

'Voor een meisje is ze bijzonder intelligent'

**'DE RELATIE TUSSEN PRESUPPOSITIES EN GENDERCONSTRUCTIE IN
PEDAGOGISCHE ADVIESRAPPORTEN IN EEN HISTORISCH PERSPECTIEF'**

MASTERSCRIPTIE

ISABELLA M. SPAANS

STUDENTNUMMER: 0469483

UNIVERSITEIT UTRECHT

SCRIPTIEBEGELEIDER: JAAP BOS

TWEEDE BEOORDELAAR: TOM KOOLE

DECEMBER 2009

ABSTRACT

In dit onderzoek wordt getracht te verklaren hoe sterke vooronderstellingen over mannen en vrouwen ondanks allerhande ontwikkelingen op het gebied van emancipatie, nog altijd stand kunnen houden. Dit wordt onderzocht middels zeventig pedagogische adviesrapporten uit de kliniek van M.J. Langeveld tussen 1947 en 1972. Uit deze rapporten worden presupposities ten aanzien van gender geformuleerd met behulp van implicatuur en presuppositietriggers. Daarnaast worden er op basis van gegeven opleidings-, beroeps- en opvoedingsadviezen genderimago's geconstrueerd. Wanneer de presupposities en genderimago's naast elkaar worden gehouden, blijkt dat de presupposities nauwelijks tot geen ontwikkeling vertonen. Dit in tegenstelling tot de genderimago's, die duidelijk met hun tijd meeveranderen. Door middel van een terugkoppeling naar het historisch kader wordt duidelijk dat de ontwikkelingen logisch samenhangen met culturele en economische ontwikkelingen in Nederland. De conclusie is dat één presuppositie op verschillende, zelfs tegengestelde manieren, vertaald kan worden naar een pedagogisch advies. Actuele adviezen leiden weer tot actuele genderimago's, die toch gebaseerd zijn op 'oude' gendervooronderstellingen, die zo hun bestaansrecht behouden. Zo kunnen stilstaande presupposities en met de tijd meeveranderende genderimago's naast elkaar bestaan.

INHOUD

	Dankwoord	
1	Inleiding	5
2	Het onderzoek	6
3	Gender	
3.1	Een definitie van gender	7
3.2	Onderzoek naar gender	
3.2.1	Mannelijke normativiteit	
3.2.2	Vrouwelijke onzichtbaarheid	9
3.2.3	De dichotomie voorbij	
4	Presupposities	
4.1	Een definitie van presupposities	11
4.2	Onderzoek naar presupposities	
4.2.1	Implicatuur en presupposities	
4.2.2	Presupposition triggers	12
4.2.3	Presupposities op verschillende niveaus	13
4.3	Presupposities en gender	14
5	Historisch kader	
5.1	Het nut dit onderzoek in een historisch kader te bezien	16
5.2	Mechanisering van het huishouden	
5.3	Ontzuiling	17
5.4	Economische welvaart	
6	Corpus	
6.1	Martinus J. Langeveld	18
6.2	De adviesrapporten	
7	Methodiek	19
8	Data	20
9	Analyse	21
10	Resultaten	
10.1	Hoe komen de presupposities tot uiting?	38
10.2	Welke ontwikkelingen vertonen de presupposities?	40
10.3	Welke ontwikkelingen vertonen de genderimago's?	41
10.4	Hoe verhouden de ontwikkelingen zich tot het historisch kader?	42
11	Conclusie	44
12	Discussie	46
13	Geraadpleegde bronnen	47

Bijlage 1: Data

Bijlage 2: Categorisering presupposities

DANKWOORD

Het maken van deze masterscriptie is, meer dan verwacht, een proces van *trial and error* gebleken. Dat betekent dat ik met regelmaat tegen de muur aan liep, en wat wijsheden rijker een nieuw pad in sloeg. Af en toe was dat zo spannend en leerzaam als het klonk, maar vaker was het frustrerend. De momenten tussen het tegen de muur aanlopen en een nieuw pad bewandelen, waren de momenten waarop mijn ouders floreerden. Ik wil ze bedanken voor de wijze waarop ze als klankbord voor ideeën fungeerden, voor hun nimmer aflatende interesse en suggesties en bemoedigende woorden. Ook mijn vriend Richard heeft me gedurende het hele proces van veel mentale oppeppers voorzien. Tegelijkertijd ben ik aan mijn gehele omgeving een excuus schuldig voor het altijd verleggen van grenzen wanneer het op deadlines aankomt; ik weet dat ik naast mezelf menigeen heel wat spanning heb bezorgd. Al met al kan ik niet anders dan concluderen dat deze masterscriptie een *team effort* is geweest!

Mijn scriptiebegeleider Jaap Bos dank ik voor zijn kunde, relativingsvermogen, flexibiliteit en aandacht.

Tweede beoordelaar Tom Koole bedank ik voor het realistisch aankijken tegen de omvang van een masterscriptie en daarmee het inperken van mijn naïviteit. Ook hij is enorm flexibel geweest.

1. INLEIDING

'... als we zeggen dat een boom 'groen' kleurt, is dat het gevolg van een vertoog waarin wij bomen in termen van 'kleur' percipiëren en niet in termen van 'schuld'.

-G. Nijhof

Vrouwen zorgen voor het gezin, mannen zorgen voor brood op de plank. Een lachwekkend ouderwets aandoende stelling, want deze verhoudingen zijn allang niet meer vanzelfsprekend. Achterhaald, bovendien, want er zijn massa's werkende vrouwen, alsook mannen die thuis voor het gezin zorgen. Er worden zelfs quota voor 'vrouwen in topposities' opgesteld. Maar is dat quatum wel een teken van soepele integratie van vrouwen op de arbeidsmarkt? Of bevestigt de maatregel juist eens te meer hoezeer mannen aan de top blijkbaar de norm vormen? Dat er 'papa-dagen' in het leven zijn geroepen wekt de illusie van emancipatie, maar benadrukt het eigenlijk niet juist hoe abnormaal het blijkbaar is dat mannen tijd met hun kinderen doorbrengen? En kwam Hillary Clinton vervaarlijk dichtbij het presidentschap ondanks, of juist dankzij het feit dat ze een vrouw is? Het vereist bij nader inzien geen diepgaande analyse om tot de conclusie te komen dat mannen en vrouwen lang niet zo gelijk zijn als we elkaar graag willen laten geloven.

Er hebben wel degelijk grote veranderingen plaatsgevonden; vrouwen vervullen inderdaad topposities in het zakenleven en de metroman is een begrip. Dat de 'ouderwetse' gang van zaken echter nog altijd als uitgangspunt wordt genomen ter illustratie van hoe anders alles vandaag de dag is, duidt er toch op hoe diep het beeld van huisvrouwen en werkende mannen in onze gedachten verankerd ligt. De ouderwetse opvatting is nog altijd vanzelfsprekend, iets wat de nieuwe ontwikkelingen maar niet lijken te worden. Als gender een aan het maatschappelijk vertoog onderhevig, en dus sociaal geconstrueerd begrip is, hoe kan het dan dat ondanks alle ontwikkelingen vrouwen nog altijd de emotionele kletsgrage wezens en mannen de rationele praktisch winkelende figuren zijn? Hoe is de discrepantie tussen de voortschrijdende ontwikkelingen en de hardnekkige vooronderstellingen over mannen en vrouwen te verklaren?

In dit onderzoek zal dit paradoxale gegeven worden onderzocht aan de hand van adviesrapporten uit de pedagogische kliniek van Dr. M. J. Langeveld. Langeveld genoot als autoriteit op zijn vakgebied veel aanzien. Dit heeft als bijzonder gevolg dat door hem gedane uitingen niet de opvattingen van één man maar van waarschijnlijk een grote groep mensen vertegenwoordigen. Bij het uitbrengen van schooladviezen waagde hij zich met regelmaat aan voorspellingen over beroepskeuzes, die dikwijls werden opgevolgd. Samenvattend vertegenwoordigt dit corpus dus niet alleen de opvattingen van één man, maar de denkwijze van honderden huishoudens die bij Langeveld om advies gingen. Om deze reden vormen zijn talrijke adviesrapporten een relevante indicatie van heersende vertogen ten aanzien van wat mannen en vrouwen zijn, doen en kunnen.

De openingsquote van G. Nijhof illustreert helder hoe vertoog, presupposities en beeldvorming zich tot elkaar verhouden. Men praat over bomen in termen van 'hoe groen ze zijn', en niet 'hoe schuldig ze zijn'. Daarom is: 'Wat is die boom groen!' het een logische uitspraak, waar niemand raar van op zal kijken. De spreker kiest deze woorden op basis van de presuppositie dat bomen nou eenmaal in termen van kleur worden gezien. 'Wat een schuldige boom!' klinkt daarentegen volstrekt absurd, want omdat niemand ooit in die termen over bomen praat, kan de spreker er niet vanuit gaan dat mensen begrijpen wat hij bedoelt. Presupposities hebben dus een krachtig effect op het vertoog, terwijl ze tevens gevormd worden middels het vertoog. Ze houden ideeën over gender in stand. Maar waar passen historische ontwikkelingen in deze opvattingen? Een feministische golf verandert het maatschappelijk vertoog, maar dringt deze verandering door tot onze presupposities? Als vertrekpunt van onze uitspraken worden ze zelf zelden geëxpliciteerd, maar bij nadere bestudering vormen presupposities de taal achter onze taal en zeggen ze soms meer over iemand dan dat zijn of haar daadwerkelijke uitspraak dat doet.

2. HET ONDERZOEK

Doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om de discrepantie tussen de hardnekkig onveranderlijke vooroordelen over mannen en vrouwen versus de maatschappelijke veranderingen tussen 1947 en 1972 te verklaren. Met andere woorden: hoe kunnen vastgeroeste ideeën en een constant veranderende maatschappij naast elkaar bestaan?

Onderzoeksvraag:

Hoe sterk is de samenhang tussen genderpresupposities en de constructie van genderimago's en in hoeverre veranderen deze mee met economische en culturele ontwikkelingen in het Nederland van 1947-1972?

Deelvragen:

1. Hoe komen de presupposities tot uiting?
2. Welke ontwikkelingen vertonen de presupposities?
3. Welke ontwikkelingen vertonen de genderimago's?
4. Hoe verhouden de ontwikkelingen zich tot het historisch kader?

Operationalisatie

Dit onderzoek is gebaseerd op de aanname dat vooronderstellingen met betrekking tot gender ten grondslag liggen aan vertoog over, en daarmee het sociaal construeren van, gender. Om dit te kunnen onderzoeken, zullen zowel presupposities over gender als genderimago's over een langere periode moeten worden bestudeerd met inachtneming van economische en culturele ontwikkelingen. Dit zal worden gedaan aan de hand van zeventig pedagogische adviesrapporten. De genderimago's worden geconstrueerd op basis van de uitgebrachte beroeps-, opleidings- en opvoedingsadviezen. Wanneer zowel de genderpresupposities als de genderimago's geëxpliciteerd zijn, kan bepaald worden in hoeverre zij daadwerkelijk met elkaar samenhangen.

Relevantie

Emeritus hoogleraar genderstudies aan de Rijksuniversiteit Groningen Mineke van Essen¹ geeft aan de hand van het volgende voorbeeld duidelijk aan hoe evident gender is: wanneer je een persoon ontmoet, kan je alles aan die persoon vergeten: wat voor kleren de persoon aan had, de kleur ogen, de naam, het beroep, etcetera. Alles, behalve of de persoon een man of een vrouw was. Het is het eerste dat we bepalen wanneer we een persoon ontmoeten en het enige dat we niet vergeten. Gender is dus onontkoombaar en het onderzoeken waard.

Wetenschappelijke relevantie:

De wetenschappelijke relevantie van deze scriptie is om de rol van presupposities binnen het construeren van gender inzichtelijker te maken.

Maatschappelijke relevantie:

Een bijdrage leveren aan het debat betreffende mannelijke normativiteit en emancipatie van vrouwen alsmede het in perspectief plaatsen van vooroordelen over mannen en vrouwen.

Opbouw van de scriptie:

Na deze inleiding volgt de theoretische inbedding van dit onderzoek. Allereerst wordt aan de hand van personen en gebeurtenissen in het genderdebat de term '**gender**' gedefinieerd. Dan worden '**presupposities**' toegelicht. Het theoretisch kader eindigt met het schetsen van een beeld van het **Nederland van 1947 tot 1972** aan de hand van (voor dit onderzoek) relevante economische en culturele ontwikkelingen. Na de theorie volgt een toelichting op het **onderzoekscorpus**. Hierin wordt de pedagoog Martinus J. Langeveld geïntroduceerd en worden de onderzoeksrapporten omschreven. Dan volgt de **methodiek**. Hierin wordt uitgelegd hoe het onderzoek precies wordt uitgevoerd. Nu de randvoorwaarden van het onderzoek zijn besproken, wordt de **analyse** van de data gemaakt. Wanneer de **resultaten** hiervan worden besproken worden deze tevens vanuit een historisch perspectief bekeken. Uit de resultaten worden **conclusies** getrokken. De scriptie eindigt met in retrospectief opgestelde **discussiepunten** met betrekking tot het onderzoek.

¹ Lezing 'Belgisch-Nederlandse Vereniging voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs' 27-11-2009, te Rotterdam

3. GENDER

3.1 Een definitie van gender

Het verschil in sekse ligt feitelijk besloten in biologische kenmerken, zoals de geslachtsdelen. Toch heb je die hoogstwaarschijnlijk niet in je overweging mee kunnen nemen, aangenomen dat deze aan het zicht onttrokken waren. Op welke gronden heb je je beslissing dan gemaakt? Dat je tóch in staat was de sekse van de mensen om je heen te bepalen, brengt ons bij het begrip 'gender'.

Gender is etymologisch verbonden² aan het Latijnse *genus* (afkomst, soort, geslacht)³. Het begrip laat zich het duidelijkst beschrijven door zijn tegenhanger, namelijk 'sekse'. Sekse is het *biologische* onderscheid tussen mannen en vrouwen. Gender duidt daarentegen de *sociale* eigenschappen en kenmerken die aan sekses worden toegeschreven en wordt daarom ook wel de 'sociale sekse' genoemd. (Deaux (1985), Unger (1979)⁴)

Gender is een flexibel en complex begrip, omdat het geen vastomlijnde definitie kent. Een eeuw geleden was het dragen van broeken bijvoorbeeld nog onderdeel van het mannelijke gender, maar tegenwoordig kunnen mannen en vrouwen niet meer onderscheiden worden op dit criterium, omdat het dragen van broeken ook deel is geworden van het vrouwelijk gender. De definitie wordt telkens opnieuw door zijn gebruikers bepaald, en dit maakt gender tot een sociaal geconstrueerd begrip. Naar de constant veranderende inhoud van het begrip wordt gerefereerd als het 'genderdebat'. In het genderdebat staan vragen centraal als 'Wat maakt mannen tot mannen?' en 'Wat maakt vrouwen tot vrouwen?'. Wat is mannelijk, wat is vrouwelijk? In dit hoofdstuk zullen drie populaire thema's uit het genderdebat onder de loep worden genomen.

Het hoogst haalbare in het genderdebat lijkt om tot een accuraat genderimago te komen: een totaalbeeld van sociale eigenschappen en kenmerken die aan een sekse worden toegekend. Aangezien het een sociaal geconstrueerd begrip is, zal alleen aan de hoeveelheid mensen die zich in het geconstrueerde genderimago kan vinden, afgelezen kunnen worden hoe accuraat het genderimago is.

Een overzicht van belangrijke begrippen rondom gender:

Sekse	De biologische eigenschappen en kenmerken van mannen en vrouwen
Gender	De sociale eigenschappen en kenmerken van mannen en vrouwen
Genderdebat	Het toekennen van sociale kenmerken en eigenschappen aan mannen en vrouwen
Genderimago	Een sociaal geconstrueerd totaalbeeld van gendereigenschappen

3.2 Onderzoek naar gender

Nu zullen drie belangrijke thema's binnen het genderdebat nader worden besproken. Allereerst de impliciete mannelijke normativiteit, die een belangrijke schakel tussen taal, gender en presupposities blijkt te vormen. Dan komt de 'vrouwelijke onzichtbaarheid' aan bod, die suggereert dat historisch onderzoek naar de rol van vrouwen, onderzoek naar onzichtbaarheid is. Tot slot wordt een alternatieve zienswijze op gender besproken onder de titel 'de dichotomie voorbij'. Deze zienswijze stelt mannen en vrouwen niet voor als twee tegenovergestelde begrippen, maar als individuele entiteiten die als gevolg daarvan naast elkaar kunnen bestaan.

3.2.1 Mannelijke normativiteit

Mannelijke normativiteit verwijst naar vanzelfsprekende mannelijke uitgangspunten in dagelijks - gesproken en geschreven - taalgebruik. Inherent aan het stellen van een norm is dat er automatisch *afwijkingen* van de norm worden gedefinieerd. Het gevolg hiervan is dat vrouwen automatisch een uitzonderingspositie innemen. De vrouw wordt daardoor dus gedefinieerd als de niet-man, de 'tweede sekse', de a-typische variant op de mannelijke norm.⁵ (M. Meijer) Het herkennen van mannelijke normativiteit in teksten draagt bij aan het geconstrueerde genderimago: welke eigenschappen vindt men blijkbaar typisch mannelijk, en welke typisch vrouwelijk?

² Online Etymology Dictionary

³ Woordenweb

⁴ In: *Questions of gender* van D.L. Anselmi en A.L. Law

⁵ M. Meijer, *Vrouw en Literatuur*, pagina 1

Ter illustratie van het begrip volgen twee voorbeelden van mannelijke normativiteit:

1. *De situatie van mannen wordt als algemeen voorgesteld.*

Brouns & Scholten (1997) deden onderzoek naar de aanwezigheid van mannelijke normativiteit in beleidsteksten. Tijdschrift 'Justitiële verkenningen' schreef hier het volgende over.

Volgens M.L.M. Brouns en M. Scholten bevat het ogenschijnlijk neutrale overheidsbeleid vele impliciete mannelijke normen. De onderzoeksters hebben een normativiteits-toets ontwikkeld om de vooringenomenheid van het beleid te kunnen opsporen. Deze 'N-toets' hebben ze toegepast op de nota Preventieve en curatieve jeugdzorg (1996). Wat blijkt is dat de nota steevast over jongeren spreekt terwijl de grote meerderheid van de jeugd die gedragsproblemen heeft, bestaat uit jongens. Jongensproblemen worden dus als algemeen voorgesteld. Als het echter gaat om oplossingen worden met het grootste gemak weer mannelijke normen aanbevolen (de kost verdienen; sport beoefenen). Een alternatief beleid - zo besluiten de auteurs - zou een gevarieerder scala van normen tot uitdrukking moeten brengen, waaronder participatie aan zorgactiviteiten.

2. *Mannen worden als neutraal personage beschouwd.*

Cito, het instituut voor toetsontwikkeling, schreef 'Richtlijnen voor de ontwikkeling van onpartijdige toetsen'. Hierin wordt beschreven hoe opgaven in toetsen blijf geven van de mannelijke norm.

In een natuurkunde-examen wordt bijvoorbeeld een aantal vragen gesteld naar aanleiding van een tekst van 17 regels over een quiz waaraan wordt deelgenomen door een 'quizmaster' en 'drie kandidaten A, B en C'. Deze worden niet nader geïntroduceerd, maar in de vierde regel komt de lezer erachter dat de kandidaten kennelijk mannelijk zijn: '...', drukt **hij** even op de knop'. Over de sekse van de quizmaster blijkt de kandidaat lange tijd in het ongewisse. Pas in de derde opgave wordt duidelijk dat ook dit een man is ('... heeft de quizmaster ook een drukschakelaar tot **zijn** beschikking'). In een volgende opgave komt 'een waarnemer' voor. Pas in de tweede opgave naar aanleiding van deze 'waarnemer' wordt bekend gemaakt dat de waarnemer mannelijk is ('**Zijn** camera'). In het bewuste examen komt één vrouwelijk personage voor. De examenmakers gaan dan heel anders te werk. Het eerste woord van de opgave zorgt ervoor dat er geen misverstand mogelijk is ('**Petra**' slaat een tennisbal horizontaal weg'.) In de opgave wordt haar naam dan nog vijf maal herhaald, terwijl ook nog vrouwelijke verwijfwoorden worden gebruikt.

In een onderzoek dat zich richt op de constructie van gender kan het toepassen van een theorie als 'mannelijke normativiteit' een gevaar vormen voor de validiteit: de onbevooroordeelde blik op gender kan worden vertroebeld door het bestaan van mannelijke normativiteit als uitgangspunt te nemen. Feit is wel dat het bestuderen van de mannelijke normativiteit indirect informatie over de positionering van vrouwen in hetzelfde document aan het voetlicht brengt, en daarom is er toch voor gekozen deze theorie te bespreken.

Brouns en Scholten (1997), hiervoor reeds genoemd, formuleerden naar aanleiding van hun onderzoek naar mannelijke normativiteit vijf punten waarmee mannelijke normativiteit in kaart gebracht kan worden, te weten: publieke mannelijkheid, kostwinnerschap, grensoverschrijding, krachtig lichaam en beheersing van emoties. De eerste twee punten zijn relevant voor dit onderzoek en zullen daarom nader worden verklaard. Zij worden aangevuld met het begrip *hegemoniale mannelijkheid*. Deze drie begrippen zullen terugkomen bij de analyse van de pedagogische adviesrapporten en gebruikt worden bij het in kaart brengen van mannelijke normativiteit.

1. *Publieke mannelijkheid*: Dit punt herleidt de ongelijke machtsverdeling tussen mannen en vrouwen tot twee domeinen. Hierbij is de private sfeer van het huishouden en het verzorgen van de kinderen voorbehouden aan vrouwen. Deze private sfeer verhoudt zich ondergeschikt aan de publieke sfeer waarin mannen zich bewegen, en die hen toegang biedt tot posities en bronnen waar de vrouw niet eens mee in aanraking komt.⁶

2. *Kostwinnerschap*: Dit punt stelt dat een man zichzelf identificeert met zijn beroep. Zijn taak in de publieke sfeer wordt gezien als bevestiging van zijn autonomie en mannelijkheid. Onder invloed van het toenemend aantal vrouwen dat betaald werk verricht en inkomen voor het huishouden verschaft raakt deze dominante constructie van mannelijkheid sterk afgebrokkeld. Met name in de lagere

⁶ Putter, de, M., *Grenzen voorbij de vlucht*, pagina 13-14

sociaal-economische klassen is het kostwinnerschap voor mannen betekenisvol en vindt het beeld van mannelijkheid veel weerklank.⁷

3. *Hegemoniale mannelijkheid*: Brouns en Scholten onderscheiden twee vormen van mannelijke normativiteit: hegemoniale en ondergeschikte mannelijkheid. M. de Putter (2002) legt deze begrippen als volgt uit: 'Hegemoniale mannelijkheid kenmerkt zich door een succesvolle claim op autoriteit, institutionele macht en culturele dominantie. Gemarginaliseerde vormen van mannelijkheid passen niet in dit beeld, bijvoorbeeld homoseksuele mannelijkheid. Maar ook bepaalde levensaspecten zoals onmacht en kwetsbaarheid passen niet in dit beeld van mannelijkheid.'

3.2.2 Vrouwelijke onzichtbaarheid

Het onderzoeken van de rol van vrouwen in geschiedenis wordt door dr. J.A. Vega (universitair docent Sociale en Politieke Filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen) omschreven als 'investeren in het begrip 'onzichtbaarheid''. Deze formulering is gebaseerd op de gedachte dat vrouwen in geschiedschrijving onzichtbaar zijn. Het leeuwendeel van belangrijke historische personages is man, denk bijvoorbeeld aan Rembrandt, Darwin, Willem van Oranje Nassau, Napoleon, Columbus en Plato, om maar eens een greep te doen. De rol van vrouwen in de geschiedenis werd zogezegd gemarginaliseerd.⁸ Genderonderzoek moet er volgens Vega dan ook op gericht zijn om vrouwen via linguïstische middelen 'zichtbaar' te maken. Het principe van vrouwelijke onzichtbaarheid sluit goed aan op de mannelijke normativiteit, wanneer laatstgenoemde theorie wordt gezien in het licht van de zienswijze van dr. J. Outshoorn, professor Vrouwenstudies aan de Universiteit Leiden⁹: zij vindt het een winstpunt dat met het woord *gender* ook de categorie 'man' tot onderzoeksobject wordt gemaakt, en zo de schijn dat mannelijk gelijk staat aan genderneutraliteit, niet langer opgehouden wordt. Het in beeld brengen dat ook mannen een gender hebben is 'een machtig wapen om de mannelijke normativiteit ter discussie te stellen,' en af te rekenen met de verwarring van 'man' met 'universele mens'. Ze waarschuwt dat het gebruik van 'gender' niet moet suggereren dat men over symmetrische zaken praten: onderzoek naar mannelijkheid zal moeten aantonen hoe mannelijkheid telkens als superieur en als norm wordt geconstitueerd, hoe steeds weer een hiërarchie wordt gecreëerd.¹⁰

Een linguïstisch middel om vrouwen zichtbaar te maken, is teksten bestuderen in termen van 'gemarkeerdheid' en 'ongemarkeerdheid'. In de taalwetenschappen wordt de ongemarkeerde vorm als meest natuurlijk beschouwd. Een voorbeeld is de zin: 'Wij zijn op zoek naar een docent Engels.' Het woord 'docent' is in deze zin het *ongemarkeerde* woord; het zou zowel een mannelijke als een vrouwelijke persoon kunnen betreffen. De gemarkeerde versie van docent is 'docente'. Deze *gemarkeerde* vorm beperkt de interpretatiemogelijkheden: het kan nu uitsluitend een vrouw betreffen. Als gevolg hiervan geniet de ongemarkeerde versie vaak de voorkeur. Wanneer er dan toch gebruik wordt gemaakt van de gemarkeerde versie, wordt hiermee ook direct het vrouwelijke benadrukt, waardoor het mannelijke in de ongemarkeerde versie eerder als 'normatief' wordt opgevat.

3.2.3 De dichotomie voorbij

Over de verhouding tussen de begrippen man en vrouw bestaan verschillende opvattingen. De eerste zienswijze die zojuist besproken is, ligt nog het dichtst in de buurt van de relatie zoals Sigmund Freud, grondlegger van de psychoanalyse¹¹, die schetste. Toen Freud in het begin van de 20^e eeuw begon met het formuleren van zijn ideeën over gender, was het een gegeven dat er verschil was tussen mannen en vrouwen¹². De vrouw werd gezien als tweede, inadequate sekse. Dimen en Goldner (2002) spreken geheel in de lijn van feministische opvattingen van '[Freuds] notion of femininity as thwarted masculinity'¹³ Door vrouwelijkheid voor te stellen als 'gedwarsboomde' mannelijkheid, neemt zij definitief een ondergeschikte positie in ten opzichte van mannelijkheid. In deze hiërarchische zienswijze staan vrouwen dus onder mannen.

De tweede zienswijze zet het ene begrip niet boven het andere, maar zet ze juist lijnrecht tegenover elkaar. In het Wikipedia-artikel over antoniemen is een typisch voorbeeld van hoe diepgeworteld deze gedachte is: "De betekenissen van het paar "dood" - "levend" sluiten elkaar uit. Hetzelfde geldt voor "man" en ["]vrouw": men kan niet zowel het een als het ander zijn."¹⁴ Hoewel niet kan worden uitgesloten dat men hier op biologische kenmerken doelt, blijft het een populaire zienswijze: man

⁷ idem

⁸ Infonu.nl

⁹ Uit: Vega, J.A., *Beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de politiek*, pagina 3

¹⁰ idem

¹¹ J.E. Verheugt-Pleiter, 2006

¹² Golombok, S. en Fivush, R., *Gender Development*

¹³ Gender in psychoanalytic space: between clinic and culture

¹⁴ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Antoniem>

versus vrouw. Vrouwen kunnen goed over gevoelens praten, mannen niet. Mannen kunnen fietsbanden plakken, vrouwen niet. Vrouwen blijven thuis voor de kinderen zorgen, mannen niet. Mannen laten ongegeneerd boeren, vrouwen niet. Er zijn talloze clichés waarin deze dichotomische verhouding floreert, en waarschijnlijk heeft deze zienswijze zijn populariteit te danken aan het overzichtelijke beeld dat ze schept: wat vrouwen zijn, zijn mannen niet en vice versa.

De derde benadering van de relatie tussen man en vrouw stelt dat man en vrouw niet zozeer tegenovergesteld zijn als wel uitersten op een continuüm. Door mannelijkheid en vrouwelijkheid op deze wijze in te beelden, kan men zich op iedere gewenste plek van de lijn plaatsten. De gradaties die op deze manier aan worden gebracht in de categorieën, lijken een stem te geven aan een verlangen dat al langer bestaat. In de jaren tachtig werd zanger David Bowie dankzij zijn androgyne voorkomen bijvoorbeeld reeds tot *gender-bender* omgedoopt. Het continuüm was een uitkomst, want hij was geen vrouw, maar ook geen man: hij bevond zich in het midden van de schaal. Het nadeel van een continuüm is echter dat meer mannelijkheid altijd minder vrouwelijkheid betekent, en andersom geldt hetzelfde. Deze beperking brengt ons bij de vierde optie.

De vierde en laatste manier om de man-vrouw verhouding te schetsen, is de situatie waarin man en vrouw als individuele entiteiten, los van elkaar worden gezien. Het gevolg hiervan is dat een persoon zowel een beetje of veel vrouw als een beetje of veel man kan zijn; het één sluit het anders immers niet meer uit (Huston, 1983). Deze zienswijze brengt wat meer vrijheid in het genderdebat, omdat er nog steeds eigenschappen en kenmerken toegekend kunnen worden aan mannen en vrouwen, maar de beperking van het dichotomische wegvalt. Een eigenschap als 'zelfstandig' kan nu worden opgenomen in het genderimago van mannen én in het genderimago van vrouwen. Een tweede consequentie van deze opvatting ligt in het feit dat het streven naar gelijkheid (niet te verwarren met het streven naar *gelijkwaardigheid*) vervalt; wanneer het immers twee op zichzelf staande begrippen zijn, vervalt de neiging ze gelijk te trekken.

De vier genoemde verhoudingen tussen man en vrouw zijn:

- 1. Vrouw als ondergeschikt aan man**
- 2. Man en vrouw als tegengestelden**
- 3. Man en vrouw als uitersten op een continuüm**
- 4. Man en vrouw als individuele entiteiten**

In dit onderzoek zal de laatste benadering worden gehanteerd; man en vrouw worden beschouwd als twee individuele entiteiten die los van elkaar en daardoor ook naast elkaar kunnen bestaan. Op deze manier worden bij het reconstrueren van de genderimago's geen beperkingen opgelegd en kunnen deze zo accuraat mogelijk worden bestudeerd.

4. PRESUPPOSITIES

4.1 Een definitie van presupposities

Een presuppositie is een taalkundige term die duidt op een impliciete aanname. Een presuppositie is doorgaans verbonden aan een propositie (een uitspraak die als waar of onwaar bestempeld kan worden). Een voorbeeldzin is: "Zij trouwt voor de derde keer". Deze uitspraak kan waar of onwaar zijn en aan deze zin ligt de aanname ten grondslag dat als zij voor de derde keer trouwt, zij dan al twee keer eerder getrouwd is geweest.

Het principe van presupposities steunt op veronderstelde gedeelde kennis. Presupposities zijn aannames die als bekend worden verondersteld en daarom dus niet expliciet benoemd hoeven te worden. Dat is logisch, want anders zou communiceren nogal omslachtig worden. ("Zij is voor de derde keer getrouwd, ze is hiervoor namelijk al twee keer eerder getrouwd, en daarom is dit dus de derde keer, en niet de eerste of de tweede of de vierde")

Presupposities zijn in het dagelijks leven vaak echter minder duidelijk aanwijsbaar. Eckert en McConnell-Ginet (2003) presenteren in hun boek *Language and Gender* een treffend voorbeeld: een docent raadpleegt een collega over een student met ontzettende faalangst. De geraadpleegde docent antwoordt hierop: "Wellicht kan ze een cursus volgen, waardoor haar faalangst afneemt." De eerste docent corrigeert: "Het betreft geen dame, maar een mannelijke student." Daarna hervatten zij hun gesprek. In dit voorbeeld is de daadwerkelijk propositie al lastiger aanwijsbaar, maar de presuppositie staat als een paal boven water: een student met faalangst zal wel een vrouw zijn. In paragraaf 3.3, *Presupposities en Gender*, wordt beschreven hoe dit voorbeeld de vorming van stereotypen beïnvloedt.

Het ontdekken van presupposities in teksten betekent dus onthullen wat er als waar verondersteld wordt, zonder dat het expliciet wordt verwoord. Met andere woorden: het onzichtbare wordt zichtbaar gemaakt, en dit sluit goed aan op het concept van 'vrouwelijke onzichtbaarheid'. Presupposities zullen in dit onderzoek dus in worden gezet om onder andere vrouwelijke onzichtbaarheid het hoofd te bieden.

4.2 Onderzoek naar presupposities

Nu zullen drie aspecten van presupposities nader worden verklaard. Allereerst wordt de plek van presupposities binnen de implicatuur bestudeerd. Daarna wordt het onderzoek van S.C. Levinson naar *presupposition triggers* besproken. Hieruit zal tevens blijken welke aspecten van zijn methodiek relevant en bruikbaar zijn voor dit onderzoek. Tot slot wordt een overzicht gepresenteerd van verschillende niveaus waarop presupposities tot uiting kunnen komen. Dit overzicht is samengesteld uit de resultaten van verschillende wetenschappelijke studies naar presupposities.

4.2.1 Implicatuur en presupposities

In dit onderzoek wordt er gewerkt met *implicatuur* om presupposities in de rapporten aan te wijzen. Het toepassen van implicatuur betekent het toekennen van een betekenis aan een uiting, naast de betekenis die letterlijk wordt verwoord. In de taalwetenschap maakt implicatuur een onderdeel uit van de pragmatiek.

Volgens taalfilosoof Paul Grice is implicatuur onder te verdelen in *conversationele* en *conventionele* implicatuur. Conversationele implicaturen zijn contextafhankelijk. Om teksten te kunnen interpreteren, formuleerde Grice het 'coöperatie-principe'. Het coöperatieprincipe wordt in dit onderzoek toegepast op de adviesrapporten van Langeveld. Zijn geschreven teksten vormen zijn bijdrage aan het denkbeeldige conversatie met de lezers van het rapport. Het coöperatie-principe luidt: 'Maak je bijdrage aan het gesprek dusdanig dat het is afgestemd op hetgeen in het huidige stadium van het gesprek nodig is voor het beoogde doel of voor de richting van het gesprek.'¹⁵ De stelling is dat men er vanuit gaat dat iedereen naar dit principe handelt, totdat het tegendeel bewezen wordt. Het coöperatie-principe heeft Grice verder gespecificeerd in zijn maxims; taalregels die ten alle tijden nageleefd dienen te worden en dat vaak onbewust ook worden.

¹⁵ 'Taal in Actie', Houtkoop en Koole, pag. 42

De conversationale maximes van Grice zijn¹⁶:

1. Maxime van kwantiteit

- Maak je bijdrage zo informatief mogelijk
- Zeg niet meer dan nodig is, gezien het doel of de richt van het gesprek

2. Maxime van kwaliteit

- Zeg niet iets waarvan je denkt dat het niet waar is
- Zeg niet iets waarvoor je geen evidentie hebt

3. Maxime van wijze (stijl)

- Vermijd onduidelijkheden
- Vermijd ambiguïteit
- Wees kort
- Wees ordelijk

4. Maxime van relatie

- Zorg dat je bijdrage relevant is

Het coöperatie-principe en de maximes vormen samen dus een basis om teksten te interpreteren. Wanneer hiervan af wordt geweken, is er sprake van conversationale implicatuur. Dan kent de toehoorder (in dit geval: de lezer) zijn eigen betekenis toe aan een uiting, omdat deze niet volgens de maximes is opgesteld en dus onvolledig is. Grice onderscheidt drie soorten manieren om de maximes te schenden:

1. Gevallen waarbij geen maxime lijkt te worden geschonden
2. Gevallen waarbij sprake is van een conflict tussen maximes
3. Gevallen waarbij een maxime is uitgebuit.

Het tweede onderdeel is de conventionele implicatuur. Waar conversationale implicatuur wat zwaarder leunt op interpretatie, volgt de conventionele implicatuur een meer navolgbare werkwijze. 'Een conventionele implicatuur is een geïmpliceerde betekenis die tot stand wordt gebracht met conventionele linguïstische middelen', aldus Houtkoop en Koole¹⁷ (2000). Als voorbeeld geven zij het woord 'maar' in de zin: hij is klein maar dapper. De conventionele implicatuur is hier dat kleine mensen doorgaans niet dapper zijn. Het verwordt voor Grice tot conventionele implicatuur omdat, ongeacht de context, de implicatuur hetzelfde blijft. Wanneer klein wordt vervangen door 'student' of 'Fries' blijft de implicatuur dat kleine mensen / studenten / Friezen doorgaans niet dapper zijn. Voor de operationalisatie van de conventionele implicatuur is gekozen voor de *presupposition triggers* van taalwetenschapper S.C. Levinson: hij formuleerde groepen woorden die ieder een soort presuppositie aanwijzen. Daarom zal er in dit onderzoek, wanneer het conventionele implicatuur betreft, van 'presupposition triggers' worden gesproken.

Beide methodes zijn er dus op gericht om te laten zien wat er met een uiting gezegd wordt, naast datgene dat letterlijk geëxpliciteerd wordt.

4.2.2 Presupposition triggers

S.C. Levinson (1983) formuleerde verschillende groepen woorden die op de aanwezigheid van presupposities duiden¹⁸. Deze woorden noemt hij *triggers*, en elke groep duidt op een eigen manier een presuppositie aan. Levinson onderscheidt de volgende groepen triggers:

1. Definite descriptions	7. Cleft sentences
2. Factive verbs	8. Comparisons and contrasts
3. Implicative verbs	9. Counterfactual conditionals
4. Change of state verbs	10. Questions
5. Iteratives	11. Possessive case
6. Temporal clauses	

¹⁶ Naar 'Taal in Actie', Houtkoop en Koole, pag. 43

¹⁷ Taal in Actie, Houtkoop en Koole

¹⁸ Levinson, S., *Pragmatics*

Levinson bedient zich van een tamelijk 'droge', letterlijke methode, sterk verweven met de conventionele implicatuur. Wanneer het op gender-presupposities aankomt liggen de presupposities, de als waar veronderstelde vooronderstellingen met betrekking tot gender, vaak complexer en meer verscholen. Met Levinsons methode zijn dus wel enkele, maar lang niet alle presupposities te onthullen en daarom worden hier alleen de trigger-groepen toegelicht die bruikbaar zijn voor dit onderzoek.

1. Definitie descriptions.

Dit zijn proposities waarin de presuppositie letterlijk benoemd wordt, bijvoorbeeld: "Het meisje heeft twee diploma's." Er wordt hier geen verdere kennis verondersteld.

2. Factive verbs.

Factive verbs zijn werkwoorden waarin een presuppositie verscholen ligt, bijvoorbeeld: "Hij realiseerde zich dat zijn kat dood was." Dat hij het zich *realiseerde*, duidt op de presuppositie dat de kat ook daadwerkelijk dood was; anders had hij het zich niet kunnen realiseren.

3. Implicative verbs.

Deze triggergroep duidt werkwoorden die een kennis impliceren. "Zij was *vergeten* om de hond uit te laten." Dat ze het vergeten is, impliceert dat ze oorspronkelijk wel de intentie had om de hond uit te laten; als ze het zich niet voorgenomen had, had ze het ook niet kunnen vergeten.

4. Change of state verbs

Deze werkwoorden geven een verandering weer waaruit de oorspronkelijk situatie uit opgemaakt kan worden. "Zij begint haar opleiding serieus te nemen". Dat ze ermee *begint*, veronderstelt dat ze haar opleiding hiervoor niet serieus nam.

5. Iteratives.

Iteratieven duiden op herhaling. "Hij at *weer* pasta" heeft als presuppositie dat hij al eerder pasta at.

6. Temporal clauses

Deze trigger bestaat uit een tijdsaanduiding. "*Sinds* mijn eerste hond overleed, heb ik er nog twee gehad." *Sinds* verklapt dat de eerste hond overleden is.

8. Comparisons and contrasts

Vergelijkingen en tegenstellingen kunnen ook veronderstelde kennis prijsgeven: "Janine is een slechtere verliezer dan Henk", veronderstelt dat ook Henk een verliezer is.

10. Questions

Het stellen van een vraag kan duiden op veronderstellingen: "Wanneer valt Pasen dit jaar?" impliceert dat ergens dit jaar Pasen plaatsvindt.

De overige groepen functioneren, zoals gezegd op een zodanig letterlijk niveau, dat ze niet relevant zijn bevonden zijn voor dit onderzoek.

4.2.3 Presupposities op verschillende niveaus

In dit onderzoek van Eckert en McConnell-Ginet (2003) ligt de focus op presupposities ten aanzien van gender. Een voorbeeld hiervan is:

'Hij is een echte vent, dus hij kan je band best plakken!' In deze uiting wordt een helder en ondubbelzinnig causaal verband gelegd tussen de sekse van een persoon en zijn vaardigheden. De gendergerelateerde presuppositie is dat mannen goed zijn in het plakken van fietsbanden. Zulke kant-en-klare voorbeelden zijn in realistische vormen van discours echter zelden te vinden. Vaker liggen de presupposities meer impliciet besloten in uitingen. Zoals Eckert en McConnell-Ginet (2003) formuleren: 'Language is a highly structured system of signs, or combination of form and meaning. Gender is embedded in these signs and in their use in communicative practice in a variety of ways.' Vervolgens presenteren ze verschillende niveaus waarop gender middels taal tot uiting kan komen. Deze worden hier na mijn heroverwegingen in aangepaste vorm worden gepresenteerd.

1. Suffixen

Suffixen kunnen een woord in een mannelijke of vrouwelijke vorm gieten. Voorbeelden van suffixen die het verschil tussen man of vrouw maken (zogenoemde buigingssuffixen) zijn de achtervoegsels *-in* en *-es*, bijvoorbeeld *boer* en *boerin* en *minnaar* en *minnares*. Een *actrice* kan onmogelijk mannelijk zijn, terwijl *acteur* nog mogelijkheden open laat; *actrices* kunnen naar zichzelf refereren als *acteur*. Terwijl woorden zonder suffix dus nog voor interpretatie vatbaar zijn, zijn woorden met een suffix dus geenszins ambigu. Het feit dat de gemarkeerde versie op het vrouwelijke duidt en de ongemarkeerde versie het mannelijke impliceert, wijst in de richting van een mannelijke normativiteit.

2. Lexicale items

Van bepaalde linguïstische tekens is gender de daadwerkelijke inhoud. Woorden als *hij* of *zij* maken onderscheid tussen mannen en vrouwen, en ook lexicale items als *man* of *vrouw*, *jongen* of *meisje*, verwijzen direct naar gender. Tevens in deze categorie horen de woorden die 'logischer' klinker bij de ene sekse dan bij de andere. Zo is *schattig* een woord dat vaker in relatie tot meisjes wordt gebruikt, en *stoer* een woord dat meer aan jongens toe wordt gekend.

3. Grammatica

Ook middels grammatica kan gender worden geduid: in veel talen klinkt de mannelijkheid of vrouwelijkheid van zaken ook door in de grammatica. In het Frans en Italiaans bijvoorbeeld:

Regardez <i>la maison</i> . <i>Elle est grande</i> .	Kijk eens naar het huis. Het is groot.
Regardez <i>le monument</i> . <i>Il est grand</i> .	Kijk eens naar het gebouw. Het is groot.

Ook in het Nederlands bestaat congruentie op basis van taalkundig geslacht. Deze is echter niet erg interessant wanneer het op gender aankomt, omdat het taalkundig geslacht niet altijd overeenkomstig is met het biologisch geslacht. Desalniettemin kan het wel in worden gezet voor de beeldvorming omtrent genderimago's. Maar zelfs dan kan het nauwelijks efficiënt (want intentioneel) geschieden, aangezien taalkundige geslachten vastliggen en niet naar behoeven ingevuld of aangewend kunnen worden.

4. Lexicon

Lexicon, ook wel vocabulaire, representeert de woordenschat waar men beschikking toe heeft. In de woorden van Eckert en McConell-Ginet: 'The lexicon is a repository of cultural pre-occupations, and as a result the link between gender and the lexicon is deep and extensive.' Deze woordenschat komt voor een groot deel overeen maar kan ook per persoon, en per gender verschillen. (Zo wordt er tevens onderscheid gemaakt tussen de *actieve* en de *passieve woordenschat*, waarvan de laatste vanzelfsprekend veel omvangrijker is.) (A.G. Sciarone in *De Delftse methode nader bekeken*, 1999). Het lexicon is dankzij dit onderscheid het meest veranderlijke onderdeel van taal, zo kan men zelfs per situatie een ander deel van zijn lexicon benutten: in een onderonsje van muzikiefliefhebbers wordt een ander gedeelte van het lexicon aangewend dan in een politiek debat. Het lexicon kan op verschillende manieren gender duiden. Een van deze manieren is de situatie waarbij een bepaalde sekse een woord eerder in zijn vocabulaire opneemt. Zo zullen meer vrouwen woorden uit het domein van borstvoeding kennen (afkolven, borstschild) en meer mannen woorden uit het domein van voetbal (buitenspel, corner).

5. Adressering

De presuppositie ligt lang niet altijd besloten in de *inhoud* van een uiting. Ook in de keuze aan *wie* een uiting wordt geadresseerd kunnen vooronderstellingen besloten liggen. Wanneer de visite bijvoorbeeld de gastvrouw complimenteert met het heerlijke diner, ligt hierin de vooronderstelling besloten dat de gastvrouw, en niet de gastheer, het eten heeft bereid. De presuppositie is dan dat vrouwen zich doorgaans met het koken bezighouden.

4.3 Presupposities en gender

Filosoof Hilary Putnam (1975) stelt dat er een set 'essentiële kenmerken' bestaat op basis waarvan bepaalde groepen bij elkaar gebracht kunnen worden. Het samenstellen van deze kenmerken diende echter wel te geschieden onder de expertise van wetenschappers. Het 'normale' volk zou hun immers geneigd zijn hun opvattingen op '*nonessential criteria*' te baseren. Hieruit vloeiden volgens Putman een beeld voort dat hij tot 'stereotypes' benoemde.

Alhoewel de indruk wellicht snel gewekt is dat stereotypes iets negatiefs zijn (psychologen spreken vanwege de negatieve bijklank zelfs liever met meer neutraal aandoende termen als '*schemas*' en 'subjectgebonden theorieën'¹⁹) zouden ze daarmee grondig tekort worden gedaan. Vooronderstellingen appelleren immers aan het bestaan van een gedeelde kennis. Ze vormen een discursieve structuur die het voeren van een gesprek of het schrijven van een tekst überhaupt mogelijk maakt. De nuance ligt echter besloten in het feit dat het vanzelfsprekende karakter ook bij minder vanzelfsprekende gevallen wordt gebruikt. Bijvoorbeeld: 'De jongen is behoorlijk onzeker, hij is dan ook zonder vader opgegroeid.' Er spreekt een bepaalde vanzelfsprekendheid uit dat de onzekerheid van de jongen vermeden had kunnen worden als hij met een vader was opgegroeid. Dit

¹⁹ Eckert, P., & McConell-Ginet, S., *Language and gender*, pagina 234

is op zichzelf genomen geen probleem als het binnen die situatie ook klopt, maar wanneer dergelijke vooronderstellingen nooit expliciet worden aangehaald worden ze onderhevig aan een proces dat Eckert en McConnel-Ginet 'neutralisering' noemen: dergelijke opvattingen verworden dan tot een 'gegeven'. Ze worden stilzwijgend geaccepteerd en verworden tot stereotypes. Hetzelfde proces van neutralisering is waarneembaar in het eerder genoemde voorbeeld van de student met faalangst. Nadat de ene docent de andere heeft gecorrigeerd over het geslacht van de student in kwestie, vervolgen zij hun gesprek. Ondanks de corrigerende opmerking, is eens te meer het stereotype van de 'onzekere vrouw' benoemd.

5. Economische en culturele ontwikkelingen in het Nederland van 1947-1972

5.1 Het nut dit onderzoek in een historisch kader te bezien

In dit onderzoek worden de pedagogische adviesrapporten opgevat als een afspiegeling van het maatschappelijk vertoog van de tijd waarin het adviesrapport werd geformuleerd. Het taalgebruik is namelijk niet het resultaat van individuele keuzes van een spreker of schrijver, zoals in dit geval pedagoog Langeveld als schrijver van de adviesrapporten. 'Taal is [...] geen vrijplaats voor de taalgebruiker. Taalgebruik wordt beregeld door in de cultuur van een samenleving gevormde vertogen.'²⁰ Het maatschappelijk vertoog stuurt dus ons taalgebruik.

Aan dit proces kan een historische dimensie worden toegevoegd. Zoals G. Nijhof uitlegt: 'Vertogen hebben een geschiedenis. Het zijn interpretatiewijzen die buiten het actuele taalgebruik tot stand zijn gekomen.'²¹ Deze historische inbedding van taalgebruik is de aanleiding om een overzicht te geven van economische en culturele gebeurtenissen tussen 1947 en 1972. Zij belichamen immers de cultuur waarin het maatschappelijk vertoog zich vormt, dat op zijn beurt weer het taalgebruik beïnvloedt. De historische ontwikkelingen hadden evengoed invloed op het maatschappelijk vertoog over gender, dat in de adviesrapporten (als afspiegeling van het maatschappelijk vertoog) dus zou moeten doorklinken. Wanneer later in dit onderzoek is onderzocht hoe deze opvattingen over gender in de loop der tijd veranderden, kan door middel van dit theoretisch kader worden bekeken in hoeverre de (veronderstelde) ontwikkelingen in opvattingen over gender samenhangen met historische gebeurtenissen.

Schematisch weergegeven verloopt het proces dus als volgt:

Gebeurtenissen in de geschiedenis > culturele invloed op maatschappelijk vertoog > invloed op keuzes in taalgebruik

Vertaald in termen van dit onderzoek is het proces als volgt:

Gebeurtenissen in de geschiedenis > invloed op opvattingen over gender > invloed op uitgebrachte adviezen > invloed op constructie van genderimago's
--

Samenvattend komen in dit historisch kader dus gebeurtenissen aan bod die culturele veranderingen tot gevolg hadden. Onder invloed van de ontstane cultuur werd vervolgens het maatschappelijk vertoog over gender gevoerd, dat op zijn beurt het taalgebruik rondom gender bepaalde.

5.2 Mechanisering van het huishouden

De intrede van machines in het huishouden hebben een grote invloed gehad op het vergroten van de arbeidsparticipatie van vrouwen. De introductie van bijvoorbeeld de stofzuiger en wasmachine zorgden ervoor dat vrouwen minder tijd hoefden te besteden aan het onderhoud van hun huis en ineens tijd overhielden. Waar een gehuwde met kinderen in de jaren '50 gemiddeld nog meer dan 70 uur per week aan huishoudelijke arbeid besteedde, was dit aantal uren in de jaren '60 al gezakt naar 60 uur per week. Verdere analyse leert dat vooral de tijd die aan huishoudelijke taken werd besteed sterk daalde; de tijd die aan het verzorgen van de kinderen werd besteed bleef nagenoeg gelijk.

Gegevens over arbeidsparticipatie tussen 1947 en 1972 zijn moeizaam te vergaren; data over beroepsbevolking werd namelijk pas vanaf de jaren '70 consequent door het CBS verzameld. Merendeels moet men zich daarom baseren op de Volkstellingen van 1947 en 1960.

K. Tijdens noemt nog meer redenen van de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen: stijgende uurlonen, de invoering van deeltijdbanen. Jonge meisjes betraden steeds later de arbeidsmarkt, omdat zij langer doorleerden.

²⁰ G. Nijhof, *Tekstsociologie*, pagina 20

²¹ idem

5.3 Ontzuiling

In de jaren zestig zette in Nederland, dat tot dan te boek stond als sterk verzuild, de ontzuiling in. Vooral jongeren, die op dat moment bewegingen als de Provo's neerzetten, keerden de kerk de rug toe (Schuyt, van Voorst en Taverne, 2000).²² De invloed van de kerk vervaagde in een rap tempo en dit hield in dat ook de kritiek van de katholieke kerk op het condoom als voorbehoedsmiddel vervaagde. Het condoom werd hierdoor meer gemeengoed en functioneerde als sterke tegenhanger voor de voorheen verheerlijkte kuisheid. Jongeren kregen bijbaantjes en werden hierdoor plots kapitaalkrchtig en meer autonoom dan voorheen. Deze ontwikkeling, die gepaard ging met toenemende mondigheid, kreeg weinig tegengas omdat jongeren een belangrijke economische doelgroep begonnen te worden.

5.4 Economische welvaart

Nederland maakte in de decennia na de oorlog een sterke economische groei door. Op twee manieren werden vrouwen hierbij sterker betrokken in de arbeidsmarkt. Ten eerste betekende de sterk economische groei dat veel huishoudelijke arbeid naar de marktsector verschoof (Tijdens, 2006). Waar het voorheen voordeliger was om zelf te voorzien in productie van voedsel en kleding, werd het dankzij de massaproductie goedkoper om voedsel en kleding in de winkels te kopen. Deze verschuiving resulteerde in meer vrij te besteden tijd voor vrouwen. Ten tweede ontstond er in de jaren '60 een zodanige werkgelegenheid dat er extra arbeidskrachten aangetrokken moesten worden. Enerzijds werden hiervoor allochtonen aangetrokken, anderzijds begonnen vrouwen deeltijdbanen te vervullen²³. Dankzij de sterk afgenomen huishoudelijke arbeidstijd hadden zij hier tijd voor. Gegevens over arbeidsparticipatie zijn uiteraard niet in een directe relatie te stellen tot de adviesrapporten; die zijn immers aan kinderen gericht die gemiddeld 5 à 10 jaar later pas de arbeidsmarkt zouden betreden. Wél mag een vrij directe relatie verondersteld worden tot het heersende vertoog en opvattingen met betrekking tot arbeidsparticipatie, die worden immers direct beïnvloed. Wanneer 50% van de vrouwen werkt is 'vrouwen werken niet' immers geen houdbare opvatting meer. De gepresenteerde gegevens hierover zijn dan ook in laatstgenoemde hoedanigheid (de vorming van het maatschappelijke vertoog) bedoeld.

²² Schuyt, C.J.M., Voorst, van, S., Taverne, E., 1950: Welvaart in zwart-wit

²³ Tijdens, K., Een wereld van verschil: arbeidsparticipatie van vrouwen 1945-2005

6. CORPUS

6.1 Martinus J. Langeveld

Martinus Jan Langeveld (30 oktober 1905 – †15 december 1989) werd geboren in Haarlem. Hij bouwde als pedagoog een indrukwekkende carrière op met benoemingen tot gewoon hoogleraar in de pedagogiek en bijzonder hoogleraar pedagogiek. Hij was werkzaam aan verschillende universiteiten en genoot in die hoedanigheid aanzien in binnen- en buitenland. Naast vele artikelen publiceerde hij ook verschillende boeken over zijn pedagogische opvattingen, waaronder toonaangevende titels als *Beknopte theoretische pedagogiek*, *Elk kind is er een* en *Scholen maken mensen*. In Utrecht gaf hij leiding aan zijn Pedagogisch Instituut. Daarnaast runde hij een praktijk waar ouders hun kinderen psychologisch konden laten testen en intelligentietesten lieten maken waarna Langeveld een opleidings- of beroepsadvies voor hen formuleerde. Langeveld maakte honderden van deze rapporten per jaar en werd dan ook geassisteerd bij het afnemen van de testen en het schrijven van de rapporten. In 1972 ging Langeveld met emiraat.

6.2 De adviesrapporten

In dit onderzoek worden de pedagogische adviesrapporten opgevat als een afspiegeling van het maatschappelijke vertoog. 'Omdat vertogen min of meer collectief gedeelde wijzen van interpreteren zijn, kunnen mensen zich met het gebruik ervan ook begrijpelijk maken voor anderen.'²⁴

Het corpus bevat om en nabij de 1500 dossiers.²⁵ Dit aantal is in dit onderzoek systematisch teruggebracht tot 70 dossiers, geschreven tussen 1947 en 1972. De adviesrapporten in de dossiers hebben een gemiddelde omvang van drie pagina's, met een minimum van één pagina en een maximum van zes pagina's. In de datapresentatie zullen de rapporten worden teruggebracht tot drie categorieën: het gegeven (school)advies, de motivatie voor het (school)advies en het 'discours', de talige uitingen waarin de kinderen worden omschreven.

²⁴ Nijhof, G., *Tekstsociologie*, pagina 20

²⁵ Nieuwsbrief ADNG, pagina 1

7. METHODIEK

De selectie van de adviesrapporten

Uit het totaalaanbod van adviesrapporten worden per tijdvak zeven adviesrapporten voor jongens en zeven adviesrapporten voor meisjes gematched op leeftijd en IQ. Met het oog op de vergelijkbaarheid van gegevens zijn bepaalde extreme gevallen (in aanraking geweest met justitie, debiliteit, doofheid, etc.) niet meegenomen. Op deze aspecten na zijn de rapporten at random geselecteerd.

De gecreëerde tijdvakken

Het corpus omvat rapporten die geschreven zijn tussen 1947 en 1972. Om naderhand veranderingen door de tijd waar te kunnen nemen, wordt deze periode ingedeeld in vier tijdvakken van vijf jaar en één tijdvak van zes jaar, te weten:

Tijdvak 1: 1947-1951

Tijdvak 3: 1957-1961

Tijdvak 5: 1967-1972

Tijdvak 2: 1952-1956

Tijdvak 4: 1961-1966

De codering van de adviesrapporten

Om de privacy van de onderzochte kinderen niet te schenden, krijgen alle 70 geselecteerde rapporten een serienummer waarmee naar de complete rapporten zal worden gerefereerd. Dit nummer is als volgt opgebouwd:

T1	M	2	T= tijdvak	1= tijdvak 1	M= man	2= 2 ^e man in dit tijdvak
T2	V	7	T= tijdvak	2= tijdvak 2	V= vrouw	7= 7 ^e vrouw in dit tijdvak

Analyse van de data

Alle rapporten zullen kwalitatief op twee niveaus worden geanalyseerd: op het niveau van conversationele implicatuur en op het niveau van conventionele implicatuur. Beide instrumenten zijn erop gericht om vooronderstellingen ten aanzien van gender te onthullen. Uit elk rapport zullen passages worden geselecteerd waar gendergerelateerde presupposities aan ten grondslag blijken te liggen. Dit zijn presupposities die betrekking hebben op de verhouding tussen mannen en vrouwen, dus zowel op de onderzochte kinderen als de personen in hun omgeving (ouders, andere familieleden, docenten) De presupposities zullen als volgt worden geëxpliciteerd.

1. Conversationele implicatuur

De presuppositie (P) wordt zo geformuleerd dat hij denkbeeldig in causaal verband vóór de propositie in het fragment (F) geplaatst kan worden: ' P , dus F '. Voorbeeld:

'Dit ten diepste gevoelsmatig nog niet los zijn van het beschermd willen worden, maar naar buiten toe wèl zelfstandig willen zijn, brengt de nodige emotionele problemen met zich mee. En het zijn juist dit soort problemen die soms gemakkelijk bespreekbaar, en zo verwerkbaar, zij met een persoon buiten het ouderlijk gezin, dan met de ouders zelf. Om een voorbeeld te noemen: een lerares op school kan hierbij een heel duidelijke hulp zijn.'

Vrouwen zijn, meer dan mannen, emotionele wezens (P), dus een lerares op school kan hierbij een heel duidelijke hulp zijn (F).

2. Conventionele implicatuur

De presupposition *trigger* (T) in de propositie (F) zal worden aangewezen. Uit deze presupposition *trigger* zal de presuppositie (P) worden afgeleid. Voorbeeld:

'Zij is dus reeds zeer verleidbaar.'

T = *reeds*, een 'temporal clause'; een presuppositie-trigger die betrekking heeft op tijd.

P = vrouwen zijn uiteindelijk zeer verleidbaar

Ieder tijdvak wordt afgesloten met de construeerde genderimago's: een totaalbeeld van de in dat tijdvak gegeven beroeps-, opleidings- en opvoedingsadviezen, aangevuld met overige opmerkingen uit de rapporten. Een grote hoeveelheid van deze overige opmerkingen (dus niet de geanalyseerde passages), zijn terug te vinden in het naslagwerk in 'Bijlage 1: Data'.

8. DATA

Met het oog op de privacy van de onderzochte kinderen, die tegenwoordig volwassenen zijn, was het bijvoegen van de integrale onderzoeksrapporten geen optie. In de analyse zullen echter wel passages worden aangehaald die direct afkomstig zijn uit de rapporten.

Als aanvulling op deze passages uit de analyse is er echter voor gekozen een omvangrijk document toe te voegen dat als 'uitreksel' van de rapporten beschouwd mag worden. De bedoeling hiervan is om de losse passages, waar gewenst, van context te voorzien. Daarnaast zijn er sporadisch fragmenten uit gebruikt als aanvulling op de genderimago's van het betreffende tijdvak; in die zin vormt het tevens een naslagwerk.

De zeventig integrale rapporten zijn in 'Bijlage 1: Data' teruggebracht tot drie categorieën die hier zullen worden toegelicht.

1. Het gegeven (school)advies

Op verzoek van de ouders wordt in de rapporten advies gegeven over het schooltype dat op basis van verschillende tests het best is bevonden voor het onderzochte kind. In aanvulling hierop wordt er ook regelmatig advies gegeven over hoe het kind het best te behandelen. In het reconstrueren van hoe er een beeld van gender wordt geschept, worden deze adviezen meegenomen. Er wordt gekeken of één van de sekses hogere of lagere opleidingsniveaus wordt aanbevolen en of bepaalde adviezen bij één van de sekses veel voorkomen.

2. De motivatie voor het (school)advies

In de adviesrapporten worden meer of minder direct redenen gegeven voor het uitgebrachte advies. Deze kunnen betrekking hebben op de intelligentie, het karakter of de opvoeding van het kind, maar nog vaker bestaat de motivatie uit een combinatie van voorgenoemde factoren. Deze motivatie wordt meegenomen in de constructie van het genderbeeld, omdat ook hieruit patronen naar voren kunnen komen die duiden op (on)gelijke behandeling van de seksen.

3. Het discours

Als laatste en wellicht voornaamste onderdeel worden de bewoordingen waarin de kinderen worden geduid, op een rijtje gezet in kernwoorden. De talige uitingen zullen worden bekeken op hun bijdrage aan het scheppen van het beeld van jongens en het beeld van meisjes.

De analyse zal zoals gezegd echter worden uitgevoerd aan de hand van passages uit de rapporten. Dit zijn niet altijd aaneensluitende fragmenten en deze zijn dan ook vaak niet terug te vinden in het naslagwerk.

9. ANALYSE

Op de volgende pagina's volgt de analyse van de data, gerangschikt naar tijdvak.

TIJDVAK 1: 1947-1951

T1M1, 10 jaar

'[...] dat van de zijde van de vader een beetje te veel en van de zijde van de moeder een beetje te weinig druk is uitgeoefend'

ANALYSE In deze passage wordt er een tweedeling geschetst in de invloed van de ouders op de jongen. De vader oefent 'een beetje te veel' druk op de jongen uit en de moeder 'een beetje te weinig'. De diagnose luidt 'slechte schoolprestaties' met ter verduidelijking de opmerking 'wij kunnen begrijpen de onderwijzer hem voor achterlijk verklaard heeft'. Het advies is om de jongen 'tot meer zelfstandigheid' op te voeden. Als de verklaring in de hoeveelheid uitgeoefende druk van ouders gezocht dient te worden, vooronderstelt dit bepaalde rollen van de mannelijke en vrouwelijke zijde binnen de opvoeding. In dit geval houdt de moeder hem te afhankelijk, terwijl de vader de jongen tot meer zelfstandigheid zou kunnen manen.

PRESUPPOSITIE Druk van de kant van de vader verschilt van druk van de kant van de moeder.

T1M3, 13 jaar

'Gebrek aan interesse voor alles wat hem niet in zijn instinktlevens raakt'

'Hij heeft geleerd [...] te gehoorzamen, maar hij mist een goed ontwikkelde verhouding tot mensen en hangt te veel alleen aan zijn moeder'

'Wij geven in verband met het voorgaande in overweging, [hem] het huis uit te doen, waar hij mannelijk-stevige en beschaafde leiding vindt.'

'[...] een lijst van kostscholen [...] waar in de zojuist aangeduide zin leiding aan [zijn] opvoeding gegeven zou kunnen worden.'

ANALYSE Er wordt een onderscheid gemaakt tussen hoe de jongen nu, onder invloed van zijn moeders opvoeding is geworden enerzijds en anderzijds wat de jongen nodig heeft om op het rechte pad te komen. Met het oog op dit laatste wordt geadviseerd de jongen uit huis te plaatsen.

PRESUPPOSITIE De geadviseerde 'mannelijk-stevige en beschaafde leiding' kan niet door een vrouw worden geboden.

T1M4, 14 jaar

'Wat hij [...] zal moeten vinden is 1. de ontmoeting met de man voor wie arbeid en taak een centrale levensfunctie vervullen, waarvoor men kalm, vast en volledig te "staan" heeft, en 2. de binding aan een mens, waarin vooral ook –ter voorbereiding van eigen levenskeus- in hem ontwikkeld moet worden, wat de vrouw in hem wakker kan roepen: onnadrukkelijk, onsentimenteel maar heel zeker en echt. Zijn eigen moeder is daarvoor de meest aangewezen.'

ANALYSE Langeveld doet twee suggesties ter verbetering van de toestand van de jongen. Hij verdeelt deze adviezen naar sekse. Voor een verbetering van het arbeidsethos van de jongen dient hij zijn heil te zoeken bij een man als voorbeeldfunctie. Voor het meer sociale aspect van de binding aan een mens, ziet hij de moeder als 'meest aangewezen'.

PRESUPPOSITIE Mannen kunnen in een voorbeeldfunctie hulp bieden bij het verbeteren van arbeidsethos, vrouwen kunnen in een voorbeeldfunctie hulp bieden bij sociale / emotionele ontwikkeling

T1M6, 15 jaar

'passief', 'voor zijn leeftijd veel te jong', 'zeer bereid zich te laten leiden', 'robuuster maken'
'...in de gelegenheid gesteld moet worden, onder bekwame leiding en temidden van jongens van zijn leeftijd, zich in de praktische vakken te bekwamen.'

ANALYSE Langeveld schetst een beeld van een geestelijk zwakke en erg kinderlijke jongen. Als onderdeel van een oplossing adviseert hij dat de jongen zich 'temidden van jongens van zijn leeftijd' begeeft.

PRESUPPOSITIE Bij het robuuster maken van een zwakke jongen kunnen leeftijdsgenoten van dezelfde sekse een voorbeeldfunctie vervullen

DE MEISJESRAPPORTEN**T1V2, 13 jaar**

'gebrek aan zelfvertrouwen', 'zeer langzaam', 'te veel onderworpenheid'
'Het meer omgaan met andere meisjes, hetzij op school of in een clubje of jeugdbeweging, zou haar in alle opzichten goed doen'

ANALYSE Nadat Langeveld een beeld heeft geschetst van een onzeker en streberig meisje, adviseert hij haar meer tijd door te brengen met andere meisjes omdat dit haar in alle opzichten goed zou doen

PRESUPPOSITIE Een onzeker meisje heeft er baat bij om met leeftijdsgenoten van dezelfde sekse om te gaan.

T1V4, 14 jaar

'Nu komt daar bij, dat ze van nature meer een gevoelstype dan een intellectueel type is, zodat haar neiging tot intelligent bezig zijn zwak is. Een school is dus in alle opzichten voor haar een kwelling'

ANALYSE Langeveld constateert dat het meisje in kwestie 'meer een gevoelstype dan een intellectueel type is' en trekt middels het woord 'zodat' een causaal verband met een zwakke neiging tot intelligent bezig zijn. De toevoeging 'van nature' zou kunnen verwijzen naar haar sekse en van bovenstaande tot een genderkenmerk maken.

PRESUPPOSITIE Een sterk gevoelsleven sluit 'intelligent bezig zijn' uit.

T1V6, 15 jaar

'Hoewel de verstandelijke aanleg van [haar] op zichzelf redelijk is, moeten wij toch zeggen dat de huidige schoolkeuze de juiste is; zij mist n.l. in haar wezen de neiging tot intellectuele bezigheden. Zij is in dit opzicht echt vrouwelijk niet intellectueel ingesteld, maar heeft bovendien door de aard van haar gevoelsleven niet de rust en de vaste gerichtheid, waaruit een behoorlijk intellectueel productietempo kan voortkomen. Zij blijft te makkelijk aan details hangen en analyseert anderzijds onvoldoende'

'Zij tracht ook voor haar vrouwelijke gevoelens een oplossing te vinden in een wat geforceerde rationalisatie, maar uiteraard lukt ook dat niet.'

'In het wiskundeonderwijs is zij veilig, zij kan er zonder dat haar gevoel meespeelt in werken.'

ANALYSE Er wordt een 'echt vrouwelijk niet intellectueel ingesteld'-zijn geïntroduceerd, waar terloops nog wat eigenschappen aan op worden gehangen: makkelijk aan details blijven hangen en onvoldoende analyseren. Een geforceerde rationalisatie wordt geduid als een oplossing voor vrouwelijke gevoelens, hetgeen impliceert dat deze te definiëren zijn als de tegenhanger van rationaliteit. Als klap op de vuurpijl wordt er gesteld dat dat 'uiteraard ook niet lukt'. De enige plek waar het meisje zich met al haar vrouwelijke gevoelens nog veilig kan wanen blijkt het wiskundeonderwijs, omdat haar gevoel daar geen rol speelt.

PRESUPPOSITIE Gevoeligheid en onvermogen tot analyseren zijn vrouw eigen en dit is niet te verhelpen door geforceerde rationalisatie

T1V7, 17 jaar

'Maar het is een intelligentie die naar het praktische gericht is, die past in het geheel van haar geprononceerd vrouwelijke natuur. Zij is in haar vrouwelijkheid reeds zeer rijp en eigenlijk is de school voor haar een onwezenlijke verblijfplaats.'

'Het zou er immers toe kunnen voeren, dat zij met betrekking tot een leed van dieper menselijke betekenis in haar latere leven te weinig met afweerkracht zou staan, te veel alleen maar ondergaand en dat zou dan toch wel een te ver gedreven vrouwelijkheid kunnen worden.'

'[...] haar wereld, dat is de wereld van datgene wat haar als persoon en jonge vrouw aanspreekt: het geven en zorgen, in de reeds zeer volwassen gereserveerdheid van de vrouw die ook afstand weet te houden. In die situatie is zij volstrekt natuurlijk en is zij op haar allerbest. Daarbuiten is de wereld vreemd, maar zij heeft geleerd gewillig en vol vertrouwen de regels van het milieu te volgen'

'Het is duidelijk, dat zij onder deze omstandigheden geen schoolprestaties van briljante aard levert en wij moeten er haar alleen tegen beschermen, dat zij er verdriet van heeft.'

ANALYSE In deze passage worden meerdere verbanden geïmpliceerd: praktisch gerichte intelligentie past in de vrouwelijke natuur, gerijpte vrouwen horen niet thuis in het onderwijs, met weinig afweerkracht in het leven staan is een vorm van vrouwelijkheid. Meer natuurlijk is voor vrouwen: het geven en zorgen. De schoolprestaties zijn blijkbaar op zich niet van belang, aangezien het meisje er alleen tegen beschermd dient te worden 'dat zij er verdriet van heeft'.

PRESUPPOSITIE Vrouwen horen van nature te geven en te zorgen, zijn praktisch en niet intellectueel van aard en daarom zijn slechte schoolprestaties in wezen geen probleem.

T1V7, 17 jaar

'Wat haar beroepskeuze betreft, is het duidelijk dat dat beroep beslist zal moeten liggen in de sfeer waar haar natuurlijke vrouwelijke levensdrang zich op haar wijze het bevredigenst in uitdrukt.'

'Haar gezonde daadkracht en werkelijkheidszin zijn op het intellectuele uiteraard niet gericht [...]. Liever zouden wij haar aanstonds tot voor haar meer natuurlijke arbeid willen brengen.'

'Wij spraken over haar ideaal van de hondenfokkerij, maar zeiden haar reeds dat daar in in Nederland zo moeilijk voor een meisje een behoorlijk bestaan is te vinden en wezen haar op de mogelijkheid om via de hogere opleiding aan de huishoudschool te komen tot werken op het gebied van huishoudelijke voorlichting, waarin zij dus in concrete zin telkens een leidende plaats zou kunnen innemen.'

ANALYSE Het uiteindelijke opleidingsadvies wordt voorafgegaan door impliciete motivaties hiervoor. Zo zal het moeten liggen 'in de sfeer waar haar natuurlijke vrouwelijke levensdrang zich op haar wijze het bevredigenst in uitdrukt' en moet het 'voor haar meer natuurlijke arbeid' zijn. Verder doet Langeveld het als logisch voorkomen dat haar gezonde daadkracht en werkelijkheidszin op het intellectuele 'uiteraard' niet gericht zijn en expliciteert hij dat haar kansen in de hondenfokkerij vanwege haar sekse gering zijn.

PRESUPPOSITIE De huishoudschool sluit naadloos aan op de vrouwelijke natuur, die verder weinig tot geen opleidings- of beroepsperspectieven biedt.

Geconstrueerde genderimago's

Uit de gegeven school- en beroepsadviezen komt een duidelijke tweedeling naar voren. 'Wij spraken ook nog even over de tuinbouwschool voor meisjes [...] Op het ogenblik zijn haar de bloemen en de planten te passief en zij zoekt iets levends en dat zijn de dieren, terwijl zij innerlijk nog wat terughuivert voor het kind en dus ziet zij nu nog een beetje op tegen kinderverzorging.' De manier waarop Langeveld zowel de hondenfokkerij als de tuinbouwschool binnen drie stappen weet te herleiden tot het adviseren van de huishoudschool geeft een indruk over wat hij als 'normatief' beschouwt. Hij ruimt enige twijfel die hierover nog zou kunnen bestaan uit de weg in zijn slotzin: 'Wanneer het werk op een huishoudschool haar wat vertrouwd maakt met de sfeer van gezin en kind, is het toch wel aannemelijk dat zij in die richting diepere bevrediging zal kunnen verwerven voor zover die voor haar buiten een huwelijk ooit te vinden is.'

Van maatschappelijke erkenning rept Langeveld in dit tijdvak in twee gevallen. Het betreft hier in beide gevallen jongens: 'De maatschappelijke mogelijkheden, die openstaan, nadat men als bekwaam automonteur "van onderop" zich heeft bekwaamd, zijn uiteraard veel beter dan die van instrumentmaker' (T2M4). Hieruit blijkt dat Langeveld sterk hecht aan de *publieke mannelijkheid*:

mannen bewegen zich in het publieke domein en krijgen daarom te maken met maatschappelijke status.

Langeveld schetst vrouwen als zeer emotionele en niet praktisch ingestelde wezens. Hieraan verbindt hij meerdere malen impliciet de consequentie dat vrouwen dientengevolge van nature niet geschikt zijn voor het volgen van exacte vakken en het behalen van enige positie in de zakelijke beroepswereld. In de adviezen aan meisjes spreekt hij haast vanzelfsprekend en daardoor meer impliciet over maatschappelijke implicaties. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat hij vijf van de zeven meisjes uit dit tijdvak de huishoudschool aanbeveelt; hiermee scheidt hij bepaald geen breed beeld van de maatschappelijke perspectieven voor meisjes. Door de opmerking dat een meisje er hooguit voor beschermd moet worden geen verdriet te hebben van slechte schoolprestaties, wordt de indruk gewekt dat meisjes voor spek en bonen onderwezen worden, omdat ze uiteindelijk toch voorbestemd zijn om te trouwen en te zorgen.

TIJDVAK 2: 1952-1956

DE JONGENSRAPPORTEN

T2M1, 12 jaar

‘Dat hij nooit eens flink jongensachtig rebels wordt, komt enerzijds door zijn vriendelijke aard en kinderlijk, al te kinderlijk vertrouwen in de volwassenen, anderzijds doordat hij vitaal niet sterk is en daardoor meest maar de gemakkelijke weg van de passieve volgzzaamheid kiest, en ook wel doordat er in zijn te geïsoleerde kleine-jongens-leventje te weinig is dat hem tot initiatieven prikkelt.’

ANALYSE Wanneer er wordt opgemerkt dat de jongen ‘nooit eens flink jongensachtig rebels’ wordt, wordt er direct de nadruk op gelegd dat rebels gedrag blijkbaar aan jongens toebehoort door het te vergezellen van de toevoeging ‘jongensachtig’. Dat dit rebelse gedrag volgens Langeveld toch wel degelijk de norm vormt, blijkt uit de maar liefst drie verklaringen die ervoor worden opgesomd. Het is duidelijk geenszins normaal.

PRESUPPOSITIE Opgroeiende jongens gedragen zich rebels.

T2M1, 12 jaar

‘Het zou goed zijn als ook de vader gelegenheid vond zich wat meer met de jongen bezig te houden. Niet echter in die zin dat hij meer toezicht zou moeten uitoefenen of meer gedetailleerde leiding geven. Vader zou de jongen gelegenheid moeten geven, met hem samen nieuwe ervaringen op te doen (film, scheepvaart-museum, varen door de A’damse havens, vader’s kantoor zien, samen een grote wandeling maken, samen een plaatwerk bekijken, e.d.). Zulk een invloed van de vader vormt het pendant van de dagelijkse invloed van de moeder.’

ANALYSE Langeveld schetst een beeld van de opvoeding van de jongen, waarin de moeder een rol van ‘dagelijkse invloed’ vervult. De rol van de vader zou hiervoor een tegenhanger vormen door samen ‘ervaringen op te doen’ d.m.v. het ondernemen van leuke uitjes. Dat ook de vader een dagelijkse invloed zou kunnen vormen lijkt bij voorbaat uitgesloten en deze redenering beantwoordt aan het stereotype beeld van een moeder die de hele dag thuis voor de kinderen zorgt en de werkende vader die alleen ‘s avonds en ‘s weekends thuis is.

PRESUPPOSITIE Moeders zorgen voor de kinderen en vaders zijn broodwinners.

T2M3, 13 jaar

‘Wij zijn tot de overtuiging gekomen dat de opvoeding, vooral voorzover die van vrouwelijke zijde gekomen is, hem te lang heeft toegestaan in de uitzonderingspositie van –b.v.- het enige kind of het bijzondere kind te volharden, waardoor het beeld is ontstaan van het bijzondere en uitzonderlijke kind, dat anders is dan anderen en zichzelf op een voetstuk plaatst.’

ANALYSE Er wordt geen enkele verklaring geboden voor het feit dat Langeveld de moeder toeschijft dat haar opvoeding het kind heeft toegestaan in een uitzonderingspositie te volharden, waardoor men er vanuit kan gaan dat het in Langevelds ogen een vanzelfsprekendheid is dat de geduide ‘verwenning’ logischerwijs van moeders zijde moet komen.

PRESUPPOSITIE Het verwennen van kinderen gebeurt door de moeders.

T2M3, 13 jaar

'Mocht de terugkeer tot het gezin van de heer [...] niet mogelijk blijken te zijn, dan zouden wij het gewenst achten, dat hij –zo mogelijk- in een gezin geplaatst werd waar een vrouw een dominerende plaats in zijn leven kan gaan innemen, zodat hij de betekenis van de vrouwelijke wereld anders kan leren zien. Wij stellen ons daarbij een flinke, zakelijke doch ook warmvoelende vrouw voor, die in staat is zijn isolement en afweer te doorbreken en hem te nopen tot een natuurlijke en eenvoudige omgang met leeftijdsgenoten.'

- ANALYSE** In deze passage wordt aangeraden een vrouw in te schakelen om de sociale omgang van de jongen te verbeteren. Dat hier expliciet een vrouw voor wordt aanbevolen, impliceert dat een vrouw deze taak beter af zou gaan dan een man. In de zinsnede 'een zakelijke, doch ook warmvoelende vrouw' impliceert het woord 'doch' dat het een onlogische combinatie is dat een zakelijke vrouw ook warmvoelend zou zijn.
- PRESUPPOSITIE** De sociale kant van de opvoeding is aan de vrouw voorbehouden. Zakelijke vrouwen zijn in principe niet warmvoelend.

DE MEISJESRAPPORTEN**T2V2, 12 jaar**

'Zij houdt nog zo echt van wilde spelletjes, is belust op sensatie en betreurt het daarom, dat zij niet als jongen op de wereld is gekomen. Zij speelt dan ook nog graag met jongens en heeft jongensachtige beroepsidealën.'

- ANALYSE** In deze passage worden er verhoudingen geschetst tussen jongens en meisjes. Dat dit meisje *nog* met jongens speelt impliceert dat het samenspelen van jongens en meisjes iets van tijdelijke aard is, waarin dit meisje nog is blijven hangen. Door het gebruik van 'daarom' schept Langeveld daarnaast een oorzakelijk verband tussen het van wilde spelletjes houden en het betreuren dat ze niet als jongen ter wereld is gekomen. Tot slot spreekt hij van 'jongensachtige beroepsidealën'. Wat deze precies behelzen wordt niet duidelijk, maar dan is het onderscheid tussen meisjesachtige en jongensachtige beroepsidealën al gemaakt door het zodanig te markeren.
- PRESUPPOSITIE** Meisjes spelen tot een bepaalde leeftijd met jongens en houden van nature niet van wilde spelletjes of belust zijn op sensatie.

T2V2, 12 jaar

'Zij zal de vrouwelijke wereld dan ook binnengeleid moeten worden aan de hand van een gerijpte oudere vrouw, die er niet voor schroomt het seksuele in een vertrouwenssfeer te bespreken, teneinde haar sensatiehonger op te vangen en te vormen tot een meer volwassen vrouwelijke levensinstelling. De zorg voor huisdieren kan hier ontspanning brengen.'

- ANALYSE** Er wordt geadviseerd een gerijpte oudere vrouw seksuele voorlichting te laten geven. Nergens wordt verklaard waarom dit het best door een vrouw gedaan zou kunnen worden, maar zoals wel vaker oppert Langeveld dat de kinderen zich spiegelen aan de ouder van hun eigen sekse. Dat het niet alleen om een vader/moeder rolverdeling gaat, blijkt uit de woordkeuze: deze oudere gerijpte vrouw hoeft niet per se de moeder van het meisje te zijn.
- PRESUPPOSITIE** Kinderen kunnen zich het best spiegelen aan een de ouder van hun eigen sekse.

T2V2, 12 jaar

'Wij zagen [haar] graag een sport beoefenen, maar met mate en in verzorgde stijl.[...] Al te grote inspanning op dit gebied zal het echter geen goed doen. De nadruk moet echter liggen op de stijl, niet op de prestatie.'

- ANALYSE** Langeveld acht het duidelijk irrelevant dat een vrouw zou sporten om de prestaties, hij raadt het eerder aan omdat het haar stijl ten goede zou komen.
- PRESUPPOSITIE** Vrouwen beoefenen sport louter recreatief en niet om tot topprestaties te komen.

T2V3, 13 jaar

'Het lijkt ons evenwel gewenst, dat er een warmer en intiëmer contact ontstaat tussen [haar] en haar moeder. Vooral een meer gevoelsmatige en warme verhouding met de moeder zal de sociale omgang ten goede komen. Vanzelfsprekend zou de grootmoeder dienovereenkomstig minder bij [haar] opvoeding betrokken moeten worden.'

ANALYSE Wederom ligt hier de nadruk op vrouwelijke eigenschappen. Ditmaal wel interessante nuance: niet alle vrouwen zijn een pot nat, aangezien hier om onduidelijke redenen de moeder en grootmoeder gescheiden worden in invloed op het meisje. Hier wordt echter niet dieper op ingegaan.

PRESUPPOSITIE De sociale kant van de opvoeding is aan de moeder voorbehouden.

T2V5, 15 jaar

'Zij is dus ongetwijfeld zeer verleidbaar. [...] In het gesprek dat wij reeds met Mevrouw mochten voeren is dit reeds min of meer aan de orde gekomen en wij hebben toen overwogen dat toch in dit verband ook van belang moest zijn dat zij voldoende gelegenheid krijgt zich lichamenlijk uit te leven. Deze uitleving moet natuurlijk gevonden worden op een sociaal toelaatbare weg. [...] mits deze haar maar voldoende uitput. [...] een sport die haar ook in het eigen geslachtsmilieu houdt zodat zij een goede kans maakt om lichamenlijk verzadigd te geraken.'

ANALYSE Er lijkt een bepaalde, wat ouderwets aandoende kuisheid te worden nagestreefd. Om te voorkomen dat het meisje seksueel actief wordt, dient ze haar energie via andere wegen te gebruiken. Het advies om te sporten in het eigen geslachtsmilieu doet erg ouderwets aan. Dat zij *reeds* zeer verleidbaar is, duidt op wat Levinson een 'temporal clause' zou noemen; een presuppositie-trigger die betrekking heeft op tijd.

PRESUPPOSITIE Vrouwen zijn uiteindelijk zeer verleidbaar

T2V6, 16 jaar

'Toch zal zij op intellectueel gebied geen bijzonder goede prestaties kunnen leveren. Daarvoor is zij wat al te zeer op de wereld van de vrouw ingesteld.'

ANALYSE Hier wordt dankzij het verbindingswoord 'daarvoor' een zeer helder standpunt geëxpliciteerd: omdat het meisje wat al te zeer op de wereld van de vrouw ingesteld is, zal ze ook in de toekomst geen bijzonder goede prestaties kunnen leveren op intellectueel gebied.

PRESUPPOSITIE Gericht zijn op 'de wereld van de vrouw' sluit bijzonder goede intellectuele prestaties uit.

T2V6, 16 jaar

'Een volledige maar voorzichtige sexuele voorlichting die de sfeer, warmte en cultuur van echte liefde weergeeft, is allereerst gewenst. Het meest aanvaardbaar zou zijn, als moeder zich met deze taak zou belasten op een gunstig ogenblik.'

ANALYSE Dit is de tweede passage waarin wordt geadviseerd om de seksuele voorlichting van een meisje door de moeder te laten geschieden, en dit versterkt eenzelfde presuppositie.

PRESUPPOSITIE Kinderen kunnen zich het best spiegelen aan een de ouder van hun eigen sekse.

Geconstrueerd genderimago

Kenmerkend voor dit tijdvak is het voorzichtige begin van een verschuiving in de aan meisjes gegeven adviezen. In juni 1955 (T2V5) oppert Langeveld voor het eerst zelf een andere mogelijkheid dan de Middelbare Meisjes School of de Huishoudschool. Eerst raadt hij haar haar ideaalberoep van werken in een boekhandel af, op grond van een gebrek aan 'voortgezette ontwikkeling op het terrein van de te verkopen artikelen'. Daarna leidt hij haar over de inmiddels bekende weg van de mogelijkheden die de huishoudschool haar biedt. Dan maakt hij korte metten met een volgende wens van zijn cliënte, namelijk die om tot particulier secretaresse opgeleid te worden. Hiervoor acht hij haar 'te weinig geordend en te weinig nauwkeurig'. Maar dan stelt hij, zonder verdere aanleiding, voor om te werken in 'de bloemenhandel en het verrichten van hulp in de verkoop in een bloemenwinkel'. Hij verklaart zichzelf door te menen dat deze werkring 'veel minder een eigenlijk intellectueel gerichte belangstelling dan de boekenwinkel [vereist]'. In twee gevallen acht Langeveld een vrouwelijke cliënt niet vrouwelijk genoeg en in twee gevallen mannelijke cliënten niet mannelijk genoeg. Alleen bij de meisjes zoekt hij de oplossing echter (deels)

in het uiterlijk. Hij geeft ze onder andere de volgende adviezen: 'Om de eigen vrouwelijkheid langs een andere kant te leren benaderen, is het van belang dat zij er aan gewend raakt zich goed te kleden. Ditzelfde geldt voor de verzorging van haar gezicht en handen. In dit opzicht mag zij zelfs wat overdrijven.' (T2V2) en 'Men zal haar in de gelegenheid moeten stellen veel zorg aan het eigen uiterlijk te besteden.' (T2V6) Deze aanpak past thuis in het traditionele beeld waarbij vrouwen, meer dan mannen, naar hun voorkomen worden beoordeeld.

Ook ontwikkelt een gelukkig huwelijksleven zich als motivatie voor alle gegeven advies: 'Uiteraard willen wij op die wijze de ontwikkeling tot jonge vrouw en haar dispositie tot een gelukkig huwelijksleven tevens vergroten.' (T2V6) Dit schept een aardig beeld van de opvattingen over de levensinvulling van vrouwen. Langeveld bedoelde er destijds ongetwijfeld geen kwaad mee; toch zou het anno 2009 ondenkbaar zijn om een dergelijke motivatie voor schooladvies te geven. Overigens hield Langeveld er in dit rapport een redenering op na die in de huidige tijd als onlogisch gezien kon worden. Hij noemt het 'misschien aanbevelenswaardiger haar na de derde klas een opleiding te geven in een betrekkelijk zakelijke sfeer', omdat hij haar 'niet dadelijk in een typisch vrouwenberoep' zou durven opnemen. Om te vervolgen: 'Pas over enkele jaren zouden wij b.v. een nadere opleiding tot kinderverzorgster aandurven, terwijl wij het verpleegstersberoep zeker nog eerst laten zouden willen laten volgen'. Deze redenering impliceert een hiërarchie binnen de beroepsladder waarbij de meest klassiek vrouwelijke taak (namelijk die van kinderverzorgster) samen met 'verpleegster' boven de betrekkelijk geëmancipeerd aandoende 'opleiding in de zakelijke sfeer' zou staan.

Nog steeds ziet hij voor meisjes geen topprestaties buiten het huishoudelijke leven weggelegd: waar hij in het vorige tijdvak een meisje ervoor wilde beschermen dat ze verdriet had van haar matige schoolprestaties, raadt hij in dit tijdvak een meisje aan om te sporten; niet om de prestaties, maar om haar *stijl*.

TIJDVAK 3: 1957-1961

DE JONGENSRAPPORTEN

T3M2, 12 jaar

'Afgezien van de reeds genoemde oorzaken van [zijn] onveiligheids-beleven vermoeden wij een iets te weinig stevige houding van de Vader, waardoor de jongen een bepaalde zekerheid onthouden wordt. [...] men zou toch kunnen trachten zoveel mogelijk iedere redelijke gelegenheid voor de jongen om zelfvertrouwen te winnen aan te grijpen. Initiatieven van vaders' zijde zouden hier gunstig kunnen werken.'

ANALYSE Langeveld legt in deze passage een één-op-één verband tussen het zekerheidsgevoel, zelfvertrouwen en 'onveiligheids-beleven' van de jongen en de inmenging van de vader in zijn opvoeding. Als de zich steviger op zou stellen en meer initiatief zou nemen om de jongen aan zelfvertrouwen te helpen, zou laatstgenoemde hiermee geholpen zijn.

PRESUPPOSITIE Jongens ontlenen een belangrijk deel van hun zelfvertrouwen en veiligheidsgevoel aan een stevige houding van hun vader.

T3M7, 18 jaar

'[Hij] is in een irreële, kinderlijke houding blijven steken, die nog versterkt wordt door een te grote gebondenheid aan de moeder. De aanwezigheid van de vader is in de opvoeding van deze jongen in hoge mate geëist.'

ANALYSE Deze passage betreft een jongen die als te kinderlijk wordt beschouwd. Er wordt een tweedeling in de invloed van de ouders op dit gegeven gesuggereerd: de gebondenheid aan de moeder versterkt zijn kinderlijkheid, binding aan de vader zou de kinderlijk doen afnemen.

PRESUPPOSITIE Moeders hebben een prominente rol in de kinderlijke fase van jongens en vaders zorgen ervoor dat deze kinderlijkheid weer afzwakt.

DE MEISJESRAPPORTEN

T3M3, 12 jaar

'Ze heeft een zeer feminine, 'intuïtieve' wijze van werken, maar naar onze mening is die nog niet erg exact. Ze vindt het nl. belangrijker zich gevoelsmatig met de dingen bezig te houden – waarbij ze zich laat leiden door impulsen en invallen- dan vanuit het feitelijke een systematische aanpak te ontwikkelen.'

ANALYSE De werkwijze van dit meisje wordt omschreven als 'feminien'. De verdere eigenschappen die hier (terloops) aan worden verbonden zijn: intuïtief, niet erg exact, gevoelsmatig, teveel geleid door impulsen en invallen, (nog) niet systematisch.

PRESUPPOSITIE De werkwijze van vrouwen verschilt van die van mannen.

T3M4, 13 jaar

'[Ze] mist thuis de voor ieder kind zo noodzakelijke warmte, geborgenheid en veiligheid. Deze mist ze zowel bij haar vader als bij haar moeder.'

ANALYSE In tegenstelling tot veel andere fragmenten trekt Langeveld in deze opmerking een gelijke lijn tussen de vader en de moeder. Beiden worden in staat geacht hun dochter noodzakelijke warmte, geborgenheid en veiligheid te bieden, en beiden doen ze het niet. Dit rapport onderscheidt zich om deze reden van de andere rapporten, waar de genoemde taken veelal aan de moeder toe worden bedeed.

PRESUPPOSITIE Vaders en moeders kunnen binnen een opvoeding beide bijdragen aan het bieden van warmte, geborgenheid en veiligheid.

Geconstrueerd genderimago

Ook in dit tijdvak merkt Langeveld weer met regelmaat 'infantiliteit' op bij jongens. Hij stelt iedere keer dat deze kinderlijkheid de jongens wel charme verschaft, maar het euvel dient telkens wel zo snel mogelijk verholpen te worden. Deze fantasievolle en naïeve houdingen passen volgens Langeveld geenszins bij opgroeiende jongens, laat staan dat ze thuishoren in zijn beeld van 'echte mannen'. Om met zijn eigen woorden te spreken, beweegt Langeveld de jongens 'sterker [te gaan] leven in de wereld van de grote jongen en de jonge man'. Dit is een duidelijk voorbeeld van *hegemoniale mannelijkheid*: mannen horen sterk en competitief te zijn en niet naïef of kinderlijk; dat riekt al te zeer naar *ondergeschikte mannelijkheid*.

De mogelijkheden voor de meisjes zijn aan het uitbreiden: zo heeft een meisje zicht op de 'landbouwhuishoudschool' (T3M1). Waar Langeveld de ouders eerder vroeg zich te bedenken of het behalen van een diploma wel 'de moeite waard' was voor hun dochter, heeft hij het nu over eventuele mogelijkheden. 'Dan zal het ook mogelijk zijn, dat [zij] haar niet zo grote gave tot een maximum kan ontplooiën en zullen zich misschien mogelijkheden voor haar toekomst openen, die momenteel voor haar niet toegankelijk zijn.' (T3V4) '[...] wat inhoudt, dat een M.M.S. voor haar beslist te moeilijk is. Ook voor een M.U.L.O. of daaraan gelijkstaande opleiding komt zij niet in aanmerking.' (T3V6) Alhoewel het hier een negatief advies betreft, zou de vanzelfsprekendheid waarmee Langeveld andere opleidingen dan een specifieke meisjesopleiding in zijn overwegingen opneemt in alle eerdere tijdvakken *ondenkbaar* zijn. Terwijl er eerder allerhande redenen aangevoerd werden om meisjes niet te laten leren, formuleert Langeveld de reden ditmaal kort, krachtig en bovenal genderneutraal: 'Hiervoor heeft ze niet de benodigde capaciteiten.' (T3V4)

Een andere verschuiving die plaatst vindt is het in acht nemen van het onderlinge verschil tussen mogelijke studies. Waar het eerder de vraag was of een meisje wél of níet een opleiding zou volgen, wordt er nu al onderscheidt gemaakt in 'opleidingen die van enige betekenis' zijn: 'De moeilijkheid om voor [haar] een opleiding te noemen is, dat alle meisjesopleidingen in Nederland, die van enige betekenis zijn, intellectueel te hoog liggen voor haar.' (T3V6)

Tot slot is er nog steeds alleen aandacht voor uiterlijk in de meisjesrapporten.

TIJDVAK 4: 1962-1966

DE JONGENSRAPPORTEN

T4M5, 15 jaar

'[Hij] vertoont voor zijn leeftijd te infantiele trekken. Vooral de band met zijn moeder is voor zijn leeftijd wel heel sterk.'

ANALYSE Door de wijze waarop deze twee losse stellingen elkaar opvolgen, wordt en een verband gesuggereerd. Wanneer het woord 'vooral' wordt vervangen door bijvoorbeeld 'maar', verandert dit verband. 'Vooral' impliceert echter een causaal verband tussen de infantiele trekken van de jongen en de voor zijn leeftijd wel heel sterke band met zijn moeder.

PRESUPPOSITIE Een te sterke band met de moeder veroorzaakt infantiliteit.

T4M6, 16 jaar

'Een ongecompliceerde, warme benadering, met erkenning van zijn typische moeilijkheden, is het gunstigst voor zijn verdere uitgroei.'

ANALYSE Deze passage maakt onderdeel uit van het gedeelte in het rapport waar Langeveld de ouders adviseert over hoe het beste met hun kind om te gaan. Het valt op door juist de afwezigheid van het adresseren van één van de twee ouders, wat het in het licht van dit onderzoek tot een 'ongemarkeerd' fragment maakt. Met het oog op voorgaande tijdvakken zou een dergelijk advies voorheen ongetwijfeld aan de moeder gericht zijn, maar het lijkt alsof er op dit gebied een verschuiving plaats vindt.

PRESUPPOSITIE Zowel de vader als de moeder kunnen de jongen een warme, ongecompliceerde benadering bieden.

DE MEISJESRAPPORTEN

T4V2, 12 jaar

'[Ze] staat zeer gevoelig en kwetsbaar in de wereld. [...] Dit gevoegd bij haar zeer vrouwelijke natuur, maakt dat zij eigenlijk minder weerbaar in het leven staat dan toch wel mogelijk zou zijn. Misschien is ze wel wat in afweer tegen de moeder. Dat zou dan voldoende uit het bovenstaande verklaard kunnen worden. Maar geheel afgezien van die afweer, zou toch een wat meer masculiene steun haar zeer ten goede kunnen komen. Deze zou misschien te vinden zijn in mannelijke hulp bij het huiswerk.'

ANALYSE Het meisje uit bovenstaand rapport heeft op jonge leeftijd haar vader verloren. Dit is een genderneutrale aanleiding om meer masculiniteit in haar leven te wensen. De aanbeveling kan duiden op kwaliteiten die de moeder blijkbaar niet aan haar dochter kan bieden, maar ook voortkomen uit een traditionele opvatting over de samenstelling van een gezin. Het noemen van haar 'zeer vrouwelijke natuur' ligt echter ingebed in een context die doet vermoeden dat het hier om een zeer stereotype opvatting van vrouwen gaat, te weten: gevoelig en kwetsbaar. Als Langeveld krachtigere eigenschappen had willen impliceren, hadden ze haar 'zeer gevoelige en kwetsbare' positie immers niet versterkt maar ervoor gecompenseerd.

PRESUPPOSITIE Vrouwen zijn typisch gevoelig en kwetsbaar.

T4V2, 12 jaar

'Zij heeft een goede intuïtieve aanpak van de problemen, waar ze voor gesteld wordt. Maar [...] gebreken in de technieken die men op de school leert [spelen haar parten]. De beschikbare intelligentie [...] heeft van bovenstaande technische gebreken uiteraard nog wel wat te lijden. Dit is een reden te meer om haar zo mogelijk mannelijke hulp bij het onderwijs te geven.'

ANALYSE Bij dit meisje wordt een goede intuïtieve aanpak en een gebrek aan technieken die men op school leert geconstateerd. De oplossing zou liggen in mannelijke hulp bij het onderwijs. Het betreft hier hulp op technisch gebied, waarvoor de expliciet aanbevolen man als meest geschikt wordt bevonden. Het is goed denkbaar dat, had het meisje tekortgeschoten op intuïtief gebied, haar vrouwelijke hulp was aangeraden.

PRESUPPOSITIE Vrouwen excelleren in intuïtief gedrag, mannen in meer technische inzichten.

T4V4, 14 jaar

'[Ze] beleeft de relatie tot haar vader als goed. Zij is echter in deze gevoelsverhouding wat distantieloos, in die zin dat zij affectief te veel van haar vader verwacht. Wat dit betreft is zij wat te jong en te weinig als meisje geëmancipeerd. Het is gezien haar leeftijdsfase wenselijk dat zij in de relatie met haar moeder vorm kan geven aan de specifiek vrouwelijke benadering van de wereld. Uit de wijze waarop zij met plezier in het huishouden weet te helpen blijkt wel hoezeer zij hiernaar verlangt, maar in andere vrouwelijke gebieden is zij nog te weinig georiënteerd, omdat zij nog niet voldoende kan beschikken over de basis van een vanzelfsprekend gevonden, en, ook door de omgeving, positief gewaardeerde vrouwelijke bestaanswijze.'

ANALYSE In bovenstaande passage worden nogal wat vooronderstellingen blootgegeven. 'Wat dit betreft' scheidt een relatie tussen haar te affectieve houding jegens haar vader en haar 'als meisje' weinig geëmancipeerd zijn. Daarna wordt er uitgebreid ingegaan op de 'specifiek vrouwelijke benadering van de wereld'. Deze gaat vloeiend over in een beschouwing van het plezier dat het meisje aan het huishouden beleeft. Dat zij 'in andere vrouwelijke gebieden' nog te weinig georiënteerd is, definieert het huishouden onomstotelijk als 'vrouwelijk gebied'. Langeveld verheldert zijn standpunt eens te meer door eraan toe te voegen dat het meisje nog niet voldoende in de vrouwelijke gebieden is georiënteerd omdat ze nog niet beschikt over een vanzelfsprekend vrouwelijke bestaanswijze. De *temporal clause* 'nog niet' duidt de presuppositie dat dit wel een uiteindelijk doel is.

PRESUPPOSITIE Uiteindelijk dienen vrouwen een positief gewaardeerde vrouwelijke bestaanswijze te hebben, waarvan plezier in het huishouden een deel uitmaakt.

T4V5, 15 jaar

'De school dwingt haar om kinderlijker te zijn dan ze is. Bovendien heeft zij, in de sterke beleving van haar vrouwelijkheid, een schrik van de verstandelijke, zakelijke prestatiesfeer; zij voelt zich daar onveilig, niet op haar plaats, is onzeker.'

ANALYSE Deze passage is de eerste maal dat Langeveld een intelligent meisje met het zeer vrouwelijke 'combineert'. Tot drie keer toe noemt hij haar 'zeer intelligent', maar ook tot drie keer toe benadrukt hij haar 'zeer vrouwelijke' karakter. Laatstgenoemde houdt volgens Langeveld een schrik van de verstandelijke, zakelijke prestatiesfeer in. Dit zou betekenen dat ze *ondanks* haar vrouwelijkheid zeer intelligent is, maar dat die twee verder niet samen gaan. Niets is echter minder waar: verderop in het rapport moedigt hij haar aan de zekerheid te verwerven 'dat ze in de sfeer van de zakelijke prestaties iets kan, en dat ze zich dat als vrouw wel degelijk kan permitteren!'

PRESUPPOSITIE Typisch vrouwelijke eigenschappen staan niet in de weg van prestaties binnen de zakelijk sfeer.

T4V7, 17 jaar

'[Ze] beleeft van nature de wereld heel gevoelig en feminien, maar zij kan ook wel degelijk in de zakelijke orde iets presteren.'

ANALYSE In bovenstaande uiting wordt een tegenstelling gepresenteerd die ook geformuleerd zou kunnen worden als: *ondanks* dat zij van nature heel gevoelig en feminien is, kan zij iets in de zakelijke orde presteren. Deze markering duidt op de presuppositie dat het een het ander normaal uit zou sluiten. Bovendien is ze dit 'van nature'.

PRESUPPOSITIE Door hun gevoelige en feminiene natuur kunnen vrouwen niets in de zakelijke orde presteren.

Geconstrueerd genderimago

In dit tijdvak wordt zit het eerst genoemde, als 'typisch vrouwelijk' bestempelde beroep, dat niets met het huishouden of verzorging te maken heeft: 'Haar goede praktische intelligentie, haar gevoeligheid en typische vrouwelijkheid kunnen in een specifiek vrouwelijk beroep goed tot hun recht komen. Hoewel het nu nog te vroeg is om te zeggen in welke richting ze dat zal moeten gaan zoeken, zouden wij toch de bij ons mondeling onderhoud genoemde 'haute couture' wel in de aandacht willen houden.' (T4V2) In dit tijdvak vindt overigens tevens het tot nu toe hoogst aangeschreven beroepsadvies plaats: een 16-jarig meisje wordt geadviseerd een medicijnenstudie te volgen en te kiezen uit de volgende drie specialismen: psychiatrie, chirurgie of het internisme. (T5V6)

In eerdere tijdvakken werd er uitsluitend in meisjesrapporten op artistieke en creatieve kwaliteiten ingegaan, en deze werden gepresenteerd vanuit de presuppositie dat het hier een typisch vrouwelijke eigenschap betrof. In dit tijdvak is in één van de jongensrapporten echter te lezen: 'Het verdient zeker aanbeveling hem de mogelijkheden te bieden zich in artistieke zin te ontplooien.' (T4M2)

Ook in rapport T4M5 wordt schijnbaar moeiteloos afgeweken van de hegemoniale mannelijkheid: '[Hij] beschikt over een matige intelligentie, welke beter functioneert in situaties, waar het om praktisch inzicht en omgaan met concrete zaken gaat. [...]Eigenlijk voelt hij niet veel voor een intellectuele of half-intellectuele toekomst.' Ook in rapport T4M6 wordt terloops blijk gegeven van een niet-intellectuele jongen: 'De aard van zijn moeilijkheden in contact en bij het intellectueel bezig zijn'. Deze interpretatie van een 'matige intelligentie' leek eerder voorbehouden aan meisjes. Het feit dat deze mededeling vrij terloops en zeker niet alarmerend wordt gepresenteerd, duidt op een verschuiving in presupposities.

TIJDVAK 5: 1967-1972

DE JONGENSRAPPORTEN

T5M2, 14 jaar

‘Nu hij ouder wordt, wordt de vader belangrijker voor hem en wij bemerken dan ook duidelijk de behoefte aan omgang met zijn vader. Omdat hij zich niet gemakkelijk uitspreekt over persoonlijke zaken vormt gezamenlijk bezig-zijn, waaruit dan vanzelf gesprekken ontstaan, waarschijnlijk een betere oplossing.’

ANALYSE In deze passage wordt met een zekere stelligheid gesteld dat naarmate de jongen ouder wordt, zijn vader belangrijker voor hem wordt. Deze opvatting vooronderstelt een duidelijk onderscheid in de rol van de vader en moeder binnen de opvoeding.

PRESUPPOSITIE In de eerste jaren van een jongensleven is de hechting aan de moeder sterker, en naarmate jongens ouder worden neigen zij meer naar hun vader.

T6M7, 18 jaar

‘[Hij] ziet dingen erg in het beeld van de plicht, je plicht doen, resp. in overtreding zijn en bestraffen of bestraft worden. Hierin treffen wij wel identificaties aan met de vader en zijn beroep’

ANALYSE In dit rapport lijkt de wens meer dan eens de vader van de gedachte. Er worden constant vergelijkingen getrokken tussen de toestand van de jongen en het leven van zijn vader. In dit geval, waar naar het beroep van de vader wordt verwezen, had in potentie ook naar bijvoorbeeld een strenge opvoeding van de moeder verwezen kunnen worden. Toch lijkt Langeveld eerder geneigd om deze ‘mannelijke’ eigenschappen aan de vader te verbinden, waarmee hij zijn eigen visie, waarin kinderen zich dienen te spiegelen aan de ouder van hun eigen sekse, bevestigt en versterkt.

PRESUPPOSITIE Kinderen spiegelen zich aan de ouder van hun eigen sekse.

DE MEISJESRAPPORTEN

T5V2, 14 jaar

‘Actrice kan ze niet worden, maar ze zal over enkele jaren kunnen profiteren van de schouwburg. Daarbij mag men gerust aan serieus toneel denken. Ze leert er haar taal van verbeteren en ze leert met menselijke relaties en problemen bezig te zijn. Haar vader zal haar daarbij veel kunnen helpen, later ook de moeder.’

ANALYSE Deze passage past niet in de lijn die tot nu toe is uitgezet, in die zin dat de (inmiddels) ‘standaard’ rolverdeling niet wordt gehanteerd. Tot nu toe werd bij constatering van moeilijkheden in sociale omgang altijd de hulp van de moeder aangeraden, wat naadloos aansloot op de verzorgende en emotionele kwaliteiten die Langeveld aan vrouwen toedicht. In dit geval wordt echter geopperd dat in eerste instantie de vader zou kunnen helpen met het bezig zijn met menselijke relaties en problemen, en later ook de moeder. Het woord ‘ook’ duidt erop dat de rol van de vader ook dan nog voortduurt. Het feit dat de introductie van de vader als steun bij problemen met sociale omgang ongemarkeerd geschiedt, duidt op een verschuiving in vooronderstellingen.

PRESUPPOSITIE Zowel vaders als moeder kunnen kinderen helpen bij problemen met sociale omgang.

T5V4, 15 jaar

‘Dit is een reden te meer haar bij de verwerving van de eigen en de vreemde talen krachtig aan te moedigen en te helpen. Bij voorkeur dient dergelijke bijles te geschieden door een mannelijke leerkracht. [...] de moeder moet haar wat meer loslaten en zo mogelijk zal de vader meer beschikbaar voor haar moeten zijn.’

ANALYSE Het meisje uit dit rapport wordt letterlijk gekenschetst als ‘een meisje dat graag volwassen wil worden’. Geheel in de lijn van de tot nu toe geconstateerde vooronderstellingen, wordt het meisje masculiene inmenging geadviseerd.

PRESUPPOSITIE Binding met de moeder houdt kinderen kinderlijk, binding met de vader leidt tot volwassenheid.

T5V3, 15 jaar

'Een stuk bescherming heeft zij dus nodig en –zo mogelijk- heeft zij ook meer aandacht van de vader nodig.'

- ANALYSE** Het meisje uit dit rapport worstelt met 'innerlijke woeligheid en vormeloosheid' en volgens Langeveld is ze gebaat bij rust en stabiliteit en een stuk bescherming. Meer aandacht van de vader wordt gepresenteerd als het ware in het verlengde van voorgaande, waarmee beschermende kwaliteiten aan de vader toe worden gedicht. 'Zo mogelijk' drukt nog steeds een gereserveerdheid uit ten opzichte van de beschikbaarheid van vader in de opvoeding. Deze wordt nog steeds niet voor lief genomen, zoals dat bij moeder wel gebeurt.
- PRESUPPOSITIE** Vader kunnen dochters rust, stabiliteit en bescherming bieden en zijn niet vanzelfsprekend beschikbaar binnen de opvoeding.

T5V5, 15 jaar

'Dit ten diepste gevoelsmatig nog niet los zijn van het beschermd willen worden, maar naar buiten toe wèl zelfstandig willen zijn, brengt de nodige emotionele problemen met zich mee. En het zijn juist dit soort problemen die soms gemakkelijk bespreekbaar , en zo verwerkbaar, zij met een persoon buiten het ouderlijk gezin, dan met de ouders zelf. Om een voorbeeld te noemen: een lerares op school kan hierbij een heel duidelijke hulp zijn.'

- ANALYSE** In deze passage is het een buigingsuffix die het gendertypisch maakt. Er wordt een problematische situatie geschetst die makkelijker te verwerken zou zijn wanneer het meisje in kwestie met iemand buiten het gezin zou praten. De aard van het probleem wordt gedefinieerd als 'emotioneel', en het wordt gesuggereerd een lerares te raadplegen. Er wordt met andere woorden wederom een vanzelfsprekend verband gelegd tussen emotionele aangelegenheden en vrouwen.
- PRESUPPOSITIE** Vrouwen zijn, meer dan mannen, emotionele wezens.

T5V5, 15 jaar

'Het is voor [haar] belangrijk dat in haar het vrouwelijke bevrijd wordt, met name wat betreft het bieden van emotionele warmte en zorgzaamheid, welke mogelijkheden [zijn] onzes inziens zeker in zich draagt.'

- ANALYSE** In het bovenstaande stuk is sprake van een '*change of state verb*': dat het belangrijk is dat het vrouwelijke in het meisje *bevrijd* wordt, vooronderstelt dat er zoiets is als 'het vrouwelijke' dat het meisje in zich meedraagt. Tevens wordt terloops 'het vrouwelijke' deels gedefinieerd als 'het bieden van emotionele warmte en zorgzaamheid'.
- PRESUPPOSITIE** Elk meisje draagt het vrouwelijke bieden van emotionele warmte en zorgzaamheid in zich mee.

Geconstrueerd genderimago

In navolging van het voorgaande tijdvak wordt ook nu weer een jongen geprezen om zijn *ondergeschikte mannelijkheid*. 'In de wereld van de visuele dingen presteert [hij] spontaner en kwalitatief beter dan in die van het abstracte denken. Hij wordt er levendig door aangesproken en komt door zijn goede vormgevoel tot een soms originele vormgeving. Behalve van beïnvloeding door zijn milieu is hier toch ook sprake van een zekere mate van begaafdheid. Helaas is dit niet het type intelligentie dat op de middelbare school productief gemaakt wordt, of althans het succes ten aanzien van dit onderwijs verhoogt. Het is echter wel iets wat t.z.t. bij [zijn] beroepskeuze van belang kan zijn.' (T5M5) Het feit dat de jongen afwijkt van de voorheen zo gulzig beoogde 'intellectuele instelling' wordt niet afgestraft, maar werkbaar gemaakt.

In rapport T5M2 raadt Langeveld de jongen aan een 'wat 'zachter' beroep, waarin zijn sensitiviteit beter tot haar recht komt' te kiezen. Dit duidt op een zekere emancipatie ten opzichte van voorgaande opvattingen. Hoewel hij er nooit voor schroomde kinderen dergelijke eigenschappen toe te dichten, was Langeveld wanneer het toekomstperspectieven betrof toch altijd wat gereserveerder, en nu niet meer. Langeveld schreef altijd al 'zwakke' eigenschappen toe aan jongens, maar waar hij voorheen oplossingen bood om deze eigenschappen te verhelpen, is zijn advies er nu meer op gericht om deze eigenschappen zo goed mogelijk te benutten en 'werkbaar' te maken. (T5M3)

Wat ook opvalt is de positieve manier waarop hij meisjes markeert. Opmerkingen als 'Ze is hulp waardig', 'Ze is het ten volle waard', 'Ze is de moeite waardig', 'Het is een waardevol meisje' zijn overvloedig aanwezig en worden consequent bij meisjes plaatst.

10. RESULTATEN

In veel opzichten worden de jongens en meisjes in gelijke bewoordingen beschreven: allen worden ze weleens voor infantiel uitgemaakt, bij iedereen worden de taal- en rekencapaciteiten bekeken en geen van de seksen ontkomt aan predicaten als 'depressief' of 'puberaal'. Toch sluimert er een verschil aan de oppervlakte. Wanneer dit verschil in termen van presupposities wordt geëxpliciteerd blijken er plots ook veel manifeste vormen van genderconstructie in de rapporten te zitten. Na de uitgebreide analyse van de pedagogische adviesrapporten zullen nu de deelvragen beantwoord worden.

10.1 Hoe komen de presupposities tot uiting?

De presupposities komen in alle onderdelen van de rapporten naar voren:

1. *In de beschrijving van het kind.*

Langeveld schroomt er niet voor om het kind in termen van 'te mannelijk', 'te vrouwelijk', 'niet mannelijk genoeg' of 'niet vrouwelijk genoeg' te omschrijven. In de aanloop naar deze benoemingen noemt hij eigenschappen van de kinderen waaruit blijkt wat hij als 'mannelijk' en wat hij als 'vrouwelijk' beschouwt. Hij beantwoordt ook aan de metafoor van *mannelijke grensoverschrijding* door bijvoorbeeld 'rebelsheid' als typisch mannelijke eigenschap goed te keuren.

2. *In het uitgebrachte opleidings- en beroepsadvies.*

In de uitgebrachte adviezen schuilt een presuppositie die appelleert aan de *publieke mannelijkheid*: vrouwen horen thuis het huishouden te runnen en mannen bewegen zich in de publieke sfeer. Met name in de eerste tijdvakken wordt meer dan 80% van de meisjes opleidingen aanbevolen die wijzen in de richting van het huishouden, terwijl jongens meer beroepsgerichte en gevarieerde adviezen krijgen.

3. *In de formulering van de motivatie van het advies.*

De motivatie voor het uitgebrachte advies is ook niet vrij van genderpresupposities. Naast het aanvoeren van intelligentie als motivering in het samenstellen van zijn advies houdt Langeveld rekening met sekse. Hij stuurt bepaalde kinderen naar een school opdat ze in gezelschap van uitsluitend seksegenootjes verkeren. Ook raadt hij een meisje een opleiding af omdat het de moeite niet waard zou zijn; ze eindigt toch in het huwelijkse leven.

4. *In het aandragen van een oplossing.*

In veel rapporten geeft Langeveld de ouders tips over hoe nu het beste verder te gaan. Hierbij deelt hij ze taken toe. Wanneer deze gevallen naast elkaar worden gezet, wordt duidelijk dat Langeveld bepaalde eigenschappen en vaardigheid specifiek aan moeders en andere aan vaders toedicht. De vanzelfsprekendheid waarmee Langeveld keuzes maakt zonder ze verder toe te lichten, geeft duidelijk blijk van gendergerelateerde vooronderstellingen die hij als waar en bekend veronderstelt. Dit is tevens één van de onderdelen waarin Langeveld onbewust sterk refereert aan het *mannelijke kostwinnerschap*. Wanneer hij meer aandacht van de vader suggereert gebeurt dit altijd met een bepaalde gereserveerdheid, 'omdat de vader overdag natuurlijk aan het werk is.'

De presupposities worden grotendeels onthuld op conversationeel niveau. Op conventioneel niveau uiten ze zich door zowel suffixen, triggers als adressering.

1) Suffixen: Door middel van de kleine achtervoegsels werd de betekenis van adviezen gekleurd met gender. Door in sommige gevallen te verwijzen naar mannelijke hulp en andere gevallen naar vrouwelijke hulp, kwamen sterke presupposities naar voren over de vooronderstelde vaardigheden van mannen en vrouwen.

2) Triggers: Ook de 'droge' theorie van Levinsons presuppositie-triggers legde enkele vooronderstellingen bloot. Zo was er sprake van een *temporal clause* toen Langeveld stelde dat een meisje 'reeds zeer verleidbaar' was. Het woord *reeds* verraadde de presuppositie dat ze uiteindelijk sowieso zeer verleidbaar zou zijn.

3) Adressering: De vele gevallen waarin Langeveld zich automatisch tot een bepaalde sekse richt (bijles door een mannelijke leraar, seksuele voorlichting door de moeder) wijzen op presupposities aangaande de rolverdeling bij mannen en vrouwen.

Categorisering presupposities

Om een overzicht te geven van de verdeling en ontwikkeling van de presupposities, zijn ze hieronder gecategoriseerd. Voor een overzicht van welke presupposities in welke categorie zijn geturfd, zie 'Bijlage 2: Categorisering presupposities'.

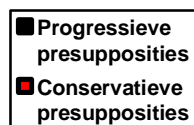
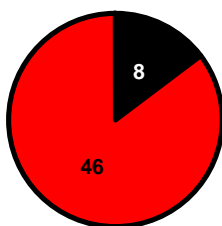
De drie hoofdcategorieën zijn 'Psychologie', 'Fysiek' en 'Maatschappij'. Deze zijn verder onderverdeeld in de subcategorieën 'Zelfbeeld', 'Ontwikkeling' en 'Intelligentie' (voor Psychologie), 'Conditie' (voor Fysiek) en 'Arbeidsperspectieven' en 'Rolverdeling' (voor Maatschappij). Per subcategorie is vervolgens geturfd of de presuppositie progressief of conservatief was en of deze betrekking had op mannen of vrouwen. In enkele gevallen wordt één presuppositie bij zowel man als vrouw genoteerd, omdat de presuppositie een vooroordeel uitspreekt over beiden. De onderverdeling naar progressief of conservatief is als volgt bepaald:

Progressief: neigend naar een gelijkwaardige, 'moderne' verhouding tussen mannen en vrouwen. Mannen en vrouwen worden beiden capabel voorgesteld en worden hierin niet beperkt op basis van sekse.

Conservatief: neigend naar een ongelijkwaardige, 'klassieke' verhouding tussen mannen en vrouwen. Eigenschappen en vaardigheden worden slechts bij één sekse benoemd of als 'kenmerkend' voor een sekse gepresenteerd.

				T1	T2	T3	T4	T5
Psychologie	Zelfbeeld	Progressief	Man					
			Vrouw					
		Conservatief	Man					
			Vrouw	I	I			
		Ontwikkeling	Progressief	Man			I	
				Vrouw			I	
	Conservatief		Man		I			III
			Vrouw		II		II	IIII
	Intelligentie	Progressief	Man					
			Vrouw				I	
		Conservatief	Man					
			Vrouw	IIII	I			
Fysiek	Conditie	Progressief	Man					
			Vrouw					
		Conservatief	Man	I				
			Vrouw		I			
Maatschappij	Arbeidsperspectieven	Progressief	Man					
			Vrouw					
		Conservatief	Man					
			Vrouw	I			II	
	Rolverdeling	Progressief	Man				I	II
			Vrouw				I	I
		Conservatief	Man	II	III	III		II
			Vrouw	III	IIII	II	I	I

Van de 54 geturfd presupposities zijn er 8 stuks (14,8%) progressief en 46 stuks (85,2%) conservatief:

10.2 Welke ontwikkelingen vertonen de presupposities?

De geëxpliciteerde presupposities vertonen weinig tot geen ontwikkeling door de tijdvakken heen. Zoals in figuur 1 namelijk te zien is, zijn de presupposities in alle tijdvakken overwegend conservatief van aard. Vanaf het derde tijdvak is er sporadisch sprake van een progressieve presuppositie.

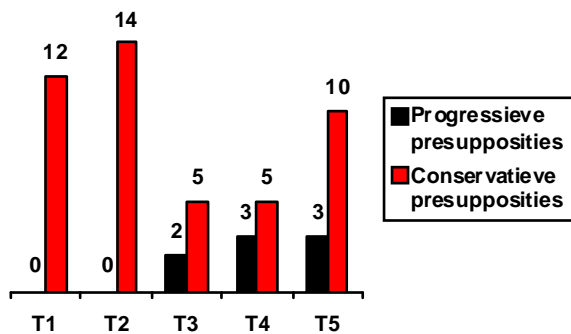

Fig. 1: De verspreiding van de 8 progressieve en 46 conservatieve presupposities over de vijf tijdvakken

Ter illustratie hiervan volgen nu enkele voorbeelden van de conservatieve presupposities waarvan de strekking door de tijd heen min of meer gelijk blijft. Deze presupposities hebben allen betrekking op Langevelds vooronderstelling dat de vrouw een verzorgende rol binnen de opvoeding inneemt.

Vrouwen horen van nature te geven en te zorgen, zijn praktisch en niet intellectueel van aard en daarom zijn slechte schoolprestaties in wezen geen probleem.	(Tijdvak 1)
Moeders zorgen voor de kinderen en vaders zijn broodwinners.	(Tijdvak 2)
Moeders hebben een prominente rol in de kinderlijke fase van jongens en vaders zorgen ervoor dat deze kinderlijkheid weer afzwakt.	(Tijdvak 3)
Een te sterke band met de moeder veroorzaakt infantiliteit.	(Tijdvak 4)
In de eerste jaren van een jongensleven is de hechting aan de moeder sterker, en naarmate jongens ouder worden neigen zij meer naar hun vader.	(Tijdvak 5)
Binding met de moeder houdt kinderen kinderlijk, binding met de vader leidt tot volwassenheid.	(Tijdvak 5)

Deze opvatting vormt een rode draad door de rapporten. In de meisjesrapporten komt dit vaak expliciet aan de orde, bij het beschrijven van de taken of bij het definiëren van een 'vrouwelijke bestaanswijze'. Wanneer een kind (hetzij een jongen of een meisje) bijvoorbeeld niet sociaal genoeg bevonden wordt, dan wordt er een inniger en intiemer contact met een vrouwelijke persoon aanbevolen. In veel gevallen verwijst Langeveld naar de moeder, soms ook maar de grootmoeder ('Met behulp van haar grootmoeder kan [zij] onzes inziens ook de stap naar een meer reële wereld wel maken', T5V1), maar desnoods fantaseert hij hardop over een denkbeeldige vrouw en de eigenschappen die zij zou moeten bezitten. 'Wij stellen ons daarbij een flinke, zakelijke doch ook warmvoelende vrouw voor, die in staat is zijn isolement en afweer te doorbreken en hem te nopen tot een natuurlijke en eenvoudige omgang met leeftijdsgenoten.' (T2M3) Maar ook: 'Alleen het contact met de gerijpte vrouw die op waardige en fijne wijze over deze dingen kan spreken, is hier aanbevelenswaardig.' (T2V6) Ook wanneer een meisje niet vrouwelijk genoeg bevonden wordt, dient zij in contact te geraken met een 'gerijpte oudere vrouw' (T2V2). Als klap op de vuurpijl dienen ook 'té vrouwelijke' meisjes in gesprek te gaan met bijvoorbeeld hun moeder (T3V4). (T2V6) In de jongensrapporten wordt het minder geëxpliciteerd en wordt het verloop waarbij de jongen in zijn jonge jaren een sterkere binding met zijn moeder heeft en naarmate hij ouder wordt meer naar zijn vader neigt, voor lief genomen. In termen van dit onderzoek: deze kennis wordt als waar en geaccepteerd verondersteld; het is een presuppositie.

De rolverdeling binnen de opvoeding blijkt een heet hangijzer: verreweg de meeste presupposities (22 van de 54) hebben hier betrekking op. Naast zijn opvattingen over de rol van vrouwen, dicht Langeveld impliciet ook specifieke eigenschappen en vermogens toe aan mannen. Vaders en meer algemene manfiguren komen in beeld wanneer de cliënten een matig arbeidsethos hebben of in hun geheel niet daadkrachtig zijn. Langeveld heeft een veelheid aan oplossingen voor deze diagnose (waaronder tuchtschool, kostschool, kazerne, speciale leraren), maar een vrouwelijk persoon komt nooit in aanmerking. Ook jongens die volgens Langeveld niet 'mans' genoeg zijn, dienen meer activiteiten met hun vader te ondernemen, zodat zij aan hen een voorbeeld kunnen nemen. De voorbeelden hiervan zijn eindeloos en te vinden door het gehele corpus. In tijdvak 3 meent Langeveld

dat zijn cliënt 'jongensachtiger moet worden', en dit dient te geschieden 'onder vaste, mannelijke leiding' (T3M5).

De weinige progressieve presupposities die vanaf tijdvak 3 verschijnen, vertalen zich in de volgende ontwikkeling: in Langevelds bespreking van de gezinssituatie wordt de vader aanvankelijk consequent in een uitzonderingspositie geplaatst. Er wordt, in tegenstelling tot bij de moeder, niet klakkeloos vanuit gegaan dat de vader tijd vrij kan maken voor de opvoeding van zijn kind(eren). Vanaf tijdvak 4 komt hier verandering in: de aanbeveling tot inmenging van de vader in de opvoeding geschiedt vanaf dan steeds vaker ongemarkeerd; het wordt haast als vanzelfsprekend gevonden. Ook komt het steeds vaker voor dat vader en moeder gelijk worden getrokken door adviezen niet langer specifiek aan één ouder te richten, maar aan de ouders als stel. Deze progressieve ontwikkeling betreft dus beide ouders, en van deze acht progressieve presupposities hebben er dan ook vier betrekking op vrouwen en vier betrekking op mannen.

Het overgrote deel van de conservatieve presupposities is echter voorbehouden aan de vrouwen: maar liefst 31 stuks tegenover 15 stuks gericht aan mannen. Dit is niet geheel onverwacht: al in het theoretisch kader werd gesuggereerd dat het expliciteren van presupposities sterkt appelleert aan het bespeuren van 'vrouwelijke onzichtbaarheid'. Geheel naar verwachting hebben de presupposities dus vaker betrekking op vrouwen dan op mannen.

10.3 Welke ontwikkelingen vertonen de genderconstructen (adviezen)?

Alhoewel de presupposities dus bar weinig ontwikkeling vertonen, zijn er vreemd genoeg wel veranderingen te bespeuren in de opleidings- en beroepsadviezen. Daarom volgt nu een overzicht van deze ontwikkelingen en hun duidelijke uitwerking op geconstrueerde genderimago's.

Ontwikkeling 1: De opleidings- en beroepsadviezen aan meisjes worden steeds gevarieerder.

In de eerste twee tijdvakken bestaat het advies aan meisjes louter uit de Huishoudschool en de M.M.S. In tijdvak 1 wordt iedere ambitie die niet direct aan het huishoudelijk bestaan bijdraagt, direct afgekapt. Langeveld redeneert ook bij meisjes wel degelijk in niveaoverschillen; de niveaus bevinden zich echter allemaal binnen het huishoudelijke kader. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het volgende: '[Wij denken] niet zozeer in de richting van een direkt huishoudelijke [opleiding] als wel in de richting van de vakken die meer neerkomen op de algemene verzorging van het huishouden in grotere inrichtingen en dergelijke' Om te vervolgen met: 'Natuurlijk zou ze van hier uit ook in de richting kunnen gaan van kinderverzorging en –opvoeding of de akte N.XX (lerares kinderverzorging)' (T2V5) Mogelijkheden te over, maar allemaal in meer of minder directe zin gebonden aan het gezinsleven. In 1962 (tijdvak 4) vindt een omwenteling plaats die alle bevindingen tot dan toe in een geheel ander daglicht plaatst. Tot dan toe benoemde Langeveld 'typisch vrouwelijke' eigenschappen altijd in combinatie met een advies tot de huishoudschool of een toekomst in het huishouden. Hierdoor lag de conclusie voor de hand dat vrouwen vanwege hun vrouwelijkheid geen bredere keus hadden. In tijdvak 4 is echter een rapport dat de zaken verandert. Het begint als alle veel meisjesrapporten: er worden typisch vrouwelijke eigenschappen aan het meisje toegekend. Naar het einde toe wordt ze echter aangemoedigd zekerheid te verwerven in haar vermogen prestaties te leveren in de zakelijke sfeer. Dit advies sluit de opvatting dat vrouwelijke eigenschappen in de weg zouden staan van een carrière in één keer uit. Vanaf tijdvak 3 begint de variatie in opleidings- en beroepsadviezen voor meisjes steeds groter te worden, en in tijdvak 4 wordt een 16-jarig meisjes zelfs een universitaire studie medicijnen aanbevolen met een specialisatie in psychiatrie, chirurgie of het internisme.

Ontwikkeling 2: De opleidings- en beroepsadviezen aan jongens worden steeds gevarieerder.

De schooladviezen aan de jongens waren altijd al wat meer uiteenlopend dan de adviezen aan meisjes, maar ze beperkten zich toch allemaal tot technische of zakelijke contreien. De enige uitspatting was werk op het boerenland, maar ook de motivatie hiervan was dat de jongen wat mannelijker moest worden. Ongeveer vanaf tijdvak 4 komt hier echter verandering in en wordt jongens ook adviezen in verzorgende en artistieke richtingen geboden.

Ontwikkeling 3: De maatschappelijke status wordt eerst alleen bij jongens in acht genomen en later ook bij meisjes.

In het eerste tijdvak besteedt Langeveld alleen in de jongensrapporten aandacht aan de maatschappelijke implicaties van hun opleidings- en beroepskeuze. Zo schrijft hij in rapport T2M5: 'Wij zien volkomen de moeilijkheden uit sociaal oogpunt die gelegen zijn in het bezoek van een M.U.L.O.-school, we kunnen echter in dit geval toch niet anders adviseren hoezeer het ons ook hinderen moge.', in een rapport van een jongens wiens ouders Langeveld raadpleegden om advies met

betrekking tot het deelnemen aan Middelbaar Onderwijs. Pas helemaal aan het eind van tijdvak 2, in 1956, begint Langeveld ook in de meisjesrapporten aandacht aan maatschappelijke implicaties te schenken: 'Overbrengen naar eens andere school, M.M.S. bv. is, behalve om de reeds besproken bezwaren, ook ongewenst om de mindere maatschappelijke erkenning van het diploma.' (T2V7)

Ontwikkeling 4: De meisjes worden steeds minder in het licht van kuisheid benaderd

Aanvankelijk geeft Langeveld duidelijk aan dat van meisjes wordt verwacht dat ze netjes, verzorgd en kuis door het leven gaan. Wanneer meisjes te veel energie hebben, wordt hen aangeraden te sporten in een omgeving met kinderen van gelijke sekse, opdat ze niet 'afglijdt in de sensualiteit'. Vanaf tijdvak 4 neemt Langeveld een meer ontspannen houding aan ten aanzien van het contact tussen meisjes en jongens. Hij stelt zelfs een moeder gerust over mogelijke 'seksuele uitpattingen' van haar dochter. Ook wordt seksuele voorlichting steeds regelmatig opgenomen in zijn advies. Eenzelfde verschuiving is te zien bij het onderwerp 'religie'. Dit onderwerp werd aanvankelijk ook met een bepaalde kuisheid benaderd ('wij achten haar religieuze gevoelend hier beslist in gevaar'), maar in rapport T3V6 is te lezen: 'In de religieuze sfeer liggen eigenlijk geen problemen van betekenis. Het konflikt met de religieuzen van wie zij onderwijs ontvangt is het konflikt met een systeem, met de overvraging en met de sfeer, want [zij] heeft een uitstekend gevoel voor sfeer.' En later: 'De school zelf is klein en biedt veel aanpassingsmogelijkheden. Zij neemt het konflikt weg tussen [het meisje] en haar leraressen, dat wij niet moeten laten ontaarden in een quasi religieus konflikt'. Elders in het rapport duidt hij dit konflikt nogmaals als 'het niet geheel onbegrijpelijke konflikt'. Eerder kwam religie alleen naar voren in een context dat deze gewaarborgd diende te worden, en hier in een conflictueuze toestand, waar Langeveld zich nota bene zelf wel in kan vinden. Er zijn duidelijk verschuivingen gaande.

Ontwikkeling 5: De verhouding tussen hegemoniale en ondergeschikte mannelijkheid wordt minder dichotomisch

In de beginjaren van het corpus neemt Langeveld, meer dan een descriptieve houding, een haast prescriptieve houding aan wanneer het aankomt op het kenschetsen van de kinderen. Hij heeft duidelijk ideeën over wat jongens en meisjes zijn, moeten en kunnen. Zo dienen jongens zich aan hun vader en aan andere jongens te spiegelen, opdat zij leren hoe een gezonde man zich gedraagt. Iedere afwijking van dit gedrag (infantiliteit, sensitiviteit, sensualiteit, onzekerheid, onveiligheidsgevoelens) wordt uitgebreid bekritiseerd. Naar het einde van het corpus toe, begint er echter een bepaalde mildheid jegens dit onderwerp te ontstaan. Afwijkingen van wat als typische mannelijkheid wordt beschouwd, oftewel ondergeschikte mannelijkheid, worden niet meer afgestraft maar geaccepteerd.

10.4 Hoe hangen de ontwikkelingen samen met historische ontwikkelingen?

Om te zien of de ontwikkelingen vanuit een historisch perspectief kunnen worden verklaard, worden dezelfde ontwikkelingen die in de vorige paragraaf zijn geïllustreerd (aangevuld met een uit paragraaf 10.1 gedestilleerde ontwikkeling, namelijk die van de veranderende rol van de vader in de opvoeding) nu besproken in het licht van het historisch kader.

Ontwikkeling 1: De opleidings- en beroepsadviezen aan meisjes worden steeds gevarieerder.

Deze ontwikkeling loopt evenredig met het ontwikkelen van de Nederlandse arbeidsmarkt. Voor de economische groei en hiermee gepaarde welvaart, was er voor vrouwen meer te doen in het huishouden dan in de publieke sfeer. Met de verschuiving van huishoudelijke arbeid naar de marktsector was er voor vrouwen steeds minder te doen in het huishouden en ontstond er meer werkgelegenheid voor hen in de publieke sfeer. De tendens waarbij meisjes aanvankelijk voorbestemd waren voor het huishouden maar geleidelijk aan meer gevarieerde toekomstperspectieven kregen, vertoont dus een logisch verloop gezien de economische en culturele ontwikkelingen in Nederland.

Ontwikkeling 2: De opleidings- en beroepsadviezen aan jongens worden steeds gevarieerder.

Door de ontwikkelingen die vrouwen doormaakten, werd er gemorrelt aan de hegemoniale mannelijkheid. Prestaties in de publieke, zakelijke sfeer leken steeds minder exclusief aan mannen voorbehouden. Om het mannelijk kostwinnerschap ('de man is wat hij doet') in stand te houden moest er uit worden geweken naar de ondergeschikte mannelijkheid. Afwijkende vormen van mannelijkheid werden steeds meer geaccepteerd zodat de man ook daarin uit zou kunnen blinken. Op deze manier emancipeerden mannen met vrouwen mee en betraden ook zij op werkgebied nieuw terrein.

Ontwikkeling 3: De maatschappelijke status wordt eerst alleen bij jongens in acht genomen en later ook bij meisjes

Met het betreden van de arbeidsmarkt, betraden vrouwen ook het publieke domein. Het mannelijk kostwinnerschap, eerder uitgelegd als 'de man is wat hij doet' werd nu langzaam ook van toepassing op vrouwen. Eerder hadden vrouwen, toen zij zich nog vanzelfsprekend in de private sfeer begaven, hier niet mee te maken. Op basis van hun arbeidsparticipatie kan nu ook al vrouwen min of meer een maatschappelijke waardering worden toegekend, en Langeveld houdt hier bij het uitbrengen van zijn advies dus rekening mee. Naast het feit dat deze maatschappelijke waardering op het kind van toepassing was, zou een meer prestigieuze opleiding ook in zekere mate op de ouders afstralen.

Ontwikkeling 4: De meisjes worden steeds minder in het licht van kuisheid benaderd

Deze ontwikkeling valt in het licht van verschillende historische gebeurtenissen te bezien. Ten eerste zorgde de verbeterende positie van vrouwen in de zakelijke sfeer voor een minder vanzelfsprekende 'kwetsbaarheid'. Door zich staande te houden in het publieke domein toonden vrouwen een zekere weerbaarheid, die in vergelijking met de traditionele huisvrouw wellicht op het intimiderende af was. Weerbare meisjes zijn geen zielige meisjes en worden dus minder vanuit een beschermende insteek benaderd. Ten tweede laat ook de invloed van de ontzuiling zich hier gelden. De afnemende kerkelijkheid verzwakte de invloed van de katholieke kerk, die het gebruik van condoms afkeurde. Tevens zorgde de introductie van de anticonceptiepill ervoor dat geboorteplanning mogelijk werd. Het adviseren van seksuele voorlichting is dan ook een teken dat Langeveld meegaat met de ontwikkelingen. Ook de meer laconieke houding van Langeveld jegens religie van zijn cliënten strookt met deze ontwikkelingen.

Ontwikkeling 5: De verhouding tussen hegemoniale en ondergeschikte mannelijkheid wordt minder dichotomisch

Deze ontwikkeling hangt nauw samen met ontwikkeling 3. Tegelijkertijd met de veranderende positie van vrouwen, verandert ook de positie van mannen. In een zekere zin lijken deze door onder andere de veranderende arbeidsparticipatie en ontkerkelijking naar elkaar toe te groeien. Er komt wat speling in wat vrouwelijk is en wat mannelijk is. Dat het publieke domein langzaam ook terrein van de vrouw wordt, staat een soortgelijke overgang bij de mannen toe, die steeds meer geaccepteerd worden binnen het domein van de vrouw. Hieronder valt het artistieke en verzorgende, en op ten duur zelfs de private levenssfeer.

Ontwikkeling 6: De inbreng van de vader in de opvoeding gaat van niet vanzelfsprekend naar enigszins vanzelfsprekend.

Deze ontwikkeling strookt met de arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen. In de decennia na de Tweede Wereldoorlog runden de vrouwen het huishouden terwijl de vader als kostwinner alleen buiten werktijden om thuis was. Het voor lief nemen van de invloed van de moeder, die beduidend meer tijd met de kinderen doorbracht is, daardoor logisch. Vaders invloed op de opvoeding moest naast zijn werkende leven bestaan en was daarom meer een uitzondering. Toen vrouwen mede dankzij de economische groei vanaf de jaren '60 de arbeidsmarkt betraden, verviel deze vanzelfsprekende rolverdeling. De moeder was niet langer vanzelfsprekend het meeste thuis en daarmee verviel de uitzonderingspositie van de vader.

11. CONCLUSIE

Zoals al eerder aan bod kwam, is gender geen vaststaand begrip maar eerder een discursief construct: de betekenis er van komt tot stand uit het vertoog dat erover wordt gevoerd. Uit de analyse is gebleken dat de presupposities door het onderzoek heen gelijk blijven, terwijl de adviezen veranderen. Omdat de adviezen met de maatschappelijke gebeurtenissen mee ontwikkelen, veranderen de geconstrueerde genderimago's ook. Hoe is het te verklaren dat de genderimago's (geconstrueerd op basis van de adviezen) ontwikkelen terwijl de presupposities stil blijven dat niet doen?

De discrepantie doet vermoeden dat presupposities met betrekking tot gender toch níet ten grondslag liggen aan de constructie van genderimago's; ze ontwikkelen zich immers niet evenredig. De werkelijke verklaring is echter meer bevredigend en genuanceerd. Het is namelijk te verklaren dat de onveranderlijke presupposities en ontwikkelende genderimago's naast elkaar kunnen bestaan. Het blijkt dat één en dezelfde presupposities op verschillende, zelf tegengestelde manieren vertaald kan worden naar school- en beroepsadviezen, en dus de daarop gebaseerde genderimago's. Hier volgt een voorbeeld ter verduidelijking:

PRESUPPOSITIE

Vrouwen zijn voorbestemd om te verzorgen en niet om carrière te maken.

ADVIES 1

'Het is belangrijk te overwegen of het behalen van een diploma voor dit meisje wel de moeite waard is, aangezien haar vrouwelijke natuur haar ingeeft om emotionele warmte en verzorging te bieden en het hoogst haalbare voor haar een voorbereiding op een gelukkig huwelijk is.'

GECONSTRUEERD GENDERIMAGO

Het heeft voor meisjes geen zin om onderwijs te volgen aangezien zij uiteindelijk toch in het huishouden eindigen.

ADVIES 2

'Zij is reeds zeer vrouwelijk in haar feminiene intuïtie en gevoeligheid. Het is dus belangrijk dat dit meisje er vertrouwen in krijgt dat zij wel degelijk iets kan bereiken in de zakelijke wereld.'

GECONSTRUEERD GENDERIMAGO

Meisjes hebben ondanks hun vrouwelijke instelling ook kans om resultaten te boeken in de zakelijke wereld.

Het tweede advies schept duidelijk een veel positiever en actueler beeld van vrouwen in de maatschappij dan het eerste advies, waarin vrouwen een minderwaardige positie ten opzichte van mannen wordt toebedeeld. Toch ligt aan beide adviezen de vooronderstelling ten grondslag dat vrouwen meer gemaakt zijn voor het huishoudelijke leven dan het zakelijke leven. Het eerste advies wordt echter *dankzij* deze presuppositie gegeven en het tweede advies *ondanks* deze presuppositie.

De tweede nuance die hieruit voortkomt, is dat de relatie tussen presupposities en geconstrueerde genderimago's niet zo één op één is als voorheen werd ondersteld. Niet de presuppositie, maar het hierop gebaseerde vertoog (in dit onderzoek: het uitgebrachte advies) construeert het genderimago. Zo is het mogelijk dat één presuppositie door verschillende vertalingen naar adviezen, in totaal uiteenlopende genderimago's kan resulteren.

PRESUPPOSITIE

Het is voor jongens niet normaal om erg gevoelig te zijn.

ADVIES 1

'Naast een voortdurende onzekerheid heeft de jongen ook te lijden van een al te grote sensitiviteit. Het ontbreekt hem aan de mogelijkheid zich te spiegelen aan een mannelijke figuur. Het zou daarom goed voor de jongen zijn als zijn vader meer tijd met hem doorbracht. Ook raden wij aan de jongen in groepsverband met andere jongens van zijn leeftijd in contact te brengen.'

GECONSTRUEERD GENDERIMAGO

Het is voor jongens abnormaal om gevoelig te zijn en het zou gezonder zijn als hij wat minder gevoelig werd.

ADVIES 2

'De jongen is sterk aan zijn moeder gebonden wat al te sensitief. Het lijkt ons daarom goed dat hij een beroep zou kiezen waarin deze grote sensitiviteit tot haar recht komt. De artistieke ingevingen van de jongen geven hier goede mogelijkheden toe.'

GECONSTRUEERD GENDERIMAGO

Gevoelige jongens kunnen hier profijt van hebben wanneer zij een beroep kiezen dat hierop aansluit.

Wederom leidt het tweede advies tot een meer geëmancipeerde blik op jongens. En hoewel de geconstrueerde genderimago's wederom ver uit elkaar liggen, berusten de adviezen toch weer op dezelfde presuppositie, namelijk dat het voor jongens niet normaal is om erg gevoelig te zijn. In beide adviezen wordt het gevoelig zijn dus gemarkeerd als iets abnormaals, alleen in het eerste advies wordt dit gegeven als probleem gepresenteerd dat verholpen dient te worden, en in het tweede advies wordt het gepresenteerd als iets dat als mogelijkheid aangegrepen kan worden.

Brouns en Scholten (1997) stellen in hun onderzoek dat de door hen geconstateerde veranderingen eerder de beeldvorming en de representatie van mannelijkheid betreffen dan dat zij een nieuwe praktijk weerspiegelen. Ik zou als aanvulling daarop graag willen concluderen dat de in dit onderzoek geconstateerde veranderingen eerder de beeldvorming en de representatie van gender betreffen dan dat zij een nieuwe praktijk weerspiegelen.

Veralgemeinering

Deze conclusie houdt steek bij vertaling naar een veelomvattender niveau. Teruggekoppeld naar de oorspronkelijke stelling kan hij als volgt worden uitgelegd. De aanleiding van dit onderzoek was de paradoxale verhouding tussen alsmaar voortschrijdende maatschappelijke ontwikkelingen in de (machts)relatie tussen mannen en vrouwen enerzijds en de in stand blijvende stereotypes rondom gender anderzijds. In het onderzoek bleek de verklaring te liggen in het multi-interpretabele karakter van genderpresupposities, die daardoor naar verschillende genderimago's kunnen worden vertaald terwijl ze zelf niet veranderen.

Ditzelfde principe kan worden toegepast op andere niveaus en in andere contexten: zolang stereotypes naar hartelust geïnterpreteerd en vertaald kunnen worden, kunnen zij eindeloos meebewegen met maatschappelijke ontwikkelingen en op deze manier als onveranderlijk element hand in hand gaan met het veranderlijke maatschappelijke verloop.

12. DISCUSSIE

Beperkte subjectiviteit

Bij tijd en wijlen neigden de resultaten naar een onderzoek naar de mannelijke norm zoals Brouns en Scholten (1997) dat deden in 'Een kwestie van mannelijkheid: een onderzoek naar mannelijkheid, normativiteit en beleid'. Het was mij echter veel waard om het evenwicht niet verloren te laten gaan en telkens opnieuw met een onbevooroordeelde insteek naar de rapporten te kijken. De waarde van een onderzoek naar genderconstructen bestaat bij de gratie van een onbevooroordeelde blik. Het opsporen van ongemarkeerde elementen vereist echter meer interpretatie dan het lokaliseren van gemarkeerde elementen. Om die reden waren ontwikkelingen op het gebied van vrouwen makkelijker te herkennen omdat ze in hun uitzonderingspositie constant gemarkeerd worden. Doordat mannen vaker de norm vormden vereist het bijzonder veel doortastendheid om hetgeen wat ik ook zelf vaak vanzelfsprekend vind, op te merken.

De *Hall of Mirrors* valkuil

Wanneer een corpus onderzocht wordt op het voorkomen van een bepaald fenomeen, is het 'hall of mirrors'-effect een lelijke valkuil. Hierbij ziet de onderzoeker zijn these overal bevestigd, omdat hij zijn these als uitgangspunt heeft genomen. Ik heb mezelf hier meerdere male op betrapt, en mezelf dus ook meerdere malen gecorrigeerd. Presupposities vormden hierin gelukkig een prettig instrument: de tekst wordt objectief doorgelicht en de ontwikkelingen presenteerden hierdoor zichzelf.

Vervolgonderzoek

Onder ideale omstandigheden was het onderzoek uitgevoerd op rapporten, zonder dat daarvan bekend was of ze betrekking hadden op een jongen of een meisje. Dit zou de onbevooroordeelde blik van de onderzoeker ten goede zijn gekomen. Dit was bij in dit onderzoek echter niet mogelijk, omdat de rapporten een voorselectie ondergingen waarna uiteraard al bleek om welk geslacht het ging.

13. GERAADPLEEGDE BRONNEN

Boeken

1. Anselmi, D.L., Law, A.L., *Questions of gender: perspectives and paradoxes*
McGraw-Hill, 1998, ISBN 0070060177, 800 pagina's
2. Briggs, C.L., *Disorderly Discourse*
Oxford University Press, 1996, ISBN 0195087771, 248 pagina's
3. Boekholt, P. Th. F.M., *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*
Uitgeverij Van Gorcum, 1987, ISBN 9023222601, 9789023222606, 325 pagina's
4. Dimen, M. & Goldner, V., *Gender in psychoanalytic space*
Other Press, 2002, ISBN 1892746840, 368 pagina's
5. Eckert, P. & McConnell-Ginet, S., *Language and Gender*
Cambridge University Press, 2003, ISBN 0521654262, 366 pagina's
6. Grotenhuis, S., *Op zoek naar middelbaar onderwijs: HBS, gymnasium, MMS en lyceum in discussie tussen 1900 en 1970*
Uitgeverij Boom, 1998, ISBN 9053523855, 328 pagina's
7. Houtkoop, H. & Koole, T., *Taal in actie*
Uitgeverij Coutinho, 2000, ISBN 906283190, 180 pagina's
8. Kooy, G.A., & Eupen, van, T.A.G., *Gezinsgeschiedenis, vier eeuwen gezin in Nederland*
Uitgeverij Van Gorcum, 1985, ISBN 9023221079, 9789023221074, 225 pagina's
9. Langeveld, M.J., *Beknopte theoretische pedagogiek*
Uitgeverij Wolters-Noordhoff, 1979, ISBN onbekend
10. Levering, B., & Smeyers, P., *Grondslagen van de wetenschappelijke pedagogiek*
Uitgeverij Boom, 2001, ISBN 9053526005, 9789053526002, 376 pagina's
11. Levering, B., Miedema, S. & Pols, W., *Opvoeding zoals het is*
Uitgeverij Tijdstroom, 1995, ISBN 9035215915, 253 pagina's
12. Levinson, S.C., *Pragmatics*
Cambridge University Press, 1983, ISBN 0521294142, 9780521294140, 420 pagina's
13. Mesthrie, R., Swann, J., Deumert, A. & Leap, W.L., *Introducing Sociolinguistics*
Edinburgh University Press, 2000, ISBN 9780748607730, 501 pagina's
14. Nijhof, G., *Tekstsociologie: over de talige constructie van de sociale werkelijkheid*
Uitgeverij Het Spinhuis, 2003, ISBN 9052600759, 9789052600758, 248 pagina's
15. Putter, de, M., *Grenzen voorbij de vlucht: de arbeidsparticipatie van vluchtelingenvrouwen en het Nederlandse emancipatiebeleid*
Vrije Universiteit, Dienst Communicatie, Wetenschapswinkel, 2003, 52 pagina's
16. Schiffrin, D., *Approaches to discourse*
Uitgeverij Blackwell, 1994, ISBN 0631166238, 470 pagina's
17. Schuyt, C.J.M., Voorst, van, S., Taverne, E., 1950: Welvaart in zwart-wit
Sdu, 2000, ISBN 901208623, 580 pagina's
18. Vega, J.A., *Beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de politiek*
Uitgever Stichting Groniek, 2002, ISBN 9072918541, 9789072918543, 248 pagina's

Internet

1. Een wereld van verschil: arbeidsparticipatie van vrouwen 1945-2005 - Tijdens, K., geraadpleegd 14 augustus 2009
<http://www.wageindicator.org/documents/publicationslist/060303oratieKeatijdens>
2. Nieuwsbrief ADNG
geraadpleegd 28 augustus 2009
<http://www.adng.nl/data/docs/nieuwsbrief/nieuwsbrief%20adng%20voorjaar%202009.pdf>
3. Online Etymology Dictionary
geraadpleegd 18 juli 2009
<http://www.etymonline.com/index.php?term=gender>
4. Vrouw en Literatuur, Meijer, M.
geraadpleegd 11 augustus 2009
<http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=1474>
5. Woordenweb, Davidse, A.,
geraadpleegd 18 juli 2009
<http://www.xs4all.nl/~adcs/woordenweb/g/genus.htm>

BIJLAGE 1: DATA

TIJDVAK 1: 1947-1951

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T1M1 (10 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - tijdige medische ingreep - 'een school met een 7-jarige leergang' - Ulo-onderwijs - H.B.S. 	<ul style="list-style-type: none"> - 'vertraagde ontwikkeling van de geslachtsorganen' - 'algemene ontwikkelingsachterstand' - 'dat van de zijde van de vader een beetje te veel en van de zijde van de moeder een beetje te weinig druk is uitgeoefend' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'evenals bij zijn broer' - 'oorspronkelijk [hij] zeer goede intellectuele mogelijkheden gehad moet hebben' - 'wij kunnen begrijpen de onderwijzer hem voor achterlijk verklaard heeft' - 'tot meer zelfstandigheid opvoeden'
T1V1 (10 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - niet van haar ouderlijk huis weg - eventueel na haar 12^e jaar op een kostschool voor U.L.O.-onderwijs 	<ul style="list-style-type: none"> - ze heeft de ervaringen van gevoelsindrukken nog nodig voor haar persoonlijke ontwikkeling 	<ul style="list-style-type: none"> - 'intelligentie ongeveer gelijk aan die van haar zus' - 'maakt de indruk wat minder intelligent te zijn, doordat zij wat ordelozier en wilder is' - 'men moet zich van haar voortgezette onderwijs niet te veel voorstellen' - 'spring-in-'t-veld'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T1M2 (13 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - middelbaar onderwijs onder tucht 	<ul style="list-style-type: none"> - verwenning of gebrek aan opvoedende beïnvloeding - toont geen indicatie van een opkomende zelfbegrenzing 	<ul style="list-style-type: none"> - 'uitgesproken masculien type' - 'vroeg mannelijk gevormd' - 'hypomanische trekken' - 'het depressieve' - 'zó speels, zó vluchtig' - 'grote sensualiteit'
T1V2 (13 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - voor de huishoudopleiding minder geschikt dan voor die in de naaldvakken - primair huishoudonderwijs - wat meer omgang met meisjes, [...], zou haar in alle opzichten goed doen.' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'Zij doet erg haar best om te doen wat de grote mensen van haar verlangen, maar zij doet dat met al te veel onderworpenheid, waardoor zij te veel heeft afgeleerd zichzelf te vertrouwen.' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'nauwgezet' - 'nauwkeurig' - 'zeer langzaam' - 'zij zal wel nooit snel worden' - 'niet zeer praktisch' - 'gebrek aan zelfvertrouwen' - 'wilskracht is onvoldoende ontwikkeld'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T1M3 (13 jr)	- de jongen uit huis te doen waar hij 'mannelijk-stevige en beschaafde leiding vindt' -kostschool met ulo-onderwijs	-'gebrek aan interesse voor alles wat hem niet in zijn instinctleven raakt' -'mist een goed ontwikkelde verhouding tot mensen'	-'verstandelijke aanleg op zichzelf behoorlijk' -'in beslag genomen wordt door dat instinctieve' -'primitieve gevoelens' -'aggressiviteit', 'aktief', 'lef', 'ongeduldig', 'wil heersen' -'voelt graag zijn eigen kracht' -'somber', 'mismoedig' -'hangt teveel alleen aan zijn moeder' -'on nauwkeurigheid', 'gebrek aan zelfcontrole' -'mee bravoure dan echt arbeid'
T1V3 (13 jr)	-geen verdere voortzetting van de middelbare school -naar een school waar zij in de naaldvakken een goede opleiding zou kunnen krijgen	-'het leven is nu eenmaal voor haar geen oefenterrein geweest, waar zij heeft leren vasthouden doorzetten' - te kinderlijk - ze zet zich niet helemaal ten volle in voor de taak	-'zeer goed maatschappelijk aangepast' -'in de grond van de zaak reserveert zij zichzelf' -'zwakte van haar lichamelijke conditie' -'verantwoordelijkheidsgevoel is niet sterk ontwikkeld' -'neiging tot het depressieve' -'haar beste vermogens liggen in het fijne vrouwelijke handwerk'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T1M4 (14 jr)	- 'Ontmoeting met een man voor wie arbeid en taak een centrale levensfunctie vervullen' -'Binding aan een mens [...] zijn eigen moeder' - Ambachtsschool voor automonteurs - Elektrotechniek	-'Hij heeft niet geleerd, zich te subordoneren onder een doelstelling, die wat van hem eist' -'uitstekend konstruktief en visueel voorstellingsvermogen' - Maatschappelijke perspectieven	-'cynicus avant le date' -'zich Oostindisch doof te houden' -'komt hij tot leugens' -'al biedt dat vak nu niet de beste maatschappelijke perspectieven'
T1V4 (14 jr)	- Individualiserende school - Huishoudschool richting 'kinderverzorging'	-Taalachterstand door opvoeding in het Javaans	-'behoorlijke aanleg' -'oorspronkelijk bepaald niet "dom" -'sterk onzekerheidsgevoel' -'redelijk verstand'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T1M5 (14 jr)	-grondstofwisselingsonderzoek door een internist - individueel middelbaar onderwijs	-verschillende verschijnselen in de richting wijzen van een intern-secretorisch veroorzaakte ontwikkelingsvertraging -'heeft een goede zin voor concreta' -'moeilijkheid van zijn tempo' -'achterstand in te halen in de techniek van het vervullen van een taak'	-‘de gehele constitutie neigt niet tot snelle volwassenheid’ -‘toch wel in een erg warm nestje gelegen’ -‘de jonge kinderlijkheid, de langzaamheid van tempo, de uitputbaarheid’ -‘zeer sterk vatbaar voor stemmingen’ -‘onverklaarbare angst’ -‘voert in het geheel geen protest-politiek’ -‘zeer goede sociale houding’ -‘betrouwbaarheid’, ‘loyaliteit’
T1V5 (14 jr)	- ‘beslist niet op een kostschool’ - liever in een wat eenvoudig gezin - H.B.S.	-‘behoorlijk gezond verstand’ -‘wel ambitieus’ -‘wij zouden haar godsdienstig leven daar beslist in gevaar achten’ - met in het oog gehouden ‘de kans op toevallige omstandigheden, b.v. op erotisch gebied’	-‘verwenningsfactoren’ -‘slordig, vluchtig, eerzuchtig en genotzuchtig’ -‘zit verder in een goed stuk puberteitsprotest’ -‘voelt zich sterk aan haar vader gebonden’ -‘een vrij hoge dunk van zichzelf’ -‘gebrek aan eenheid en samenhang’ -‘vrij sterk driftleven’, ‘vrij fel temperament’

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T1M6 (15 jr)	-werk in de tuinbouw en op het land, werk in de natuur, dat rustig van tempo is, waarin hij veel aan zichzelf overgelaten is -Mulo-programma	-‘datgene wat hij doet moet hem vooral niet persoonlijk opeisen, want dan ontstaat er spanning waar hij geen normale weg mee weet’	-‘zwakke geestelijke gezondheid’ -‘zeer bereid zich te laten leiden’ -‘passief’ -‘vitaal sterke aanleg’ -‘voor zijn leeftijd veel te jong’
T1V6 (15 jr)	-middelbare meisjesschool -kweekschoolopleiding -Montessori cursus voor Montessorileidster	-‘zij is [...] echt vrouwelijk niet intellectueel ingesteld.[...] blijft makkelijk aan details hangen [...] analyseert anderzijds onvoldoende.’ -‘Hoewel zij een goede waarneemster is, verwerkt zij het waargenomen niet even goed. Daarom zal zij ook in een academische studie van de biologie falen.’ -‘De omgang met kinderen zal in menig opzicht voor haar een ontspanning en een tot-zichzelf-komen kunnen betekenen’	-‘verstandelijke aanleg op zichzelf redelijk’ -‘mist in haar wezen de neiging tot intellectuele bezigheden’ -‘voor haar vrouwelijkheid wat op de vlucht in de richting van het mannelijke’ -‘zij tracht ook voor haar vrouwelijke gevoelens een oplossing te vinden in een wat geforceerde rationalisatie, maar uiteraard lukt ook dat niet’ -‘angst voor het gevoelsleven’ -‘uitstekende waarneemster’

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T1M7 (17 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - behandeling bij psycholoog - overplaatsing naar een stabiel milieu om tot rust te komen en beschikking over zijn intellectuele vermogens terug te krijgen - middelbare opleiding op ulo-niveau 	<ul style="list-style-type: none"> -‘De intelligentie is in wezen goed, misschien zelfs wel heel wat meer dan dat’ -‘De diepe onrust in zijn geest is zo groot, dat er voor een intellectuele productiviteit nauwelijks gelegenheid over blijft’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘zeker is dat de jongen bij tijden door angst volkomen verlamd wordt’ -‘hij fantaseert sterk’ -‘bij tijden beangst voor zijn eigen fantasieën’ -‘voelt zich in zijn omgeving niet veilig’, ‘op zijn hoede’ -‘goed aangepast bij de mensen’
T1V7 (17 jr)	<ul style="list-style-type: none"> -hogere opleiding aan de huishoudschool -huishoudelijke voorlichting (leidinggevende positie) -richting kinderverzorging en opvoeding 	<ul style="list-style-type: none"> -‘wat haar als persoon en jonge vrouw aanspreekt: het geven en zorgen, in de reeds zeer volwassen gereserveerdheid van de vrouw die ook afstand weet te houden. In die situatie [...] is zijn op haar allerbest.’ -‘het is duidelijk dat zij [...] geen schoolprestaties van briljante aard levert’ -‘beroep beslist zal moeten liggen in de sfeer waar haar natuurlijke vrouwelijke levensdrang zich op haar wijze het bevredigendst in uitdrukt.’ -‘Haar gezonde daadkracht en werkelijkheidszin zijn op het intellectuele uiteraard niet gericht’ -‘voor haar meer natuurlijke arbeid’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘vitaal sterk meisje’ -‘driftsterkte’, ‘snel en levendig temperament’, ‘actief’ -‘goede wilskracht’ -‘verstandelijke aanleg zeker behoorlijk’, ‘past in het geheel van haar geprononceerd vrouwelijke natuur.’ -‘in haar vrouwelijkheid reeds zeer rijp’ -‘school [is] voor haar een onwezenlijke verblijfplaats’ -‘zeker van zichzelf’ -‘[...]in haar latere leven te weinig met afweerkracht zou staan, te veel alleen maar ondergaand en dat zou dan toch wel een te ver gedreven vrouwelijkheid kunnen worden’ -‘Men mag echter geen ogenblik in de waan verkeren, dat niet reeds de vrouw in haar gewekt zou zijn, want dat is wel degelijk het geval: Doornroosje is wakker geworden.’ -‘De seksuele bewogenheid is onmiskenbaar en verwacht haar’ -‘moreel volstrekt zuiver’

TIJDVAK 2: 1952-1956

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T2M1 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - 'hem te plaatsen in een jeugdbeweging als de padvinderij' -meer in aanraking komen met andere jongens - meer tijd met zijn vader doorbrengen - op het lyceum laten - dit jaar waarschijnlijk doubleren - vrijstellen van Frans - H.B.S. 	<ul style="list-style-type: none"> -'Hij is geestelijk nog te jong [...] om de leerstof van een lyceum te kunnen verwerken en om de werkwijze van een lyceum te volgen' - 'vat de zin van het schrijven en lezen niet' -'De slechte taalbeheersing belemmert ook het denken' -'Hij heeft bijzonder goed inzicht in vormen in de ruimte en een zeer goed geheugen daarvoor' -' het schijnt ons niet onmogelijk dat hij [...] voor wiskunde, natuurkunde, scheikunde en biologie een goede leerling zou worden.' -'De begaafdheid voor taal is waarschijnlijk blijvend zwak.' 	<ul style="list-style-type: none"> -'zal ook zijn belangstelling en ervaring ruimer moeten worden' -'daartoe zal de opvoeding gunstige voorwaarden moeten scheppen' -'heeft nog niet zo veel zin groot te worden' -'braaf', 'vriendelijk', 'ongeïnteresseerd' -'hij nooit eens flink jongensachtig rebels wordt' -'vriendelijke aard' -'al te kinderlijk vertrouwen in de volwassenen' -'vitaal niet sterk' -'gezond verstand', 'zorgvuldig', 'zeer aandachtig'
T2V1 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - U.L.O. -'en haar daarbij vooral niet alleen intellectueel maar ook gevoelsmatig te steunen' 	<ul style="list-style-type: none"> -'Haar aanleg staat haar niet toe naar een H.B.S. of Gymnasium te gaan' -'De M.M.S. kan niet aanbevolen worden omdat dit schooltype een vrij duidelijk nadruk legt op de talenaanleg van de kinderen' 	<ul style="list-style-type: none"> -'voelt zich eigenlijk nergens thuis' -'leeft dientengevolge in een wereld waarin ze betrekkelijk geïsoleerd staat' -'heeft ongetwijfeld iets oorspronkelijks, dat in elk opzicht verdient erkend en gesteund te worden.'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T2M2 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> -op het gymnasium blijven, wellicht eerste klas doubleren - 'Hij moet meer in de sfeer van het mannelijke worden opgenomen' 	<ul style="list-style-type: none"> -'voor zijn gevoel worden er prestaties van hem verwacht die hij momenteel nog niet kan opbrengen' 	<ul style="list-style-type: none"> -'goede intelligentie', 'zekere handigheid', 'flair' -'behoefte zich infantiel te gedragen' -'gaat zijn kinderlijkheid langzamerhand over in infantiliteit' -'intellectuele vermoeidheid', 'weinig plezier in het werk'
T2V2 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> -Middelbare Meisjesschool -Meisjes-H.B.S. met 6-jarige cursus of Avondgymnasium -'de vrouwelijke wereld binnengeleid worden door een gerijpte oudere vrouw' 	<ul style="list-style-type: none"> -'uit haar krachten gegroeid, lijdt onder een gevoel van lichamelijke ongaafheid' -'psychisch nog lang niet zo rijp als zij lichamelijk is' 	<ul style="list-style-type: none"> -'duidelijke energieinzinkingen', 'zwaktegevoelens' -'vluchtigheid van haar aandacht', 'slordigheid' -'speelt nog graag met jongens' -'heeft jongensachtige beroepsidealen' -'reeds sterk geërotiseerd' -'haar intelligentie is [...]voldoende voor het gymnasium'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T2M3 (13 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - op dezelfde school blijven, waar men normale sociale contacten van hem mag blijven eisen - in een gezin plaatsen waar een vrouw een dominerende plaats in zijn leven in kan gaan nemen, zodat hij de betekenis van de vrouwelijke wereld anders kan leren zien 	<ul style="list-style-type: none"> - 'het feit dat [hij] geen kind meer is, en waarschijnlijk ook nooit echt "kind" geweest is' - kent geen werkelijke omgang - laat medemensen niet in zijn wereld toe - dreigt uit te groeien tot een pendant en onuitstaanbaar mens 	<ul style="list-style-type: none"> - 'onkinderlijk', 'ouwelijk', 'waanwijs' - 'verbergt zich achter een uiterlijke schijn' - 'overdreven vormelijk', 'weinig echt' - 'onttrekt zich aan het actuele leven' - 'uitsluitend retrospectief ingesteld' - 'oorsprong in een fundamentele onzekerheid en angsten' - 'dreigt te vereenzamen', 'mateloze zelfoverschatting' - 'beschikt over een goede intelligentie'
T2V3 (13 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - gymnasiale opleiding - behandeling bij logopedist - warmer en intiemer contact tussen cliënt en haar moeder 	<ul style="list-style-type: none"> - 'goed verstand', 'zeer goede taalbeheersing', 'goed taalgevoel', 'wiskundige aanleg zeer zeker niet zwak' - 'hoge, schrille stem' - heeft stimulatie nodig met betrekking tot sociale omgang 	<ul style="list-style-type: none"> - 'psychisch goed geïntegreerd' - 'op bewonderenswaardige wijze alle vroegere oorlogs- en kampervaringen verwerkt' - 'veel levenswijsheid en mensenkennis' - 'niet zo onbevangen en argeloos meer' - 'enigszins solitair'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T2M4 (14 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - naar een andere middelbare school - het eerste jaar daar nogmaals volgen - voortdurende en consequente discipline en controle 	<ul style="list-style-type: none"> - een goed verstand - behoorlijk wiskundig inzicht - 'zijn aandacht is weliswaar breed, maar ondiep' - hij maakt het zich graag gemakkelijk 	<ul style="list-style-type: none"> - 'geen eigenlijk specifiek taalgevoel' - 'fijn gevoel voor materialen' - 'scherp waarnemen' - 'grote moeite zichzelf af te grenzen tegen de vele indrukken' - 'heeft teveel de afwachtende houding aangenomen'
T2V4 (14 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - alles in de sfeer van de regelmaat te doen verlopen - op dezelfde middelbare school blijven - dit jaar waarschijnlijk doubleren 	<ul style="list-style-type: none"> - 'gevoelsmatig weinig geordend' - 'intelligentie [...] is in aanleg wel goed' - 'school is [...] een moeilijk milieu voor haar' - 'haar talenaanleg bepaald niet best' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'woordenschat nogal beperkt' - 'snel en springerig, tevens echter aarzelend en onzeker' - 'weinig soepel' - 'weinig bereid om zich aan een taak te onderwerpen' - 'langzaam prestatietempo'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T2M5 (15 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - M.U.L.O.-onderwijs - 'heeft een goede maatschappelijke carrière voor de boeg' 	<ul style="list-style-type: none"> - de Middelbare School ligt bepaaldelijk buiten zijn bereik - 'Wij geloven zeker dat hij bv. voor een toelatingsexamen tot een Middelbare School zou kunnen slagen maar wij geven hem geen kans een Middelbare School ooit te voltooien.' - 'goede maatschappelijke aanpassing' 	<ul style="list-style-type: none"> - '[...] niet onmogelijk, dat hij zich geleidelijk aan beter organiseert' - 'In zijn algemene habitus is [hij] kinderlijk jongensachtig.' - 'niet voldoende nauwkeurig' - 'sterk gebonden aan wat hij aanschouwelijk voor zich ziet' - 'zeer harmonisch', 'zeer prettig van humeur', 'leeft zich goed in op andere mensen' - 'voelt zich voortdurend uit z'n tent gelokt' - 'isolement', 'aandacht is niet diep', 'beklijving is matig' - 'wij zien volkomen de moeilijkheden uit sociaal oogpunt die gelegen zijn in het bezoeken van een M.U.L.O.-school'
T2V5 (15 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - voldoende gelegenheid zich lichamelijk uit te leven op een sociaal toelaatbare weg - sport beoefenen - M.U.L.O.-onderwijs - werk in de bloemenhandel en het verrichten van hulp in de verkoop in een bloemenwinkel 	<ul style="list-style-type: none"> - 'in haar gevoelsleven [...] zeer kinderlijk' - geen goede talenaanleg - werk in een bloemenhandel eist veel minder eigenlijk intellectueel gerichte belangstelling dan de boekhandel' - indien de weg naar het maatschappelijke leven op korte termijn noodzakelijk of wenselijk wordt' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'Zij is dus ongetwijfeld zeer verleidbaar' - 'in bepaalde opzichten nog primitief' - 'een sport die haar in het eigen geslachtsmilieu houdt' - 'gebrek aan lichamelijke gratie maakt haar minder geschikt voor balletdansen' - 'de meeste vrouwelijke beroepen zullen voor haar bij haar constitutie wel te zwaar zijn'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T2M6 (16 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - Gymnasium- A opleiding - administratief beroep - zoveel mogelijk met leeftijdsgenoten in contact komen 	<ul style="list-style-type: none"> - 'zwakke constitutie' - 'nadelige gevolgen van vroegere tuberculeuze aandoeningen' - 'goed in formeel analyseren' - 'zeer matig ruimtelijk inzicht' - 'voor geen enkele traditionele school volledig geschikt' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'het gehele leven is voor hem een zware opgave' - 'grote labiliteit in de beschikbare psychische energie' - 'snelle vermoeibaarheid', 'heftig driftleven' - 'kiest vaak de meest omslachtige methode' - 'direct persoonlijk en eenvoudig warm contact nodig'
T2V6 (16 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - sport beoefenen - H.B.S. - na het derde jaar een zakelijke opleiding - daarna eventueel verpleegster en daarna kinderverzorgster - voldoende eten en slapen 	<ul style="list-style-type: none"> - 'behoorlijke intelligentie' - 'wat al te zeer op de wereld van de vrouw ingesteld' - 'het zou haar ontwikkeling ten goede komen, indien zij mensen in andere levensomstandigheden leerde kennen' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'momenteel sociaal goed aangepast' - 'enthousiasme', 'treedt makkelijk in contact met anderen' - 'aardige verschijning' - 'we moeten ons echter afvragen of het diploma voor dit meisje de inspanning waard is' - 'beleeft onbewust haar lichaam als aangetast, niet gaaf' - 'mogelijkheid tot despressiviteit'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T2M7 (16 jr)	<ul style="list-style-type: none"> -Middelbare Handelsschool met vierjarige cursus - <i>Misschien</i> volbrengt hij een driejarige H.B.S. - bank-employé ('een rustige, regelmatige werkkring waarin zijn produktiviteit geleidelijkaan op orde kan komen') 	<ul style="list-style-type: none"> - onvoldoende intellectuele mogelijkheden - ordent zichzelf moeilijk - 'schoolprestaties niet anders dan matig' -'voortdurend op zoek naar een centraal punt waar omheen hij op orde kan komen' 	<ul style="list-style-type: none"> -'vaag', 'aarzelend', 'concentratie is niet groot' -'makkelijk te traumatiseren' -'moeite zijn gedachtegang op samenhangende wijze op te bouwen' -'een moeilijk tot eenheid en samenhang komende persoonlijkheid' -'het diepere innerlijke leven zit vol spanningen en verwardheden' -'bevreesd dat het niet goed met hem afloopt'
T2V7 (16 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - H.B.S.-A voltooien - 'zij "móét" echter naar onze mening dit jaar blijven zitten [...] omdat ze te hard gewerkt heeft' - 'Verder "móét" ze aan sport gaan doen en aan ontspanning; zij "móét" naar concerten en tentoonstellingen gaan en evt. naar de schouwburg, móét weer gaan lezen en muziek maken" - eventueel nog een aanvulling op haar A-examen 	<ul style="list-style-type: none"> -'Zij is gespannen op prestaties en deze prestaties moeten goed zijn' -'haar intellectuele prestaties zijn vrij behoorlijk' -'woordenschat is beperkt' -'werken aan algemene ontwikkeling' -'verlate intellectuele ontwikkeling is dan ook nog wel te verwachten over enkele jaren. 	<ul style="list-style-type: none"> -'een zeer gespannen meisje', 'reeds van nature' -'gespannenheid in hoge mate door de omstandigheden verhevigd' -'voortdurend gemis van de vader', 'verblijf in het kamp' -'weinig kans gekregen de kinderlijkheid te ontmoeten' -'van jongsaf is zij met ernst geconfronteerd' -'krampachtig flink en vlijtig' -'durfde zich niet meer te ontspannen' -'Overbrengen naar eens andere school, M.M.S. bv. is, behalve om de reeds besproken bezwaren, ook ongewenst om de mindere maatschappelijke erkenning van het diploma.'

TIJDVAK 3: 1957-1961

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T3M1 (11 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - H.B.S.-B met aanvullend staatexamen Gymnasium - 'veel aandacht besteden aan het verdere herstel van zijn taalkapaciteiten' - 'zoveel mogelijk in de gelegenheid stellen het gebruik van de Nederlandse taal te oefenen' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'oorspronkelijk uitstekende intelligentie' - hij heeft tijd nodig om over de taalmoeilijkheden heen te groeien - 'voor het overige wachten wij op de resultaten van het neurologisch onderzoek' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'een grotendeels te boven gekomen congenitale taalstoornis' - 'bezig de handicap door het defekt teweeggebracht te overwinnen' - 'prijzenswaardige opvoeding', 'veiligheidsgarantie' - 'positief gericht' - 'geringe mate van gespannenheid' - 'zeer genuanceerde fantasiewereld', 'bepaalde charme'
T3V1 (11 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - 'geschikter voor een H.B.S. dan voor een Gymnasium' - later eventueel de landbouw-huishoudschool - 'ze kan beter doubleren dan boven haar krachten presteren' 	<ul style="list-style-type: none"> - de hogere klassen van het Gymnasium kunnen moeilijkheden opleveren - ze is ambitieus genoeg - maakt de beste kansen in exacte vakken, die een grotere distantie toelaten - 'een ziektegeschiedenis als de hare nog sterk nawerkt' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'iets te kinderlijke instelling' - 'kan zich moeilijk echt ernstig ergens mee bezig houden' - 'ziet graag het grappige van de zaak', 'ironiseert' - 'ontwijkende instelling' - 'onrustig, verlegen, erg onzeker', 'soms agressief' - 'reageert erg associatief' - 'taal, die nu eenmaal 'de weg baant' naar emoties' - 'vermijden van diepgaande contacten' - 'te gauw opgeven', 'het hulpeloze' - 'laat haar fantasie niet graag in de vrije loop'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T3M2 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - normaal middelbaar schoolverband hetzij H.B.S., hetzij Gymnasium - regelmaat en rust, voldoende slaap - 'trachten te helpen de houding ten opzichte van zijn wereld meer ontspannen te maken' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'goede intelligentie', 'uitstekend geheugen' - 'vermogen tot abstraheren en analyseren is goed ontwikkeld' - 'niet al te sterke constitutie' - 'in vele opzichten te intens betrokken is geraakt in de wereld van de volwassenen' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'de jongen wil ingenieur worden' - 'een toestand van bedreigd zijn' - 'de jongen zijn eigen lichaam als niet krachtig, niet functionerend beleeft', 'gevoelige jongen' - 'sterker gaan leven in de wereld van de grote jongen en de jonge man'
T3V2 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - H.B.S.-B opleiding - de ouders moeten erop toezien dat zij voldoende ontspanning krijgt 	<ul style="list-style-type: none"> - haar woordenschat is ontoereikend - aanleg voor de exacte vakken is beter - 'helder inzicht', 'weet goed te analyseren', 'is systematisch en ordelijk' - 'meer dan middelmatige intelligentie' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'ingebed in de overbezorgde atmosfeer van het ouderlijk milieu', 'nog erg kinderlijk', 'wat geremd' - 'heeft behoefte aan een grotere mate van vrijheid' - 'haar werktempo niet al te hoog is' - 'de overgang naar de Middelbare School zal voor haar beslist groter zijn dan voor anderen van haar leeftijd'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T3M3 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - Haags Montessorilyceum - Quakerschool Eerde - U.L.O. - H.B.S. - meer internationaal karakter - ouders moeten hem wat primitiever aanspreken 	<ul style="list-style-type: none"> - intelligent genoeg voor verschillende typen onderwijs, maar overall wordt te zwaar beroep gedaan op zijn 'bijzonder slecht inprentingsvermogen' en als hij uit huis geplaatst zou worden zou hij zijn gezin erg missen - 'men zou immers cultuurgericht onderwijs wensen voor [hem]' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'goed aangepast', 'een zekere "manische" allure' - 'hij is dus zeker geen kunstenaar' - 'grote gevoelsrijkdom', - 'n tikje te hoog-grijpende opvoeding' - 'leeft wat boven zijn kinderniveau' - 'de schooltoekomst is voor deze jongen in Nederland en in het algemeen op het continent een probleem' - 'grondstofwisseling volgens collega Querido normaal'
T3V3 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - U.L.O.-school - leven in een wat 'braver', conventioneel milieu 	<ul style="list-style-type: none"> - 'Middelbaar Onderwijs lijkt ons net iets te zwaar voor haar' - 'een normale intelligentie [...] die ze ook productief weet te maken' - bezit nog geen kunstenaarseigenschappen - 'gaat niet makkelijk tot zelfcorrectie over' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'een "gezonde" evenwichtige indruk' - 'wordt zelfs door de verhoogde eis wel gestimuleerd' - 'genuanceerd gevoelsleven' - 'het "origineel-willen-zijn" kan haar in een iets te grote spanning brengen', 'te ouwelijk' - 'ons gevoelsmatig betrekkelijk rijp lijkt voor haar jaren' - 'een zeer feminiene, "intuïtieve" wijze van werken'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T3M4 (13 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - Quaker-school te Ommen - zich meer inspannen, 'liefst onder stevige, nuchtere leiding' - 'hem sociabeler [...] maken temidden van zijn leeftijdsgenoten' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'het lyceum vraagt intellectueel teveel van hem' - 'waar hij een beter sociale aanpassing kan leren' - 'waar hij zijn beperkte intellectuele vermogens redelijk kan leren gebruiken' - 'arm aan adequate initiatieven' - 'niet-kunnen-accepteren van eigen tekorten' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'voor een groot deel schuil gaat achter een wat onbewogen uiterlijk', 'een opvallende onzekerheid' - 'geringe autoriteit [...] die verdwijnt als men hem onder een lichte intellectuele druk plaatst' - 'nog ongevormde persoonlijkheidsstructuur' - 'weinig aangepast aan de omstandigheden' - 'teveel het air [...] van ontastbaar te zijn' - 'neerslachtige indruk', 'onbestemde gevoelsgerichtheid'
T3V4 (13 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - op de V.G.L.O.-school blijven - psychotherapie voor de ouders teneinde het meisje een meer warme, geborgen en veilige thuisbasis te verschaffen 	<ul style="list-style-type: none"> - voor een M.U.L.O.-school mist ze de nodige capaciteiten - 'mist de eenheid van vader en moeder', 'ze lijdt onder deze onenigheid' - 'mist elke lijn of richting in haar leven' - 'opvoedingsfouten in haar gezin' - 'Als de toestand thuis echter niet grondig verandert, heeft [...] hulp aan [haar] geen enkele zin' - 'haar niet zo grote gaven tot een maximum kan ontplooiën' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'Dat [ze] sensueel gevoelig is en zou kunnen afglijden, is een feit', 'onopvoedbaarheid' - 'kieskeuriger in haar omgang met bv. jongens worden' - 'men maakt zich thuis terecht zorgen' - 'van nature [...] beslist een heel normaal kind' - 'emotioneel ongevormd gebleven, zelfs kinderlijk' - 'Als Marianne sexueel zou ontsporen, geschiedt dit, omdat ze thuis aan niemand echt gebonden is' - 'Ze zoekt in de sexuele verhouding de intimiteit, warmte en liefde, die ze thuis mist.' - 'volkomen wortelloos'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T3M5 (14 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - 'Quakerschool te Ommen met 4-jarige cursus' - 'onder vaste, <u>mannelijke</u> leiding dichter bij de mensen en de dingen gebracht [...] worden.' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'organiseerbare intelligentie niet toereikend voor een middelbare school' - 'psycho-fysische constitutie, welke een vlotte intellectuele ontplooiing bemoeilijkt' - representeert een 'gevoeliger' schooltype - 'De gewone U.L.O.-schooleisen komen zijn aanleg misschien het dichtste nabij; maar voor dit soort onderwijs ontbreekt hem de kracht tot het zonder-meer instampen van de leerstof' - 'heeft het nodig jongensachtiger te worden' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'behoefte [...] aan mensen, die verhelderend en ordenend op hem ingaan.', 'zeer kinderlijk' - 'de neiging heeft vaag te blijven', 'sfeergevoelig' - 'duidelijk vormzoekend en daarin weinig expansief' - 'staat nl. erg ver van de realiteit af' - 'er mag hem [...] niet te veel uit handen worden genomen', 'enigszins gedeprimeerd' - 'geneigd zich aan de samenleving te onttrekken' - 'hij zichzelf vagelijk ervaart als niet bijzonder succesvol' - 'blijven hangen in een tamelijk vormloos, kinderlijk innerlijk leven', 'te passief'
T3V5 (14 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - U.L.O - opleiding tot verpleegster - dansles geven - regelmatig meenemen naar de schouwburg 	<ul style="list-style-type: none"> - 'ontbreken van organiserend en ordenend vermogen' - zij maakt haar intelligentie moeilijk productief - dansles om haar minder verlegen te maken - naar de schouwburg om haar "het leven" op afstand te laten leren kennen 	<ul style="list-style-type: none"> - 'voor alles zeer veel tijd nodig' - 'vertraagde wisselwerking tussen haar en de wereld' - 'duidelijke vertraging van alle denkprocessen' - 'in al haar reacties vaag, niet to the point' - 'iedere eis, die haar gesteld wordt, brengt haar in verlegenheid', "'schuwheid'" - 'een te kinderlijke habitus', 'bepaalde sensibiliteit' - 'laat zich thuis van een andere, meer bazige kant zien'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T3M6 (15 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - vakschool te Schoonhoven voor goud- en zilversmid, uurwerker en graveur - eerst nog een jaar ambachtsschool - middenstandexamen - afspraak met psychotherapeut 	<ul style="list-style-type: none"> - 'zijn intelligentie ligt boven het gemiddelde' - 'originaliteit en creativiteit' - 'het esthetisch element [...] is ook psychologisch voor [hem] van groot belang' - 'zeker niet onwillig om met zichzelf geconfronteerd te worden' - 'tot duidelijker inzicht in zichzelf kunnen komen' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'allergische constitutie', 'asthma' - 'zijn vitale energie hem te snel in de steek laat' - 'weet niet te woekeren met de reserves, die hij heeft' - 'de neiging om de moeilijkheden in het leven [...] te ontwijken', 'mist doorzettingsvermogen' - 'kiest vaak de weg van de minste weerstand', 'slordig' - 'ongetwijfeld heeft zijn linkshandigheid een ongunstige invloed gehad op zijn taalontwikkeling' - 'taalbeheersing wat kinderlijk', - 'algemeen wat kinderlijke houding'
T3V6 (15 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - overplaatsing naar Godelinde-school - 'momentele bepaling van schoolkeuze en beroepskeuze is bijzonder moeilijk' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'M.M.S. [is] over de gehele linie te moeilijk te noemen', 'uitstekend gevoel voor sfeer' - 'alle meisjesopleidingen in Nederland, die van enige betekenis zijn, intellectueel te hoog liggen voor haar' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'voortdurend te hoog aangeslagen en [...] bedreigd voelt' - 'konstante rebellie', 'vertraagde lichamelijke ontwikkeling' - 'hulpeloos ten aanzien van de opgave groot te worden' - 'afweer ontwikkeld', 'helder' - 'haar aanleg naar de esthetische kant gevoelig [is]'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T3M7 (18 jr)	<ul style="list-style-type: none"> -'onder langdurig psychiatrisch toezicht geplaatst [worden]' -'de jongen zo sne mogelijk in een praktische baan [...] plaatsen en hem daarnaast in de avonduren, indien mogelijk, een theoretisch technische studie te laten volgen.' 	<ul style="list-style-type: none"> -'behoorlijk gezond verstand' -'heeft niet geleerd om weerstanden het hoofd te bieden' -'is in een irreële, kinderlijke houding blijven steken, die nog versterkt wordt door een te grote gebondenheid aan de moeder.' -'vrijstelling te krijgen van de dienstperiode, die voor hem onder de huidige omstandigheden funest zou kunnen zijn.' 	<ul style="list-style-type: none"> -'vanaf zijn eerste levensjaren teveel is verwend' -'in de opvoeding in ernstige mate aan krachtige leiding ontbroken heeft', 'eerzuchtig', 'irreële ambities', 'bluffen' -'enige jaren min of meer als meisje is opgevoed' -'verkeerde kijk op de werkelijkheid gekregen' -'een wereldbeeld, waarin het gevoel voor het menselijke nagenoeg ontbreekt', 'onzelfstandig' -'gevoelsleven is zeer ongevormd gebleven' -'verantwoordelijkheidsgevoel is zeer zwak ontwikkeld' -'zorgvuldig alle moeilijkheden omzeilend' -'probeert zichzelf enig aanzien te geven door zijn uiterlijk overmatig te verzorgen', 'slap karakter', 'niet energiek'
T3V7 (18 jr)	<ul style="list-style-type: none"> -'zeer voorzichtig zijn met ons oordeel' -'haar psychiatrisch te laten onderzoeken' - Huishoudschool - eventueel ook de cursus 'Kinderverzorging en Opvoeding' - assistente van een kleuterschool - 'een rustig, regelmatig leven' 	<ul style="list-style-type: none"> -'ten gevolge van acute diabetes, in een psychisch wat verwarde toestand verkeert' -'een M.M.S. [is] voor haar beslist te moeilijk' -'zwakke gezondheid' -'middelmatische intelligentie' -'voor de meeste opleidingen ongeschikt' 	<ul style="list-style-type: none"> -'Desalniettemin begrijpen wij niet, hoe iemand [haar], bij een vroeger onderzoek, bijzonder intelligent heeft kunnen noemen' -'leeft in haar eigen wereldje' -'haar algemene ontwikkeling [is] beneden haar verstandelijk niveau gebleven.' -'nog zeer kinderlijk', 'weinig op de toekomst gericht' -'als het ware ingekapseld in haar eigen belevingswereld' -'in het algemeen weinig vriendinnen'

TIJDVAK 4: 1962-1966

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T4M1 (11 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - de ouders moeten zorgvuldig te werk gaan -‘oppassen dat met hem niet teveél overspant door teveel van hem te eisen.’ - U.L.O. - niet in de technische richting 	<ul style="list-style-type: none"> -‘psychologische nawerking van zijn ziekte’ -‘gewone, middelmatige intelligentie’ -‘aan de taalkant vrij zwak’ - ‘[U.L.O. ligt] binnen het bereik van zijn intelligentie’ - ‘zwaardere innerlijke spanning [dan U.L.O.] doet de jongen [...] geen goed.’ -‘de handvaardigheid [is] niet opvallend goed’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘gewone, aardige, lichamelijk en psychisch gezonde jongen’ -‘beleving van het lichamelijk niet 100% zijn’ -‘dapper [...] ondanks zijn angst’ -‘komt het best tot zijn recht in gewone, praktische levenssituaties’ -‘goed, gezond verstand’
T4V1 (11 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - U.L.O. - M.M.S./ H.B.S.-A -‘haar te laten onderzoeken bij Dr. J.A. van Loon’ (internist) - extra lessen - ‘er voor hoeden haar te hoge eisen te stellen’ -‘vrije tijd overhouden voor eigen hobby’s’, ‘eens naar buiten te gaan’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘in aanleg beschikt zij over een behoorlijke intelligentie’ -‘verlaagde grondstofwisseling’ -‘haar trage werktempo’ -‘de taal is [haar] zwakke punt’ -‘innerlijk van nature minder gestructureerd’ -‘niet te zeer te belasten in de richting van het abstract-intellectuele’ -‘het diploma Ulo biedt praktische voordelen’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘minder gunstige lichamelijke conditie’ -‘harmonisch’ -‘het denken naar de oplossing toe verloopt traag’ -‘extra vermoeibaar’, ‘traagheid’ -‘auditief en visueel details slecht waarneemt’ -‘fysiek onderfunctioneren’ -‘beleeft de wereld wat vaag en dromerig’ -‘de M.M.S. weliswaar vanuit het oogpunt van algemene ontwikkeling wenselijker’

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T4M2 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - H.B.S. - internistisch onderzoek door Dr. J.A. van Loon -‘electro-encephalogram maken’ - bijles -de mogelijkheid zich in artistieke zin te ontplooiën 	<ul style="list-style-type: none"> -‘goede intellectuele aanleg’ -‘werkwijze echter zeer inefficiënt’ -‘zijn woordenschat is groot’ -‘intelligent is hij zeker, maar naar de executieve kant schiet hij tekort’ -‘onevenwichtig lichamelijk functioneren’ -‘kortdurende uitputtingstoestanden’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘Wat de jongen ontbreekt is zakelijke distantie en zelfdiscipline’, ‘raakt vaak op zijpaden’ -‘leeft in zijn eigen subjectieve belevingswereld’ -‘Het is verraderlijk en misleidend te menen dat hij snel en soepel denkt’ -‘zijn veelheid aan gedachten speelt hem parten’
T4V2 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - U.L.O. - Huishoudschool - werken in de ‘haute couture’ - ‘meer masculiene hulp zou haar zeer ten goede kunnen komen’ 	<ul style="list-style-type: none"> - houdt haar in een gemengd milieu van meisjes en jongens, mannelijke leerkrachten -‘goede intuïtieve aanpak van de problemen’ -‘gebreken in de technieken die men op school leert’ -‘talenaanleg bepaald heel zwak’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘gevoelig van aanleg’, ‘plotselinge wegvallen van vader’ -‘zeer vrouwelijke natuur’ -‘misschien wat in de afweer tegen de moeder’ -‘haar goede praktische intelligentie, haar gevoeligheid en typische vrouwelijkheid kunnen in een specifiek vrouwelijk beroep goed tot hun recht komen.’

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T4M3 (13 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - overbrengen naar H.B.S. - 'typische gymnasium-uren [...] verzuimen en in de vrijkomende uren werken voor een toelatings-examen voor de 2^e klas H.B.S.' - 'actieve sportbeoefening' - internistisch onderzoek bij Dr. van Loon 	<ul style="list-style-type: none"> - 'foutenaccumulatie in het begin van het werk' - te laag IQ voor het gymnasium - 'Aan zichzelf overgelaten begeeft [hij] zich niet in de stof die hem opgegeven wordt.' - toezicht nodig van een bijles-leraar 	<ul style="list-style-type: none"> - 'dieperin is hij in verzet' - 'werkt beneden zijn kunnen' - 'vertraagde grondstofwisseling' - 'stevige leiding nodig, in een realistisch milieu, dat hem duidelijke eisen stelt.' - 'emancipeert zich niet voldoende' - '[men] dient [hem] aan te spreken op het niveau van zijn leeftijd'
T4V3 (13 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - het tweede jaar Gymnasium afmaken en dan in de 2^e klas H.B.S. beginnen - internistisch onderzoek bij Dr. van Loon - veel lezen 	<ul style="list-style-type: none"> - 'stoornis in de grondstofwisseling' - 'taalniveau van het meisje voor het gymnasium niet hoog genoeg' - op grond van haar taalbegaafdheid is de M.M.S. ook niet aan te raden - 'logisch en analytisch denken' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'traagheid, gebrek aan helderheid', 'grote vermoeibaarheid' - 'wij [haar] primair lichamelijk geholpen willen zien' - 'voor haar leeftijd wat kinderlijk'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T4M4 (14 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - H.B.S. in plaats van Gymnasium 	<ul style="list-style-type: none"> - 'tot 6^e klas gewoon door er geslaagd voor taalexamen' - heeft zelf besloten dat hij het liefst naar het gymnasium zou willen maar zijn school gaf al in de 2^e klas aan naar het H.B.S. te gaan 	<ul style="list-style-type: none"> - 'vader ziet meer een HBS-er in hem' - 'asthma, hooikoorts, allergieën' - 'depressie komt voor in de familie' - 'gulzig', 'vraatzuchtig' - '2^e kind na Indische Tijd'
T4V4 (14 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - op H.B.S. blijven - 'Men zal [haar] veel meer de kans moeten geven om zichzelf te zijn' - 'zij in de relatie met haar moeder vorm kan geven aan de specifiek vrouwelijke benadering van de wereld.' - behandeling door internist Dr. J.A. van Loon - volgen van balletlessen, pianolessen, volksdansgroep, paardrijden - 'haar te helpen de nodige aandacht aan de verzorging van haar uiterlijk te besteden' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'Haar intellectuele begaafdheid is voldoende voor de H.B.S.' - 'zij moet veel meer intuïtief kunnen leven' - 'te weinig als meisje geëmancipeerd' - vaak hoofdpijn - 'het is belangrijk dat ze zich kan wijden aan dingen waar haar hart spontaan naar uitgaat.' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'weet goed zelfstandig te denken' - 'voortdurend bang iets verkeerd te doen' - 'behoefte aan wat meer ruimte en geruststelling' - 'tracht de aandacht van haar innerlijk leven af te leiden' - 'Ze is onzeker' - 'leeft in een verdedigende positie' - 'haar gevoelens zijn wat vaag' - 'angst zichzelf te zijn' - 'beleeft de relatie tot haar vader als goed' - 'verwacht affectief teveel van haar vader' - 'Ook juichen wij het toe wanneer haar moeder haar [...] eens uitvoerig sexueel zal voorlichten'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T4M5 (15 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - U.L.O.-A - opleiding tot sportleider op de C.I.O.S. óf - landbouwschool - in het boerenbedrijf werken - voor een technisch beroep niet geschikt 	<ul style="list-style-type: none"> - 'beschikt over een matige intelligentie' - 'voelt niet veel voor een intellectuele of half-intellectuele toekomst' - zou gegeven zijn leeftijd spoedig in het boerenleven moeten intreden, omdat hij er anders te weinig 'zit' in zou krijgen - in de techniek ontbreekt het aspect van het onmiddellijk omgaan met levende dingen 	<ul style="list-style-type: none"> - 'weet zich aan de reële situatie aan te passen' - 'kan goed in een groep meedoen' - 'getuigt [...] van ondernemingsgeest' - 'voor zijn leeftijd infantiele trekken' - 'Vooral de band met zijn moeder is voor zijn leeftijd wel heel sterk.' - 'het is goed hem eigen verantwoordelijkheden te geven'
T4V5 (15 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - H.B.S. - 'men moet intellectueel veel van haar eisen, haar vasthouden in prestaties en daarbij op een hoog niveau aanspreken - 'haar bijles te laten geven voor wiskunde door een goede, wat oudere leraar' - 'ook thuis heeft zij speciale aandacht nodig' - meenemen naar de schouwburg, een grote stad, haar eigen kamer in laten richten 	<ul style="list-style-type: none"> - 'in aanleg heel intelligent' - 'in wezen geschikt voor ieder type middelbare school' - 'de school dwingt haar kinderlijker te zijn dan ze is' - 'in de sterke beleving van haar vrouwelijkheid een schrik van verstandelijke, zakelijke prestatiesfeer; zij voelt zich daar onveilig, niet op haar plaats, onzeker.' - 'gevoel en zekerheid geven dat ze in de sfeer van de zakelijke prestaties iets kan, en dat ze zich dat als vrouw wel degelijk kan permitteren!' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'vol, veelzijdig en gedifferentieerd gevoelsleven dat sterk gekleurd wordt door de sterke beleving van haar vrouwelijkheid', 'al heel volwassen en harmonieus' - 'rijper dan anderen van haar leeftijd' - 'behoefte aan veel ruimte', 'zeer gevoelig' - 'probeert haar gevoelens weg te drukken en zakelijk te zijn', 'kan heel open zijn', 'moedeloos' - 'beleeft zichzelf intens in haar vrouw-zijn' - 'zal moeten wachten tot ze deze vrouwelijkheid in haar leven kan realiseren'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T4M6 (16 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - 'vroegtijdig vertrouwd maken met het beroep van de vader' - 'grote behoefte aan ordening' - onderzoek door Dr. J.A. van Loon - 'hem te helpen meer moed en zekerheid te verkrijgen' - 'hem reeds voor te bereiden op de maatschappelijke toekomst' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'Op een gewone Ulo is het tempo te snel' - 'een IQ dat ver onder het middelbaar onderwijs ligt.' - 'gehandicapt door een op wisselend niveau functioneren van de hersenen' - 'een jongen met goede flitsen' - de dupe omdat pas zo laat de juiste bril voor hem gevonden is 	<ul style="list-style-type: none"> - 'vrij stugge, afwerende houding' - 'in zijn onzekerheid tracht hij zijn innerlijke problemen de baas te worden' - 'neiging tot overheersen van zijn omgeving' - 'zich kinderlijker voor te doen dan bij zijn leeftijd past' - 'gespannen verhouding tot de mensen en de dingen' - 'verdedigt zich dan wel door een agressieve houding aan te nemen'
T4V6 (16 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - Medicijnenstudie met één van de volgende specialismen: psychiatrie, chirurgie of internisme 	<ul style="list-style-type: none"> - 'te weinig talent voor de Akademie' - 'innerlijk niet volstaan kan met een louter passieve rol' - 'behoefte om actief iets met haar handen te doen' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'ze wil dus per se geen tandarts worden' - 'wanneer zij als vrouw dat beroep langere jaren zou moeten beoefenen', 'esthetische gevoeligheid' - 'haar neiging zich te meten met bijzonder hoge maatstaven'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T4M7 (17 jr)	<p>-overplaatsing naar de L.T.S. en bij goede resultaten voorzetting naar de U.T.S.</p> <p>- medische behandeling door Dr. J.A. van Loon</p> <p>- 'liever niet in een fabriek laten werken'</p>	<p>-'naar onze mening bestaat er geen enkel perspectief dat hij een eindexamen middelbare school zou halen'</p> <p>-'momenteel duidelijk overbelast'</p> <p>-'L.T.S. [...] ligt dan in de lijn van [zijn] eigen ambitie'</p> <p>-'constitutionele stoornis'</p>	<p>-'in zijn hele ontwikkeling sterk vertraagd'</p> <p>-'hij leeft [...] onder een zware druk'</p> <p>-'is ook in zijn gevoelsleven nog helemaal een kind.'</p> <p>-'psychisch zeer vermoeibaar'</p> <p>-'ziet momenteel nog geen toekomstperspectieven'</p> <p>-'wij achten het van belang dat [hij] nu iets gaan doen waar hij zelf zin in heeft'</p> <p>-'Het contact met vrienden slaat vooral niet aan omdat hij psychisch te jong is'</p>
T4V7 (17 jr)	<p>-'moet leren wachten'</p> <p>- behandeling door een psychiater, een arts voor psychotherapie en onderzoek door J.A. van Loon</p> <p>-'zeker begaafd genoeg om de M.M.S. te voltooien'</p>	<p>-'een intelligent meisje'</p> <p>-'zij kan het grotere geheel niet overzien [...] ze heeft immers geen doel'</p> <p>-'in haar intellectuele en sexueel-erotische ontwikkeling staat [zij] vrij dicht bij de volwassenheid'</p> <p>-'verlangt naar steun en veiligheid'</p> <p>-'haar moeilijkheden zijn overkomelijk'</p> <p>-'gebrek aan wezenlijke geborgenheid'</p>	<p>-'goede mogelijkheden voor de toekomst'</p> <p>-'heel moeilijk innerlijk leven'</p> <p>-'van jongs af aan niet volledige veilig in de wereld gevoeld'</p> <p>-'schuldgevoelens', 'dapper'</p> <p>-'is een waardevol meisje',</p> <p>-'weet zeer veel helder te zien'</p> <p>-'uitstekend vermogen tot vormgeven'</p> <p>-'het komen tot de ander is moeilijk voor haar'</p> <p>-'in wezen liggen [...] alle positieve mogelijkheden in haar'</p> <p>-'Gewone vriendschappen met leeftijdsgenoten liggen haar niet, zij kan er niet vinden wat ze zoekt (b.v. veiligheid, innerlijke orde, zakelijkheid)</p> <p>-'heel alleen in haar eigen wereld'</p> <p>-'haar gevoelens gaan dikwijls uit naar partners die ouder zijn dan zijzelf'</p>

TIJDVAK 5: 1967-1972

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T5M1 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - 'te helpen bij een rijpere, zakelijker en gedetailleerder analyse van waarneming en beweging' - onderzoek door Dr. .J.A. van Loon -U.L.O. - technisch onderwijs / H.B.S. 	<ul style="list-style-type: none"> - 'uitstekend waarnemingsvermogen' - 'neemt nauwkeurig en veelzijdig de werkelijkheid in zich op' - 'nauwkeurig analyseren van zijn waarnemingen is voor hem erg moeilijk' - 'stokkende wijze waarop de aandacht ter beschikking komt' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'te kinderlijke waarnemings- en belevingsvorm' - 'vrij sterke innerlijke dynamiek' - 'beseft heel goed dat hij deze hulp nodig heeft' - ' bezig om groter en zelfstandiger te worden en tot een rijpere, meer gedistantieerde verhouding tot zijn omgeving te komen', 'niet gauw vermoeid' - 'wil zelf graag flinker en potiger worden'
T5V1 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - Atheneumopleiding - 5 jarige Havo-opleiding - met haar grootmoeder naar Amerika verhuizen - onderzoek door Dr. J.A. van Loon - toekomstplannen als modeontwerpster niet al te serieus nemen 	<ul style="list-style-type: none"> - 'behoorlijke woordenschat, goede algemene ontwikkeling en goed verbaal abstractieniveau' - 'gebrekkige fijne motoriek' - 'organische dysfunctie' - 'maakt zich van een haar gestelde taak makkelijk af' 	<ul style="list-style-type: none"> - kan zich concentreren zolang het om materiaal gaat dat haar belangstelling heeft - 'wil snel presteren', 'nogal impulsief' - 'weet volwassenen voor zich in te palmen' - 'spontaan', 'makkelijk contact met andere mensen' - 'is volwassenen vaak te slim af' - 'nog een erg kinderlijke, sprookjesachtige wereld'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T5M2 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - bij de school wat meer begrip wekken voor zijn leermoeilijkheden - begeleiding van zijn huiswerk - wellicht een gemeenschappelijke hobby met zijn vader opbouwen - stimulering van zijn huidige hobbies - M.A.V.O.-diploma halen - stimulering culturele belangstelling - een wat "zachter" beroep 	<ul style="list-style-type: none"> - 'kost het opnemen en vooral het werken met meerdere gegevens tegelijk hem moeite' - 'goed taalgebruik' - 'de huidige moeilijkheden niet onoverkomelijk zijn' - 'nu hij ouder wordt, wordt de vader belangrijker voor hem en wij bemerken dan ook duidelijk de behoefte aan omgang met zijn vader' - niet geschikt voor een technisch-commercieel beroep 	<ul style="list-style-type: none"> - 'maakt bepaald geen domme indruk' - 'met veel inspanning relatief weinig bereikt' - 'men gaat hem als luie leerling beschouwen' - 'nu een puber is en zich gaat afzetten tegen de volwassenenwereld', 'nogal impulsief' - 'erkent de onjuistheid van zijn gedrag' - 'onzeker ten aanzien van zichzelf, ook wat de toekomst betreft', 'trekt zich snel terug in passief zwijgen'' - 'voelt zich geïsoleerd en afgewezen door volwassenen' - 'wat zijn gevoel van eigenwaarde betreft helemaal steunt op de waardering van anderen', 'geen vechter'
T5V2 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - zolang mogelijk op een school voor algemeen vormend onderwijs - opleiding leidster in koloniehuisen - in de kinderbescherming 	<ul style="list-style-type: none"> - 'bereikbaar, wordt redelijk gesalarieerd, en ligt in de lijn van haar belangstelling' - 'gezond verstand, vergaloppeert zich niet, corrigeert zichzelf', 'behoefte aan eenvoudig leren', 'woordenschat is beperkt' 	<ul style="list-style-type: none"> - 'geheugenfuncties, aandacht en begripsmatig denken zijn zwak', 'niet verleidbaar, gevoelsmatig goed geordend' - 'belangstelling voor anderen' 'bereidheid tot helpen' - 'haar vader zal haar daarbij kunnen helpen, later ook de moeder'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T5M3 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - MAVO - onderzoek door Dr. J.A. van Loon - hem bevestigen in zijn kunnen - 'enige hulp bij het maken van zijn huiswerk' - in de gelegenheid stelen zijn aanleg tot tekenen verder te ontplooiën 	<ul style="list-style-type: none"> -'voldoende intellectuele capaciteiten' -'soms de nodige moeite kost zijn gedachten goed onder woorden te brengen' -'organische overstimulatie' -'het opbouwen van relaties met leeftijdsgenoten verloopt voor [hem] nog wat conflictueus' - 'niet denkbeeldig dat [hij] zich ook ontwikkeld als een begaafde jongen' 	<ul style="list-style-type: none"> -'gevoel van acceptatie door de ander maakt hem zekerder van zichzelf', 'vrij vermoedbaar', 'kwetsbaar' -'gevoelige jongen', 'geringe weerbaarheid' -'contact met de mensen is voor [hem] belangrijk' 'zich in sommige omstandigheden wat te afhankelijk opstelt', 'rustige en ontspannen indruk' -'vanzelfsprekend dat hij zich juist als de oudste zóón [...] het meest verplicht voelt in de relatie tot zijn vader'
T5V3 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - hulp met formeel-praktische analyse, bijles, huiswerkhulp -'rust, stabiliteit en een voor haar ontvankelijk milieu [...] heel beangrijk' -'griezeligheden' vermijden -'bescherming' en 'aandacht van de vader' nodig, klas doubleren -'desnoods gesprekstherapie' 	<ul style="list-style-type: none"> -'wat moeite met boekhouden en algebra' -'voelt zich buiten de mensen staan' -'belasting op intellectueel terrein willen wij beslist niet vergroten' 	<ul style="list-style-type: none"> -'makkelijk chaotiseerbaar' - onder behandeling bij Dr. J.A. van Loon -'heeft veel impulsen te verwerken' -'enigszins tot het gedeprimeerde neigende aanleg'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T5M4 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - onderzoek door Dr. J.A. van Loon - U.L.O. - eventueel H.B.S.-A - aan zijn belangstellingen een positieve richting geven - zich een reëler zelfinzicht eigen maken 	<ul style="list-style-type: none"> -'De aanwezige aanlegsmogelijkheden zijn [...] ten dele onontwikkeld gebleven' -'hij moet dus in wezen wel intelligent zijn' -'weinig controle over zijn gedachten en kan deze onvoldoende ordenen' -'invloed van [zijn] tweetaligheid welke duidelijk verwarrend werkt' 	<ul style="list-style-type: none"> -'geen reële kijk op hetgeen de wereld van hem vergt' -'tracht krampachtig zeer goede en vooral originele prestaties te leveren' -'ontbreken van enige zelfdiscipline', 'onzeker' -'voelt zich verongelijkt' -'vroeg kinderlijk verworden zelfoverschatting' -'lichamelijk niet 100% ideaal gedisponeerd'
T5V4 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - MAVO - medisch analyste - gitaar spelen, op jazzballet gaan - onderzoek door Dr. J.A. van Loon - contact opnemen met het Instituut voor Taalexpressie voor ademhalingsgymnastiek -regelmatige sportbeoefening -bijles door mannelijke leerkracht 	<ul style="list-style-type: none"> -'onvoldoende lichaamscontrole' -'niet juiste beheersing van haar ademhaling' - woordblindheid -'over het algemeen behoorlijke intellectuele mogelijkheden' 	<ul style="list-style-type: none"> -'geaccumuleerde ontmoediging ten gevolge van de woordblindheid' -'is onzeker en voelt zich bedreigd' -'ze ervaart de wereld, met name het ouderlijk milieu, als een onzekere factor' -'ze verwacht een andere stellingname van de ouders' -'De moeder moet haar wat meer loslaten en zo mogelijk zal de vader meer beschikbaar voor haar moeten zijn.' -'gevoelens van eenzaamheid'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T5M5 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - onderzoek door Dr. J.A. van Loon - ULO -hulp bij het huiswerk maken noodzakelijk -‘zeer individuele begeleiding nodig’ -‘meer gestimuleerd moet worden’ -‘samenzijn met leeftijdsgenoten in verenigingsverband’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘prestaties in hoge mate afhankelijk van stimulering door zijn omgeving’ -‘tot diepergaande, meer fundamentele algemene inzichten komt hij niet uit zichzelf’ -‘tamelijk snel vermoeibaar’ -‘te zwak voor de h.b.s.’ ‘intelligentie op Ulo-niveau [...] het lagere tempo van dit onderwijs zal de verwerking ten goede komen’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘zijn toch al wat kinderlijk gedrag’ -‘in de wereld van de visuele dingen presteert [hij] spontaner en kwalitatief beter dan in die van het abstracte denken’ -‘een zekere mate van begaafdheid’
T5V5 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - Na de MAVO naar de HAVO - een functie in het onderwijs meer geschikt dan het beroep van verpleegster - onderzoek door Dr. J.A. van Loon - praten met een lerares -‘in haar het vrouwelijke bevrijden’ -‘contact met vrienden en vriendinnen’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘behoorlijke woordenschat, een goede algemene ontwikkeling en een vrij goed verbaal abstractieniveau’ -‘organische overstimulatie’, ‘teveel aan nerveuze impulsen’ -‘lichamelijke overbelasting’ -‘gelegenheid zich te spiegelen aan een volwassene’ 	<ul style="list-style-type: none"> -‘geprofiteerd van haar milieu’ -‘bepaalde innerlijke rust en zekerheid’ -‘[onder druk wordt zij] gespannen [...] minder goed in staat zich innerlijk te ordenen én te motiveren’ -‘nonchalante, soms zelf gemaaktucht’ -‘extra behoefte [...] aan aandacht en bescherming’ -‘gevoelsmatig nog niet los zijn van het beschermd willen worden, maar naar buiten toe wel zelfstandig willen zijn’

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T5M6 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> -zijn ouders zullen meer met hem beslissingen moeten nemen die zijn eigen leven en toekomst betreffen' -'een deskundige gesprekspartner ontmoeten', 'psycholoog' -'meer met leeftijdgenoten omgaan' - op judo gaan - MTS en daarna autovakschool 	<ul style="list-style-type: none"> -'het goed formuleren en onder woorden brengen van zijn gevoelens en gedachten kosten hem veel moeite' -'in sterke mate afhankelijk van de volwassene die hem begeleidt in het dagelijks leven' 	<ul style="list-style-type: none"> -'zwak abstractievermogen', 'erg onzeker' -'veel innerlijke impulsen die hij niet op de juiste manier kan verwerken' -'zijn lichamelijke toestand [is] een onzeker factor voor hem' -'beleeft zijn ouders op een afstand en begrijpt [ze] niet [...], dit betreft met name zijn vader'
T5V6 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - onderzoek door Dr. J.A. van Loon -ook aan de fysieke kant [...], zoals het regelmatig menstrueren, de nodige aandacht besteden - verpleegstersopleiding 	<ul style="list-style-type: none"> -'het prestatieprofiel geeft een vrij gelijkmatig en harmonisch beeld weer' -'heeft op grond van haar intellectuele capaciteiten haar plafond bereikt' -'geringe intellectuele motivatie' 	<ul style="list-style-type: none"> -'een ontspannen indruk', 'vrij gemakkelijk contact maken' -'gauw het gevoel [...] dat de prestatie aan de eis voldoet' -'weinig reflectie' -'wel wat aan doorzettingsvermogen ontbreekt' -'niet bepaald hoge eisen aan zichzelf stelt' -'steun [van de ander] betekende voor haar een duidelijke stimulans', 'nogal afhankelijk van persoonlijk contact' -'nogal in beslag genomen door het [...] probleem van het volop jonge vrouw worden' -'goede contactuele eigenschappen' -'vrij gedifferentieerd weet te verplaatsen in de gevoelswereld van een ander' -'bij dit alles zich nog wat onzeker voelt' -'beleeft haar ouders zeer positief' -'voldoende invoelvermogen', 'contactuele mogelijkheden'

	ADVIES	MOTIVATIE	DISCOURS
T5M7 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - geen marechaussee of politie - interne opleiding in de bankwereld of de belastingdiensten - dit rapport met de vader bespreken' 	<ul style="list-style-type: none"> -'past goed toe wat hij geleerd heeft' -'moeite met het opbrengen van de nodige zelfbeheersing' -'kansen op een redelijke carrière' -'kansen om op te klimmen' 	<ul style="list-style-type: none"> -'hoeft weinig in het leven in of buiten school te gebeuren om de prestaties ernstig te drukken' -'ziet de dingen erg in het beeld van plicht' -'identificatie met de vader en zijn beroep' -'innerlijk hoogst onzeker'
T5V7 (12 jr)	<ul style="list-style-type: none"> - onderzoek door Dr. J.A. van Loon -'na haar schooltijd een jaar in een Franstalig gezin [wonen]' - verpleegstersopleiding in Nederland' -'moet leren heel eenvoudig bij te dragen at zij kan' 	<ul style="list-style-type: none"> -'aanlegdefekt aan de talenkant' -'associaties komen langzaam tot stand' -'haar intelligentie oorspronkelijk heel gunstig' - 'zij is wat geneigd wat zwaar aan allerlei te tillen' 	<ul style="list-style-type: none"> -'ze prent moeilijk in' -'ze blijft aan details hangen' -'voelt vagelijk, dat zij niet helemaal past tussen de medemensen' -'praktische bezigheid kalmeert en ordent haar' -'wij zijn zeer ingenomen [...] dat ze met zoveel genoegen paard rijdt'

BIJLAGE 2: CATEGORISERING PRESUPPOSITIES

De kleur correspondeert met het tijdvak waarin de presuppositie wordt genoemd.
De letter 'C' of 'P' duidt op de categorisering 'conservatief' of 'progressief'.

Kleurcode tijdvakken: T1 T2 T3 T4 T5

1. Psychologie

1a. Zelfbeeld

C Een onzeker meisje heeft er baat bij om met leeftijdsgenoten van dezelfde sekse om te gaan.

C Vrouwen zijn uiteindelijk zeer verleidbaar

1b. Ontwikkeling

C Opgroeïende jongens gedragen zich rebels.

C Zakelijke vrouwen zijn in principe niet warmvoelend.

C Meisjes spelen tot een bepaalde leeftijd met jongens en houden van nature niet van wilde spelletjes of belust zijn op sensatie.

P Vaders en moeders kunnen binnen een opvoeding beide bijdragen aan het bieden van warmte, geborgenheid en veiligheid.

C Een te sterke band met de moeder veroorzaakt infantiliteit.

C Vrouwen zijn typisch gevoelig en kwetsbaar.

C In de eerste jaren van een jongensleven is de hechting aan de moeder sterker, en naarmate jongens ouder worden neigen zij meer naar hun vader.

C Binding met de moeder houdt kinderen kinderlijk, binding met de vader leidt tot volwassenheid.

C Vrouwen zijn, meer dan mannen, emotionele wezens.

C Elk meisje draagt het vrouwelijke bieden van emotionele warmte en zorgzaamheid in zich mee.

1c. Intelligentie

C Een sterk gevoelsleven sluit 'intelligent bezig zijn' uit.

C Gevoeligheid en onvermogen tot analyseren zijn vrouw eigen en dit is niet te verhelpen door geforceerde rationalisatie

C Vrouwen horen van nature te geven en te zorgen, zijn praktisch en niet intellectueel van aard en daarom zijn slechte schoolprestaties in wezen geen probleem.

C De huishoudschool sluit naadloos aan op de vrouwelijke natuur, die verder weinig tot geen opleidings of beroepsperspectieven biedt.

C Gericht zijn op 'de wereld van de vrouw' sluit bijzonder goede intellectuele prestaties uit.

P Typisch vrouwelijke eigenschappen staan niet in de weg van prestaties binnen de zakelijk sfeer.

2. Fysiek

2a. Conditie

C Bij het robuuster maken van een zwakke jongen kunnen leeftijdsgenoten van dezelfde sekse een voorbeeldfunctie vervullen.

C Vrouwen beoefenen sport louter recreatief en niet om tot topprestaties te komen.

3. Maatschappij

3a. Arbeidsperspectieven

C De huishoudschool sluit naadloos aan op de vrouwelijke natuur, die verder weinig tot geen opleidings of beroepsperspectieven biedt.

C Uiteindelijk dienen vrouwen een positief gewaardeerde vrouwelijke bestaanswijze te hebben, waarvan plezier in het huishouden een deel uitmaakt.

C Door hun gevoelige en feminiene natuur kunnen vrouwen niets in de zakelijke orde presteren.

3b. Rolverdeling

C Druk van de kant van de vader verschilt van druk van de kant van de moeder.

C De geadviseerde 'mannelijk-stevige en beschaafde leiding' kan niet door een vrouw worden geboden.

- C Mannen kunnen in een voorbeeldfunctie hulp bieden bij het verbeteren van arbeidsethos.
- C Vrouwen kunnen in een voorbeeldfunctie hulp bieden bij sociale / emotionele ontwikkeling.
- C Moeders zorgen voor de kinderen en vaders zijn broodwinners.
- C Het verwennen van kinderen gebeurt door de moeders.
- C De sociale kant van de opvoeding is aan de vrouw voorbehouden.
- C Kinderen kunnen zich het best spiegelen aan een de ouder van hun eigen sekse. (2x)
- C De sociale kant van de opvoeding is aan de moeder voorbehouden.
- C Jongens ontlenen een belangrijk deel van hun zelfvertrouwen en veiligheidsgevoel aan een stevige houding van hun vader.
- C Moeders hebben een prominente rol in de kinderlijke fase van jongens en vaders zorgen ervoor dat deze kinderlijkheid weer afzwakt.
- C De werkwijze van vrouwen verschilt van die van mannen.
- P Zowel de vader als de moeder kunnen de jongen een warme, ongecompliceerde benadering bieden.
- C Vrouwen excelleren in intuïtief gedrag, mannen in meer technische inzichten.
- C Kinderen spiegelen zich aan de ouder van hun eigen sekse.
- P Zowel vaders als moeder kunnen kinderen helpen bij problemen met sociale omgang.
- P/C Vader kunnen dochters rust, stabiliteit en bescherming bieden en zijn niet vanzelfsprekend beschikbaar binnen de opvoeding.